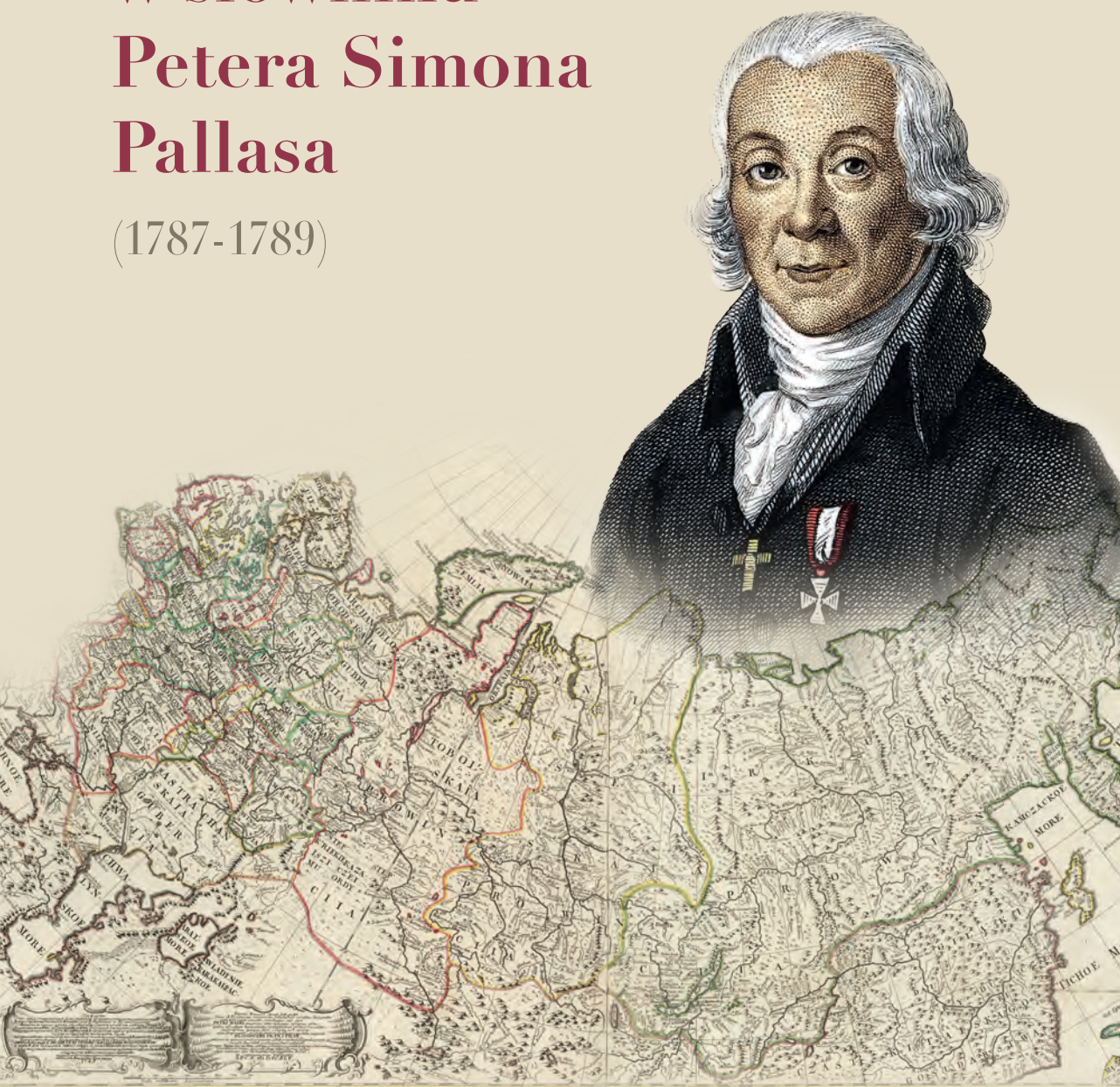

Izabela Kozera-Sławomirska

Kipczacki materiał leksykalny w słowniku Petera Simona Pallasa

(1787-1789)

**KIPCZACKI
MATERIAŁ LEKSYKALNY
W SŁOWNIKU
PETERA SIMONA PALLASA
(1787–1789)**

Izabela Kozera-Sławomirska

**KIPCZACKI
MATERIAŁ LEKSYKALNY
W SŁOWNIKU
PETERA SIMONA PALLASA
(1787–1789)**

Kraków 2022

Izabela Kozera-Sławomirska
Uniwersytet Jagielloński
 <https://orcid.org/0000-0001-6852-4132>
 izabela.kozera@uj.edu.pl

© Copyright by Izabela Kozera-Sławomirska, 2022

Recenzent
dr Anna Sulimowicz-Keruth

Opracowanie redakcyjne
Hanna Antos

Łamanie
Lesław Sławiński

Projekt okładki
Marta Jaszczyk

ISBN (druk) 978-83-8138-698-2
ISBN (PDF) 978-83-8138-699-9
<https://doi.org/10.12797/9788381386999>

Okładkę opracowano z wykorzystaniem grafik: *Peter Simon Pallas* autorstwa A. Tardieu (1788–1841), dostępnej w serwisie wellcomecollection.com, oraz *Mappa Generalis Totius Imperii Russici* autorstwa Josepha Nicolasa de L'Isle (1745), dostępnej w serwisie David Rumsey Map Collection

Publikacja dofinansowana ze środków Wydziału Filologicznego Uniwersytetu Jagiellońskiego

WYDAWNICTWO KSIĘGARNIA AKADEMICKA

ul. św. Anny 6, 31-008 Kraków
tel.: 12 421-13-87; 12 431-27-43
e-mail: publishing@akademicka.pl

Księgarnia internetowa: <https://akademicka.com.pl>

SPIS TREŚCI

Wprowadzenie	9
--------------------	---

Rozdział I

Słownik P.S. Pallasa <i>Сравнительные словари всех языков и наречий</i> (1787–1789)	15
--	----

1.1. Okoliczności powstania słownika wszystkich języków świata	15
1.2. Źródła materiału faktograficznego słownika <i>Сравнительные словари всех языков и наречий</i> (1787–1789)	18
1.3. Struktura słownika	20
1.4. Klasyfikacja semantyczna leksyki	27
1.5. Krytyka podejścia leksykograficznego	32

Rozdział II

Turkijski zasób leksykalny w słowniku P.S. Pallasa	35
--	----

2.1. Słownik P.S. Pallasa na tle tradycji leksykograficznej XV–XVIII w.	35
2.2. Materiał języków turkijskich odnotowany w słowniku P.S. Pallasa	38
2.3. Materiał języków turkijskich w słowniku P.S. Pallasa na tle późniejszych ujęć klasyfikacyjnych	42

Rozdział III

Narody turkijskie na terytorium Rosji	47
---	----

3.1. Tatarzy	48
3.2. Chakasi	51
3.3. Szorowie	52
3.4. Baszkirzy	53

3.5. Nogajowie	54
3.6. Tofalarzy	55
3.7. Teleuci	56
3.8. Kirgizi	57
3.9. Turkmeni	57
3.10. Jakuci	58
3.11. Czuwasze	59

Rozdział IV

Analiza turkijskiego materiału leksykalnego reprezentującego podgrupę języków kipczackich	61
4.1. Analiza ilościowa materiału empirycznego	62
4.2. Analiza semantyczna materiału reprezentującego podgrupę języków kipczackich	64
4.2.1. Leksemy związane z człowiekiem (relacje pokrewieństwa, cechy anatomiczne i fizjologiczne).	66
4.2.1.1. Nazwy relacji pokrewieństwa	66
4.2.1.2. Nazwy cech anatomicznych i fizjologicznych człowieka	73
4.2.2. Nazwy zwierząt, części ciała i elementów fizjologicznych	82
4.2.3. Nazwy abstrakcyjne	89
4.2.4. Nazwy zjawisk atmosferycznych i astronomicznych	94
4.2.5. Nazwy roślin, części roślin oraz zbóż	98
4.2.6. Nazwy gospodarcze	102
4.2.7. Nazwy pór roku i pór dnia	105
4.2.8. Nazwy ukształtowań geologicznych	107
4.2.9. Nazwy materiałowe	109
4.2.10. Nazwy zmysłów	110
4.2.11. Nazwy miejsc	112
4.2.12. Nazwy czynności i obyczajów	113
4.2.13. Nazwy sił nadprzyrodzonych	115
4.2.14. Nazwy odgłosów	116
4.2.15. Nazwy żywności	117

4.2.16. Nazwy żywiołów	118
4.2.17. Nazwy pomiarowe	119
4.2.18. Nazwy wykonawców czynności	119
4.2.19. Nazwy wodne	120
4.2.20. Nazwy przedmiotów i obiektów	121
4.2.21. Nazwy jednostek administracyjnych	122
4.3. Analiza gramatyczna materiału reprezentującego podgrupę języków kipczackich	123
4.3.1. Przymiotniki	124
4.3.2. Czasowniki	128
4.3.3. Zaimki	131
4.3.4. Liczebniki	134
4.3.5. Postpozycje	137
4.3.6. Partykuły	138
4.3.7. Przysłówki	138
4.3.8. Spójniki	138
4.4. Podsumowanie analizy materiału. Cechy charakterystyczne języków kipczackich	139
Zakończenie	141
Bibliografia	143
Spis ilustracji i tabel	153
Streszczenie	155
Summary	156
Indeks osobowy	157

WPROWADZENIE

Niniejsza monografia poświęcona jest słownikowi Petera Simona Pallasa *Сравнительные словари всех языков и наречий* (1787–1789) (łac. *Linguarum totius orbis vocabularia comparativa; augustissimae cura collecta*). Okoliczności powstania słownika oraz sama postać jego twórcy stanowią niezwykle interesujący temat badawczy.

Peter Simon Pallas (1741–1811) był zoologiem i botanikiem niemieckim, podróżnikiem i encyklopedystą [Borkin 2011: 130–131]. Studiował medycynę i nauki biologiczne w Halle, Getyndze [Osipov 1993: 6] i Lejdzie, gdzie uzyskał tytuł doktora w zakresie parazytologii [Bednarczyk 2010: 49]. Europejską sławę przyniosły mu badania prowadzone w Holandii oraz Anglii, co zaowocowało pracami *Elenchus zoophytorum* (1766) i *Miscellanea zoologia* (1766) [tamże: 11]. Zaproponowana przez badacza ewolucjonistyczna klasyfikacja świata zwierząt w postaci drzewa [tamże: 20–30], różna od podejścia Karola Linneusza, została uznana za przełomową i stała się podstawą późniejszych rozwiązań taksonomicznych. Pallas planował badania terenowe na obszarze Afryki Południowej oraz Azji, jednakże na prośbę ojca wrócił do Berlina i rozpoczął pracę nad dziełem *Spicilegium zoologicum* (1766). Wkrótce po tym otrzymał propozycję członkostwa w Petersburskiej Akademii Nauk [Mukoseeva 2013: 347]. Stanowiska tego nie przyjął od razu z powodu sprzeciwu ojca. Dopiero w kwietniu 1767 roku na Konferencji Petersburskiej Akademii Nauk oficjalnie odczytano list Pallasa zawierający zgodę na propozycję pracy. Wedle uchwały Pallas został członkiem Petersburskiej Akademii Nauk oraz otrzymał tytuł profesora w zakresie nauk przyrodniczych. 30 lipca 1767 roku młody Pallas wraz z rodziną przybył do Rosji i objął stanowisko naukowe [Bednarczyk 2010: 34]. Jego zadaniem była również opieka nad zbiorami Kunstkamery¹. Wkrótce jednak rozpoczął przygotowania do ekspedycji, której celem było zrealizowanie badań terenowych we wschodnich prowincjach Imperium Rosyjskiego. Inicjatorką owego projektu badawczego była

¹ Kunstkamera – petersburskie muzeum osobliwości założone przez cara Piotra Wielkiego, do dziś mieści zbiory etnograficzne, antropologiczne, obserwatorium astronomiczne oraz bibliotekę. Uważane jest za pierwsze muzeum w Rosji z bezcenną kolekcją materiałów uzupełnianą przez kolejne pokolenia radzieckich i rosyjskich badaczy.

Rys. 1. Peter Simon Pallas (1741–1811)

sama caryca Katarzyna Wielka, która pragnęła uzyskać wiedzę na temat potencjału przyrodniczego kraju, jak również uwarunkowań historycznych, ekonomicznych i kulturowych poszczególnych regionów [Osipov 1993: 8]².

Императрица Екатерина II, заботившаяся о славе и могуществе России, понимала очень хорошо, что величие государства невозможно без мирных успехов науки. Обширная Россия при ней еще мало была изучена, и поэтому

² Już na początku XVIII w. Petersburska Akademia Nauk zorganizowała ekspedycję naukową zwaną Wielką północną lub Drugą kamczatską (1733–1743), w trakcie której zbiedzano obszar Syberii oraz wybrzeże Japonii i Ameryki [Mukoseeva 2013: 346]. Zebrany materiał okazał się na tyle interesujący, że konieczne było pogłębienie badań terenowych. „Для проведения столь широких организационных мероприятий по подготовке и снаряжению экспедиций и руководства ими требовались молодые, энергичные и в то же время весьма компетентные специалисты. П.С. Паллас, как никто другой, соответствовал этим критериям” [Osipov 1993: 8].

был составлен план исследования России во всевозможных отношениях [...]. Не менее благоприятствовало счастье Императрицы и в приискании человека, которому возможно бы было поручить главенство над столь многосложным предприятием: требовался человек не только обширных познаний, но и гениальных дарований и беспримерного, неутомимого трудолюбия. Таким человеком был Петр Симон Паллас [...] [Marakuev 1877: VII–VIII]³.

Przygotowania do ekspedycji trwały rok. Grupa badawcza została podzielona na 5 pomniejszych oddziałów, z których trzy wysłane były do Guberni orenburskiej, a pozostałe dwa do regionu astrachańskiego [tamże: 10]. Pallas wraz z uczonymi Iwanem Iwanowiczem Lepiochinem (И.И. Лепёхин)⁴ i Johanem Peterem Falckiem stanęli na czele ekspedycji orenburskiej [Mukoseeva 2013: 347], która w odstępach czasowych miała wyruszać w drogę po wytyczonych trasach. Warunki podróży sprawiły, że niejednokrotnie rezygnowano z zaplanowanych szlaków.

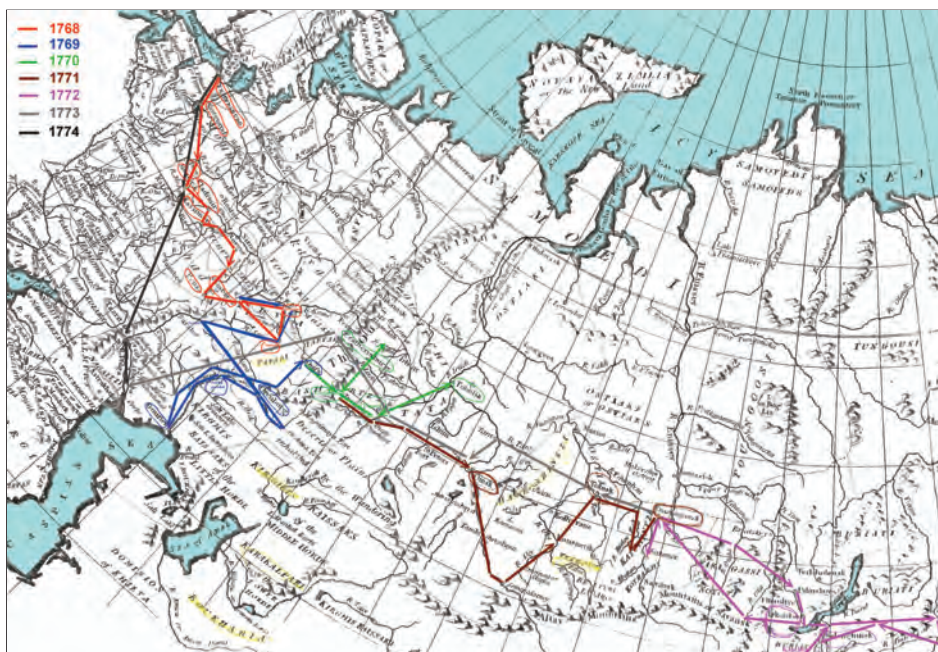
W 1768 roku Pallas wyruszył z Sankt-Petersburga i w ciągu roku odwiedził takie miasta, jak: Nowogród, Twer, Klin, Moskwa, Władimir, Kasimow, Murom, Arzamas, Penza, Symbirsk (współcześnie Uljanowsk), Samara, Stawropol (współcześnie Togliatti), Symbirsk [Osipov 1993: 12] (por. rys. 2). W tej ostatniej miejscowości spędził zimę. Następnie w marcu 1769 roku wyruszył przez Stawropol do Samary, przez miejscowość Syzrań dotarł do Orenburga. Trasa podróży prowadziła przez Jaickij Gorodok (współcześnie Uralsk) wzdłuż rzeki Ural do miejscowości Guriew, a następnie przez step do Ufy, gdzie prowadzono badania terenowe do 1770 roku [Osipov 1993: 12]. Podczas pobytu w Ufie Pallas ukończył pierwszy tom swojego dzieła *Reise durch verschiedene Provinzen des Rußischen Reichs* (ros. *Путешествие по разным провинциям Российского государства*)⁵ [Mukoseeva 2013: 347], w którym zawarł opis bogactw naturalnych Rosji wraz z obszerną klasyfikacją ponad 250 gatunków zwierząt [Voloshina 2012: 354].

Po wyjeździe z Ufy w maju 1770 roku Pallas kontynuował badania terenowe na Uralu i w Jekaterynburgu. Zimę spędził w Czelabińsku, odwiedzając również Tobolsk i Tiumeń. W maju 1771 roku ekspedycja dotarła do Omska, a następnie przez Altaj do Tomska [Osipov 1993: 12]. Zimę 1772 roku Pallas spędził w Krasnojarsku, gdzie ukończył drugi tom dzieła *Reise durch verschiedene Provinzen des Rußischen Reichs*. Na wiosnę 1773 roku ekspedycja przedostała się przez Irkuck

³ Niniejsze źródło cytowane jest zgodnie z zasadami ortografii współczesnego języka rosyjskiego.

⁴ W nawiasach podano oryginalny zapis alfabetem cyrylickim w przypadku nazwisk rosyjskich.

⁵ Trzypomowe dzieło Pallasa *Reise durch verschiedene Provinzen des Rußischen Reichs* zostało opublikowane kolejno w latach 1771, 1773, 1776 w Sankt-Petersburgu. Tłumaczenie na język rosyjski ukazało się drukiem w latach 1773, 1786, 1788. Dzieło zostało przetłumaczone również na język angielski i francuski.

Rys. 2. Mapa podróży P.S. Pallas w latach 1768–1774⁶

i po zamrzniętym jeziorze Bajkał dotarła do Selenginska, a następnie do Kiachty na pograniczu z Mongolią. Najprawdopodobniej z uwagi na problemy zdrowotne Pallas zrezygnował z kontynuowania podróży do Chin. W drodze powrotnej ekspedycję prowadzono przez europejską część Imperium Rosyjskiego. Pallas miał okazję zatrzymać się w Carycynie (współczesnym Wołgogradzie), Astrachaniu, a następnie przez Moskwę dotrzeć do Sankt-Petersburga. Ekspedycja zajęła sześć lat (1768–1774), podczas których ekipa badaczy musiała zmierzyć się z wieloma trudnościami. W wyniku ekspedycji zebrano unikalny wręcz materiał z zakresu zoologii, botaniki, paleontologii, geologii, a także historii, etnografii i kultury narodów zamieszkujących terytorium Imperium Rosyjskiego, por.:

Экспедиция Палласа обследовала огромную территорию от Петербурга до побережья Каспийского моря и южной части Сибири. Паллас открыл много новых видов животного и растительного царства, тщательно описывал рельефы местности, фиксировал направление рек, горных хребтов, производил метеорологические и климатические наблюдения. Большую ценность имели его описания многочисленных месторождений полезных ископаемых, этнографические наблюдения и многое другое. Исследования Палласа

⁶ Szczegółowe informacje na temat źródeł ilustracji oraz tabel podano w wykazie na końcu książki. Niniejsza mapa stanowi modyfikację grafiki zaczerpniętej z pracy Iwana Petrowicza Wtorowa (И.П. Второв): <https://istina.msu.ru/conferences/presentations/83874143/> – 13 XII 2020. Kolorami oznaczono etapy podróży odbytych kolejno w latach 1768–1774: 1768, 1769, 1770, 1771, 1772, 1773, 1774.

и его коллег вкупе с богатейшими материалами, добытыми ранее участниками Второй Камчатской экспедиции, заложили солидную базу для районирования территории России [Osipov 1993: 13].

Warto zwrócić uwagę, iż materiał ekspedycyjny podlegał ciągłej weryfikacji przez Pallasa. Badacz nie tylko regularnie prowadził dziennik podróży [Mukoseeva 2013: 347], ale w okresach zimowych pieczołowicie opracowywał zebrane dane, uzupełniając je o dodatkowe informacje, a następnie wysyłał na posiedzenia Petersburskiej Akademii Nauk⁷.

Po powrocie do Sankt-Petersburga Pallas zajął się dalszą działalnością naukową:

Rzec by można, iż całe twórcze życie Pallas (po wyjeździe do Rosji) było wypełnione opracowywaniem zebranego przezeń podczas jego wielkich wypraw badawczych niezwykle obfitego i różnorodnego materiału empirycznego – florystycznego, faunistycznego, antropologicznego, geograficznego i geologicznego, a nawet etnograficznego i językoznawczego [Bednarczyk 2010: 10].

Kolejne lata życia Pallas poświęcił opracowaniu 3-tomowego dzieła dotyczącego fauny Imperium Rosyjskiego – *Zoographia Rosso-Asiatica...* [Borkin 2011: 130], które ostatecznie zostało opublikowane dopiero w 1811 roku. Opis ponad 300 gatunków roślin badacz zawarł w pracy *Flora rossica...* (1784, 1788) [Bednarczyk 2010: 49–50]. W ciągu ponad 40-letniej służby w Imperium Rosyjskim napisał ponad 150 prac naukowych⁸, których wysoki poziom merytoryczny został doceniony przez innych współczesnych mu badaczy. Swoim dorobkiem naukowym wniósł istotny wkład w rozwój nauk przyrodniczych i przyczynił się do poszerzenia wiedzy o zasobach naturalnych Imperium Rosyjskiego⁹, por.:

⁷ W archiwum Rosyjskiej Akademii Nauk do dziś przechowywany jest zbiór ponad 100 listów Pallas z lat 1768–1771. Znaczną część stanowią raporty z działalności ekspedycyjnej oraz listy do historyka Gerharda Friedricha Millera (Г.Ф. Миллер). Badacz korespondował również z innymi naukowcami tego okresu, w szczególności z głównodowodzącymi pozostałych oddziałów ekspedycji [Osipov 1993: 15].

⁸ Pierwsza bibliografia prac Pallas z jego biografią została opublikowana już w 1812 roku przez niemieckiego zoologa Karla Asmunda Rudolphiego. Pierwszy spis publikacji Pallas pt. *Список сочинениям Палласа* wydano drukiem w 1844 roku. Prace te zapoczątkowały serię kolejnych opracowań poświęconych dorobkowi naukowemu tego wybitnego badacza. Obszerny spis dzieł Pallas, a także prac omawiających jego działalność naukową zawiera artykuł naukowy Lwa Jakowlewicza Borkina [Borkin 2011].

⁹ „Он первым описал нефтепроявления и серные месторождения в Поволжье, Баскунчакских и Илецких соляных промыслах, золотых и других месторождений Урала (Березовского, Кыштымского, Гумешковского, Тагильского и др), медных и полиметаллических месторождений Рудного Алтая, положил начало метеоритике в России, описав и доставив в Петербург обнаруженный в районе Красноярска метеорит, известный под названием «Палласово железо» (метеориты такого типа получили общее название палласитов)” [Mukoseeva 2013: 348].

Петр Симон Паллас (1741–1811) являлся одним из крупнейших естествоиспытателей XVIII в. Сделанные им открытия и эмпирические наблюдения в немалой степени способствовали развитию зоологии, ботаники, геологии, минералогии, палеонтологии, географии, истории, этнографии, языкознания. Имя Палласа стоит в одном ряду с такими замечательными деятелями русской культуры XVIII в., как М.В. Ломоносов и Л. Эйлер. Эти три ученых-энциклопедиста олицетворяют собой наивысшие достижения отечественной науки того времени. Знаменательно, что двое из них иностранцы, для которых Россия стала второй родиной [Osipov 1993: 5].

W 1792 roku z nieznanых powodów Pallas został odsunięty od stanowiska. W latach 1793–1794 przebywał na Krymie, gdzie otrzymał od carycy Katarzyny II majątek ziemski. Z powodu konfliktu z Tatarami musiał jednak opuścić Rosję i osiąść w Berlinie, gdzie spędził ostatni rok życia.

Przedstawiona w powyższym wstępie sylwetka Pallasa stanowi punkt wyjścia do dalszych rozważań, których przedmiotem jest jedno z nietypowych dzieł w dorobku naukowym badacza. Pallas, wybitny XVIII-wieczny przyrodznawca, został bowiem twórcą słownika – dzieła w żaden sposób niewpisującego się w dziedzinę nauk przyrodniczych. Nie bez znaczenia pozostaje więc warsztat badawczy i przyjęta metodologia opisu języków, która – przejęta z nauk przyrodniczych – nabiera nowego znaczenia w kontekście lingwistycznym. Dzieło Petera Simona Pallasa stanowi bowiem cenne źródło wiedzy na temat języków i dialektów turkijskich używanych na terytorium XVIII-wiecznego Imperium Rosyjskiego.

ROZDZIAŁ I

Słownik P.S. Pallasa

Сравнительные словари всех языков и наречий (1787–1789)

Niniejszy rozdział poświęcony jest słownikowi Pallasa *Сравнительные словари всех языков и наречий* (1787–1789) (łac. *Linguarum totius orbis vocabularia comparativa; augustissimae cura collecta*). Okoliczności powstania słownika oraz jego struktura stanowią interesujący temat badawczy, który wymaga szerszego omówienia.

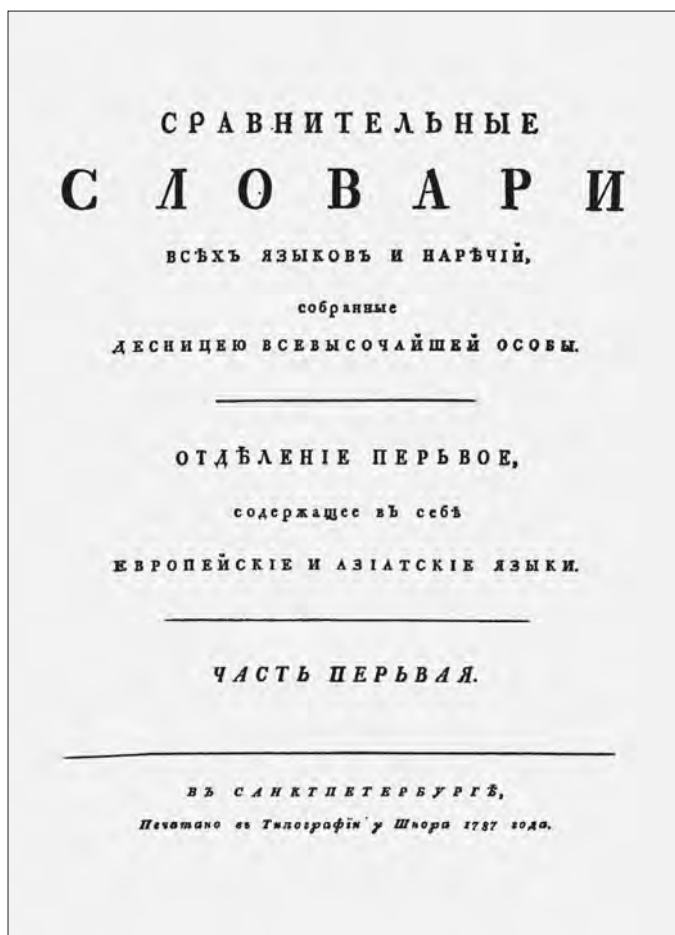
1.1. Okoliczności powstania słownika wszystkich języków świata

Zainteresowania badawcze Pallasa wykraczały daleko poza ramy nauk przyrodniczych. Już w trakcie wyprawy po wschodnich prowincjach (1768–1774) oprócz bogactw naturalnych badacz zwrócił uwagę na różnorodność etniczną mieszkańców ówczesnego Imperium Rosyjskiego. Przystąpił do systematyzacji wiedzy na temat kultury, religii, obyczajów oraz języków narodów i plemion zamieszkujących wschodnie prowincje kraju [Voloshina 2012: 354]. W latach 1776–1801 w Petersburgu wydał pracę *Sammlungen historischer Nachrichten über die Mongolischen Völkerschaften* (ros. *Собрания исторических сведений о монгольских народностях*). Praca ta została uznana za typowe dzieło z zakresu etnografii [tamże]. Jednocześnie było to pionierskie dzieło na temat społeczności mongolskich, którym do tej pory nie poświęcono żadnego opracowania naukowego. Pallas uczynił to po raz pierwszy z podobnym zaangażowaniem jak w przypadku prac na temat świata przyrody, por.:

До сих пор мы видели в Палласе великого естествоиспытателя. Его «История монгольского народа» касается другой области знания: она исследует исторические судьбы народа и его нравственный быт. И в этой новой области Паллас является классическим исследователем, ибо в то время, когда появилось это его сочинение, ни на одном языке не было ничего для познания этих

народов. И здесь Паллас является столь же искусным в описании обычаев и мыслей народов, каков он был в изображении природы [Marakuev 1877: 54].

Zainteresowania językoznawcze badacza znalazły wyraz w redakcji słownika porównawczego wszystkich języków świata *Сравнительные словари всех языков и наречий* (1787–1789) (łac. *Linguarum totius orbis vocabularia comparativa; augustissimae cura collecta*) [Bednarczyk 2010: 50]. Dzieło to uważa się za pierwszy w Imperium Rosyjskim słownik porównawczy, który wniósł istotny wkład w rozwój rosyjskiego językoznawstwa historyczno-porównawczego [Voloshina 2012: 354]. Pallas, wybitny badacz, przyrodnik, nieposiadający wykształcenia filologicznego, zapewne nie podjąłby się tego przedsięwzięcia, gdyby nie zadanie powierzone mu przez carycę Katarzynę II, która miała pełne zaufanie do jego nieprzeciętnych umiejętności [tamże].

Rys. 3. Okładka pierwszego tomu słownika P.S. Pallasa
Сравнительные словари всех языков и наречий... (1787–1789)

Caryca Katarzyna Wielka jeszcze jako Wielka Księżna interesowała się ideą pochodzenia języków od wspólnego przodka. Duże znaczenie odegrała ówczesna idea Antoine’a Courta de Gébelina¹⁰, który postulował jedność wszystkich języków świata [Kaminskaia 2013: 70]. Caryca zapragnęła wydać uniwersalny glosariusz różnych języków świata. W tym celu samodzielnie stworzyła wykaz leksemów rdzennie rosyjskich (ok. 200–300 wyrazów) [Heinz 1978: 111], które następnie poleciła przetłumaczyć na jak największą liczbę języków [Voloshina 2012: 354]. Obszerny materiał leksykalny do słownika został zebrany przez ówczesnego inspektora Gimnazjum Akademickiego – Hartwiga Ludwiga Christiana Bacmeistera. W 1773 roku skierował on prośbę do naukowców z różnych krajów o udostępnienie materiału językowego. W broszurze „Объявление и прошение касающіяся до собранія разныхъ языковъ въ примѣрахъ” („Idea et desideria de colligendis linguarum speciminibus”) [Klubkova 2016: 182], opracowanej w językach: rosyjskim, francuskim, niemieckim i łacińskim [Popowska-Taborska 2006: 289], uczony prosił o nadsyłanie ekwiwalentów leksykalnych w różnych językach świata według przyjętego wzorca¹¹ wraz z informacją o wymowie [Kaminskaia 2013: 71]. Bacmeister opracował również szczegółowy plan zebrania danych lingwistycznych, który został przedłożony głównodowodzącym oddziałów ekspedycyjnych, w szczególności Pallasowi, Lepiochinowi (И.И. Лепёхин) oraz Johannowi Antonowi Güldenstädtowi [tamże: 355]. Zgodnie z wytycznymi badania terenowe na obszarze wschodnich prowincji Imperium Rosyjskiego (1768–1774) miały służyć również zebraniu materiału językowego. Na różnych etapach wyprawy udało się zebrać część materiału. Samuel Gottlieb Gmelin zgromadził leksykę syberyjską, buriacką, turecką i perską. Falck zebrał słowa tatarskie, wotiackie, kirgiskie, bucharskie i kałmuckie. Lepiochin zajął się materiałem zyriańskim i permskim. Güldenstädtowi udało się pozyskać materiał z języków kaukaskich (w głównej mierze języka gruzińskiego oraz okolicznych dialektów) [tamże].

Na rozkaz carycy Katarzyny Wielkiej Pallas przystąpił do opracowania zebranego materiału leksykalnego, równocześnie starając się pozyskać nowe dane. W 1785 roku rozesłał pismo¹² po guberniach rosyjskich, krajach Europy

¹⁰ Zob. także: A. Court de Gébelin, 1775, *Monde primitive analysé et compare avec le monde modern considéré dans l’histoire naturelle de la parole ou l’origine du langage et de l’écriture*, Paris [za Kaminskaia 2013: 70].

¹¹ Szczegółowe omówienie instrukcji („Idea et desideria de colligendis linguarum speciminibus”) sporządzonej przez Bacmeistera zawiera artykuł autorstwa Tatiany Władimirowny Klubkovej [Klubkova 2016]. Sama broszura dostępna jest w wersji elektronicznej pod adresem: <https://www.prlib.ru/node/354593/source> – 6 III 2022.

¹² W 1785 roku sporządzono wykaz języków celem pozyskania materiału leksykalnego. Listę pt. *Tableau général de toutes les langues du monde avec un catalogue préliminaire des principaux dictionnaires dans toutes les langues, et des principaux livres qui traitent de l’origine de toutes les langues, de leur étymologie et de leur affinité...* opracował niemiecki pisarz Christoph Friedrich Nicolai [Jakubczyk 2014a: 66–67].

i Ameryki celem zebrania nowego materiału. Na prośbę tę odpowiedzieli rosyjscy gubernatorzy, posłowie, podróżnicy, a także zagraniczni badacze. Pallas otrzymał różnorodny materiał lingwistyczny, składający się z glosariuszy, ankiet, tłumaczeń tekstów, książek, słowników itp., który miał dopełnić zebrane dane faktograficzne.

Idea powstania słownika wszystkich języków świata została wyrażona przez Pallasa w słowie wstępnym. Badacz stwierdził w nim, iż pomysł zredagowania słownika nieprzypadkowo narodził się w Imperium Rosyjskim. Wśród wszystkich państw świata nie ma drugiego takiego kraju jak Rosja, która odznacza się zarówno rozległością terytorialną, jak i różnorodnością etniczno-językową, por.:

Между известными в истории Государствами нет ни единого на свете, которое бы как по величине своей и пространству, так и по различию обитающих в нем народов и языков могло хотя некоторым образом сравниться с Российской империею, выключая разве преждебывшей Римской Монархии; но и сея если сравнивать обстоятельнее, то уступить должна. Ни от какого следовательно Государства нельзя столько надеяться пособий и объяснений для истории народов и знания языков, как от России [Pallas 1787 I]¹³.

Wstęp do słownika stanowi pochwałę Imperium Rosyjskiego, w szczególności mądrości carycy Katarzyny II – pomysłodawczyni tego nowatorskiego projektu¹⁴, por.:

В 1784 году предприняла Ея Императорское Величество по собственному своему начертанию собирать Словарь всех известных языков. В Ея одном наипространнейшем владении, не считая мало разнствующия между собою наречия, говорят более нежели шестьюдесятью языками, из коих многие, наипаче в Кавказе и Сибири, ученым по ныне еще вовсе неизвестны. Следовательно с сей токмо стороны уже можно видеть всю важность такового предприятия. Равным образом и иностранные языки и наречия, во всех частях света употребительные, никогда с толиким совершенством и в таком множестве в виде Словаря еще не существовали [Pallas 1787 I].

1.2. Źródła materiału faktograficznego słownika *Сравнительные словари всех языков и наречий (1787–1789)*

Pallas wyraźnie określa źródła materiału faktograficznego wykorzystanego przy redakcji słownika. Według badacza prawie połowa zasobu leksykalnego wchodzącego w skład tomu I została zebrana samodzielnie przez carycę Katarzynę II,

¹³ Niniejsze źródło jest cytowane zgodnie z zasadami ortografii współczesnego języka rosyjskiego. Słowo wstępne nie posiada numeracji, którą redaktor wprowadza dopiero od pierwszego hasła słownikowego.

¹⁴ „Przedsięwzięcie Katarzyny Wielkiej [...] wpisuje się w kontekst XVIII-wiecznych obserwacji pokrewieństwa językowego [...] i jest – jak można przypuszczać – odzwierciedleniem pragnienia odkrycia utraconego w wieży Babel prąjczyka” [Jakubczyk 2014a: 68].

która wówczas w swoim władaniu miała terytorium zamieszkane przez użytkowników ponad sześćdziesięciu różnych dialektów. Materiał został zaczerpnięty z różnych słowników o charakterze rękopisów¹⁵. Wśród dialektów słowiańskich Pallas zwraca uwagę na dialekt małopolski, który – zdaniem badacza – w rzeczywistości stanowi odmianę języka ruskiego zmodyfikowanego na wzór języka polskiego używanego na Ukrainie i na obszarze tzw. Małej Rosji. Dialekt suzdalski powstał pod wpływem zapożyczeń greckich. Do dialektów celtyckich zalicza się dialekt baskijski. Leksyka celtycka, romańska, starofrancuska, anglosaksońska i gocka zostały zaczerpnięte z książek drukowanych [Pallas 1787 I]. Nazwę dialekt kriwigo-liwoński Pallas przypisuje odmianie językowej używanej przez mieszkańców na obszarze Kurischegafu (współcześnie Zalew Kuroński). Spis języków oznaczonych nr. 1–47 został sporządzony przez Bacmeistera [tamże]. Od nr. 48, który reprezentuje język awarski, rozpoczyna się wykaz leksyki przygotowany przez Pallasa na podstawie słownikowych materiałów rękopiśmiennych [tamże]. W słowie wstępnym badacz stwierdza, że niektóre dialekty były przez niego traktowane łącznie w celu ich zestawienia z innymi i wyeksponowania najważniejszych różnic, por.:

Прочие начиная с Аварского, собирал я сам, по большей части из рукописных словарей, из коих на некоторых языках многие я принужден был сличать вместе, дабы важнейшия отличия сюда принять было можно. Лезгинския наречия можно бы дополнить Табассаранским и Куряльским языками; равно и Кубачинской, Аварской и Андийской недостаточны. Чтож доставлено под именем Аварского наречия, то оно от языка, которое в употреблении в Хунзакском поколении, составляющем прямое место Аварь-хана, нарочито отлично [Pallas 1787 I].

Podobne wątpliwości, jak w przypadku dialektów lezgińskich, dotyczyły dialektów fińskich, a także różnic pomiędzy językiem perskim i arabskim. Języki kaukaskie (obejmujące numery 108–119) zostały zaczerpnięte ze słowników drukowanych [tamże]. Zdaniem Pallasa można w owym materiale zauważyć pewne podobieństwa z językiem samojezdskim. Dialekty tunguskie wykazują zaś elementy wspólne z językiem mandżurskim. Na język kamczadalski (współcześnie określany jako itelmeński) składają się zaś trzy dialekty, które – wedle badacza – wymagały odrębnego opracowania. Materiał języka japońskiego oparty został na słowniku rękopiśmiennym. Leksyka języka chińskiego została opracowana przez G. Leontiewa (Г. Леонтьев), por.:

¹⁵ W pracy *Catherinens der Grossen Verdienste um die vergleichende Sprachenkunde* (1815) Friedrich von Adelung przedstawia szczegółowy wykaz informatorów oraz tekstów, które posłużyły jako źródło leksyki dla poszczególnych języków ujętych w słowniku Pallasa, por. [Adelung 1815: 29].

Китайския слова сочинил покойный Г. Леонтьев; Тангутския взяты наибольшую частью из рукописных сочинений; Цыганския, поелику оне великое и ощутительное имеют сродство с Индейским языком, то и поставлены пред оным; между Индейскими наречиями Мултанское собрано от живущих в Астрахани Индейцов, Бенгальское и Деканское получены из Англии, последнее от Губернатора Голвелла [Pallas 1787 I].

Pallas we wstępie do słownika z nieuzasadnionych powodów pomija kwestię pozyskania materiału z języków altajskich (w szczególności turkijskich, obejmujących numerację 88–106). Szczegółowe informacje dotyczące źródeł tego materiału faktograficznego, a zwłaszcza informatorów, zawarł znacznie później Adelung w pracy *Catherinens der Grossen Verdienste um die vergleichende Sprachenkunde* (1815) (por. rys. 4).

Pozostałe języki azjatyckie zostały wybrane z dzienników podróżniczych i w miarę możliwości oddają oryginalną wymowę przy zapisie alfabetem rosyjskim. Pallas, wierząc w ideę słownika, z dużym przekonaniem uważał cyrylicę za najlepszy ze wszystkich europejskich systemów pisma. Powyższy sąd trudno uznać za słuszny w przypadku języków o złożonych systemach fonetycznych, do oznaczania których cyrylica nie posiadała wystarczającej liczby znaków. Warto jednak podkreślić, iż każde dzieło powstające za panowania carycy Katarzyny II musiało uwzględniać pewien rosyjskocentryczny subiektywny punkt widzenia. W przeciwnym razie wydanie pracy naukowej w tej epoce byłoby znacznie utrudnione.

Pallas z charakterystyczną dla niego skrupulatnością objaśnia braki w zebranym materiale faktograficznym, które przy hasłach słownikowych zostały odnotowane w postaci wykropkowanych miejsc. Badacz liczył bowiem na odzew innych miłośników języka, zagranicznych uczonych i podróżników gotowych uzupełnić brakujące pola i w ten sposób przyczynić się do udoskonalenia słownika. We wstępie znajdujemy również zapowiedź uzupełnienia brakujących elementów przy wydaniu drugiego tomu słownika *Сравнительные словари всех языков и наречий* (1787–1789) (łac. *Linguarum totius orbis vocabularia comparativa; augustissimae cura collecta*).

1.3. Struktura słownika

Pierwsze wydanie słownika *Linguarum totius orbis vocabularia comparativa; augustissimae cura collecta*, zatytułowane w języku rosyjskim *Сравнительные словари всѣхъ языковъ и нарѣчій, собранные десницею Всевысочайшей особы*¹⁶, zostało opublikowane w 1787 roku w Sankt-Petersburgu. Tytuł rosyjski sugeruje

¹⁶ Tytuł przywoływany jest przy zachowaniu oryginalnej pisowni.

45. *Mongolisch*,
 a. } Zwei Uebersetzungen durch Pallas, davon eine im Dial. von Seliginik.
 b. }
 c. eine dritte durch Gen. v. Klitschka.
46. *Morduinisch*, durch den Bischof Damaskin.
47. *Muleanisch*, durch Pallas, aus Astrachan.
48. *Nogajisch*, durch Jählig.
49. *Ossetisch*, durch Güldenstädt.
50. *Ostiakisch*, durch Pallas.
51. *Otahütisch*, von George Reinhold Forster.
52. *Persisch*, durch Güldenstädt.
53. *Polnisch*,
 a. eine Uebersetzung von Majewski.
 b. eine von Pastor Herwig.
54. *Samojedisch*,
 a. um *Archangel*, von Fomin.
 b. um *Beresow*, durch Pallas.
55. *Schottisch*, von Pennant, durch Pallas.
56. *Schwedisch*,
 a. *Gemein Schwedisch*, von Lexel.
 b. *Dialekt der Insel Runö*, von dem Pastor Lindemann.
 c. *Worms-Schwedisch*, von Pastor Orning durch Hupel.
57. *Slavonisch*, oder vielmehr *Illyrisch*, mit Anmerkungen, durch Rüdiger.
58. *Süränisch*.
59. *Tamulisch*, durch Rüdiger, mit tamulischer Schrift; abgedruckt, ohne die Schrift, in Rüdiger's *neuesten Zuwachs* u. s. w. St. IV. S. 187.
60. *Tangutisch*, von Jählig.
61. *Tatarisch*,
 a. um *Nischninowgorod*, vom Bischof Damaskin.
 b. *Nogajisch*, von Jählig.
62. *Tscherkessisch*, durch Güldenstädt.
63. *Tschetschenisch*, durch ebend.

Rys. 4. Źródła altajskiego materiału leksykalnego

w istocie dwa słowniki języków i dialektów¹⁷ zebranych przez carycę Katarzynę Wielką. Część I słownika zawierała leksykę języków europejskich i azjatyckich (łącznie 411 stron). Część II, zawierająca dodatkowo wykaz liczebników, została opublikowana w 1789 roku (491 stron). Struktura słownika została w pełni zaproponowana przez Pallasą. Badacz posiadał bowiem doświadczenie w klasyfikowaniu zjawisk przyrodniczych, bez trudu uporządkował więc ogromny materiał lingwistyczny. Pallas zaproponował dość nietypowy sposób strukturyzacji danych

¹⁷ Słowo *напечатанное*, oznaczające w języku rosyjskim *przysłówek*, zostało użyte w tytule słownika w rozumieniu terminu *narzeczce*, a więc odmiany terytorialnej języka, uznawanej niekiedy za etap pośredni pomiędzy dialektem a gwarą.

РОСПИСЬ

слововъ, въ двухъ частяхъ исъзнаго отаѣсана, находящися.

Въ 1-ой части.

слова	слова	слова	слова
1 Боръ, Dors.	28 Вроко, Venter.	117	
2 Иско, Coelum.	39 Сомъ, Dorsum.	120	
3 Онеу, Pater.	40 Иора, Pes.	123	
4 Машъ, Mater.	41 Коало, Genu.	126	
5 Сашъ, Filius.	42 Кора, Cuius.	129	
6 Лора, Pili.	43 Маго, Caro.	132	
7 Крашъ, Frater.	44 Кора, Os.	135	
8 Сетра, Soror.	45 Кора, Sanguis.	139	
9 Машъ, Vic.	46 Сера, Cot.	142	
10 Жена, Uxor.	47 Моало, Lac.	145	
11 Лора, Virgo.	48 Кора, Auditus.	148	
12 Машъ, Puer.	49 Сала, Vult.	151	
13 Лора, Infans.	50 Кора, Gullus.	154	
14 Чаламъ, Homo.	51 Огоналъ, Odontus.	157	
15 Лора, Homines.	52 Окесто, Tectus.	160	
16 Лора, Clavus.	53 Тора, Vax.	164	
17 Лора, Facies.	54 Ура, Nomen.	167	
18 Лора, Nomen.	55 Кора, Clamor.	170	
19 Лора, Nomen.	56 Шора, Streptus.	174	
20 Лора, Oculi.	57 Вора, Uolans.	177	
21 Лора, Superficies.	58 Кора, Verbum.	180	
22 Ура, Cilia.	59 Кора, Somnus.	183	
23 Ура, Auris.	60 Лора, Amor.	186	
24 Лора, Front.	61 Лора, Dolor.	189	
25 Лора, Crinis.	62 Тора, Labor.	193	
26 Лора, Genua.	63 Кора, Spera.	196	
27 Лора, Os.	64 Сала, Viti.	199	
28 Лора, Genua.	65 Мора, Potentia.	202	
29 Лора, Dent.	66 Вора, Potestas.	205	
30 Лора, Lingua.	67 Тора, Matrimonium.	209	
31 Лора, Barba.	68 Кора, Spera.	212	
32 Лора, Collum.	69 Кора, Spera.	215	
33 Лора, Humera.	70 Лора, Spiritus.	218	
34 Лора, Cubitus.	71 Сора, Mors.	221	
35 Лора, Manus.	72 Сора, Pignus.	224	
36 Лора, Dignitas.	73 Кора, Pignus.	227	
37 Лора, Unguis.	74 Лора, Glomus.	230	

слова	слова	слова	слова
152 Лора, Avis.	199 Кора, Lux.	417	
153 Лора, Puma.	200 Лора, Tonitru.	421	
154 Лора, Gallus.	201 Лора, Iuventus.	424	
155 Лора, Ovis.	202 Сора, Vetus.	427	
156 Лора, Gallina.	203 Лора, Senu.	430	
157 Лора, Anser.	204 Лора, Alie.	434	
158 Лора, Anas.	205 Лора, Homines.	437	
159 Лора, Columba.	206 Лора, Magnus.	440	
160 Лора, Aquila.	207 Лора, Parvus.	444	
161 Лора, Oves.	208 Лора, Albus.	447	
162 Лора, Linceus.	209 Лора, Nigra.	451	
163 Лора, Boma.	210 Лора, Fulgur.	454	
164 Лора, Fortis.	211 Лора, Stridit.	457	
165 Лора, Aul.	212 Лора, Acute.	461	
166 Лора, Urbs.	213 Лора, Humidus.	464	
167 Лора, Focus.	214 Лора, Laveis.	467	
168 Лора, Mensura.	215 Лора, Confus.	471	
169 Лора, Calda.	216 Лора, Bene, probum.	475	
170 Лора, Securi.	217 Лора, Bene, polchre.	477	
171 Лора, Cingulum.	218 Лора, Pulchre, lepide.	480	
172 Лора, Clavus.	219 Лора, Bempus, beatum.	484	
173 Лора, Victoria.	220 Лора, Malum, malignum.	487	
174 Лора, Pans.	221 Лора, Male, demerit.	491	
175 Лора, Vinum.	222 Лора, Male.	495	
176 Лора, Cilia.	223 Лора, Cilio.	498	
177 Лора, Fuc.	224 Лора, Lent.	501	
178 Лора, Thorax.	225 Лора, Vinum.	505	
179 Лора, Cilia.	226 Лора, Hilare.	508	
180 Лора, Rixa.	227 Лора, Eclere.	512	
181 Лора, Pigna.	228 Лора, Biber.	515	
182 Лора, Maeria.	229 Лора, Cane.	518	
183 Лора, Victoria.	230 Лора, Cedere.	522	
184 Лора, Bellum.	231 Лора, Dormire.	525	
185 Лора, Miles.	232 Лора, Jacere.	529	
186 Лора, Segnitas.	233 Лора, Sumere.	533	
187 Лора, Concordia.	234 Лора, Amare.	536	
188 Лора, Pueritium.	235 Лора, Ferare.	539	
189 Лора, Pavimentum.	236 Лора, Vchere.	543	
190 Лора, Ager.	237 Лора, Secare.	546	
191 Лора, Jugum.	238 Лора, Secare.	550	
192 Лора, Navis.	239 Лора, Arare.	553	
193 Лора, Cilia.	240 Лора, Oulata.	556	

слова	слова	слова	слова
75 Сора, Sol.	117 Лора, Longitudo.	387	
76 Лора, Luna.	118 Лора, Euranen.	391	
77 Лора, Stella.	119 Лора, Fovea.	394	
78 Лора, Radius.	120 Лора, Folia.	397	
79 Лора, Vannus.	121 Лора, Lapis.	401	
80 Лора, Turbo.	122 Лора, Alveus.	404	
81 Лора, Procella.	123 Лора, Argentum.	408	
82 Лора, Pluvia.	124 Лора, Sal.	412	
83 Лора, Grando.	125 Лора, Miraculum.	415	
84 Лора, Fulgur.	126 Лора, Siles.	419	
85 Лора, Nix.	127 Лора, Hecus.	423	
86 Лора, Glacier.	128 Лора, Arbor.	426	
87 Лора, Dies.	129 Лора, Palus.	430	
88 Лора, Nox.	130 Лора, Graemen.	434	
89 Лора, Nunc.			
90 Лора, Vesper.			
91 Лора, Acher.	131 Лора, Quercus.	437	
92 Лора, Ver.	132 Лора, Truncus.	441	
93 Лора, Annumus.	133 Лора, Folium.	444	
94 Лора, Fructus.	134 Лора, Fructus.	448	
95 Лора, Annu.	135 Лора, Cortex.	452	
96 Лора, Tempus.	136 Лора, Radix.	456	
97 Лора, Tetra.	137 Лора, Ramus.	459	
98 Лора, Aquas.	138 Лора, Campus.	463	
99 Лора, Mare.	139 Лора, Pratum.	467	
100 Лора, Fluvius.	140 Лора, Frumentum.	471	
101 Лора, Unda.	141 Лора, Secale.	475	
102 Лора, Avena.	142 Лора, Avena.	479	
103 Лора, Argilla.	143 Лора, Vitis.	483	
104 Лора, Pice.	144 Лора, Pice.	487	
105 Лора, Lumn.	145 Лора, Vermis.	491	
106 Лора, Muna.	146 Лора, Musca.	495	
107 Лора, Ripa.	147 Лора, Fera.	499	
108 Лора, Collis.	148 Лора, Bos.	503	
109 Лора, Vallis.	149 Лора, Vaca.	507	
110 Лора, Vagus.	150 Лора, Vagus.	511	
111 Лора, Vapor.	151 Лора, Cornu.	515	
112 Лора, Ignis.	152 Лора, Equus.	519	
113 Лора, Acher.	153 Лора, Sus.	523	
114 Лора, Profunditas.	154 Лора, Canis.	527	
115 Лора, Altitudo.	155 Лора, Canis.	531	
116 Лора, Latitudo.	156 Лора, Mus.	535	

слова	слова	слова	слова
241 Лора, Funder.	260 Лора, Ubi.	421	
242 Лора, Coquere.	261 Лора, Hic.	424	
243 Лора, Eil.	262 Лора, Ibi.	427	
244 Лора, Da.	263 Лора, Sub.	430	
245 Лора, Sta.	264 Лора, Super.	434	
246 Лора, Ito.	265 Лора, In.	437	
247 Лора, Ego.	266 Лора, Quando.	440	
248 Лора, Tu.	267 Лора, Tempus.	444	
249 Лора, Hic.	268 Лора, Proter.	447	
250 Лора, Illa.	269 Лора, Post.	451	
251 Лора, Nunc.	270 Лора, Quomodo.	455	
252 Лора, Vos.	271 Лора, Sine.	459	
253 Лора, Illi.	272 Лора, Vel.	463	
254 Лора, Illis.	273 Лора, Ecce, Vnde.	467	
255 Лора, Quid.	274 — 285 Числа Европейскихъ и		
256 Лора, Pro quid.	Азиатскихъ народовъ, Numera-		
257 Лора, cum, Propter, Quia.	talia Populorum Europae et		
258 Лора, Ita.	Alicui.		
259 Лора, Non.			

Rys. 5. Spis treści w słowniku P.S. Pallasa
Сравнительные словари всех языков и наречий... (tomu I/II)¹⁸

¹⁸ Rys. 5 przedstawia cztery kolejne strony spisu treści pozbawione numeracji odautorskiej.

[illegible]

Załącznik posiada wewnętrzny porządek (numeracja języków ujęta w nim nie pokrywa się zatem z uporządkowaniem pozycji w pozostałej części słownika, w porównaniu z resztą słownika odmienna jest również liczba uwzględnionych języków – jest ich 222), por. rys. 7.

Redakcja słownika świadczy o dużej dojrzałości metodologicznej autora, który w sposób przemyślany zaplanował uporządkowanie ogromnego materiału faktograficznego¹⁹. Słownik Pallasa na tle innych prób leksykograficznych tego okresu cechuje przejrzystość i konsekwentny opis formalny, co jest typowym wyróżnikiem prac z zakresu nauk przyrodniczych. Znaczną część działalności naukowej Pallasa stanowiły bowiem dociekania o charakterze klasyfikacyjnym. Zastosowana w odniesieniu do organizmów żywych taksonomia znalazła odzwierciedlenie w podejściu filologicznym badacza. Na szczególną uwagę zasługuje struktura drzewa służącego do zobrazowania powinowactwa występującego w świecie organicznym [Bednarczyk 2010: 13]. Pallas, redagując słownik, zauważył istniejące pomiędzy językami podobieństwa leksykalne, co w dużej mierze zaważyło na sposobie uporządkowania pozycji w haśle.

Структура словаря, принцип подачи материала, несомненно, давал возможность говорить о поразительном сходстве (часто до полного совпадения) базовой лексики рассматриваемых языков. Такое массовое совпадение лексики свидетельствовало не только о взаимном влиянии соседних языков друг на друга, но и тесном родстве некоторых языков, об их общем происхождении, то есть способствовало формированию представлений о генеалогической классификации языков [Voloshina 2012: 357].

Bez wahania można zatem wyróżnić takie grupy języków, jak: słowiańskie, germańskie czy turkijskie, których poszczególni reprezentanci zajmują bliskie sobie pozycje w haśle słownikowym. I choć podejście to, zważywszy na czas powstania

¹⁹ W swoim artykule naukowym Klubkova [Klubkova 2016] przypisuje znaczącą rolę w redakcji słownika Bachemeisterowi, który jako autor kwestionariusza „Объявление и прошение касающіяся до собранія разныхъ языковъ въ примѣрахъ” dał wyraźne wskazówki odnośnie do sposobu pozyskania danych empirycznych [Klubkova 2016: 183–184]. W szczególności omówił kryteria rozgraniczenia języków oraz zapisu wymowy za pomocą liter rosyjskich, niemieckich lub francuskich. Zdaniem autorki podejście to zaważyło na podziale języków zastosowanym w słowniku Pallasa („Бакмейстеровское понимание выражения «разные языки», судя по всему, лежит в основе членения языков в словаре П.С. Палласа” [tamże: 183]). Co więcej, w zakresie doboru leksyki pod kątem wykazania pokrewieństwa językowego Klubkova obserwuje inspirację dziełem Augusta Ludwiga von Schläzera (1875) („критерии отбора, которые использовал Х.Л.К. Бакмейстер, были ранее сформулированы А.Л. Шлѣцером в главе 6 «Русской грамматики», написанной еще в 60-е гг. XVIII в” [tamże: 184]). Postulaty Klubkowej należy jednak postrzegać w kategoriach dociekań czysto teoretycznych. Kwestionariusz autorstwa Bachemeistera nie był bowiem jedynym sposobem pozyskania danych empirycznych, a do słownika materiał zbierano etapami. Bachemeisterowi przypisuje się sporządzenie spisu języków oznaczonych nr. 1–47, o czym wspomniano we wstępie do słownika. Jedynym redaktorem słownika *Сравнительные словари всех языков и наречий* jest zaś Pallas.

słownika, jest w dużej mierze intuicyjne, znajduje odzwierciedlenie w przywołanym materiale leksykalnym. Pallas, kierując się teorią powinowactwa, zauważył również wewnętrzne zróżnicowanie języka, w ramach którego można wyróżnić jego odmiany terytorialne – narzecza. Zgodnie z przyjętą w słowniku konwencją zajmują one miejsce podrzędne względem wyróżnionego języka. W przypadku wielu dialektów Pallas zastosował własne nazewnictwo odnoszące się najczęściej do położenia geograficznego i zasięgu występowania użytkowników danej odmiany językowej, co niewątpliwie czyni słownik niezwykle cennym źródłem informacji etnograficznej. Nie zabrakło jednak dość subiektywnego porządku wyróżnionych języków. Pierwszym językiem z oczywistych względów jest rosyjski, który rozpoczyna spis języków słowiańskich (por. rys. 6). Następnie wyróżnione zostały języki Irlandii, język nowogrecki, łacina, języki romańskie, germańskie, bałtyckie, język albański, węgierski, języki ugrofińskie, irańskie, turkijskie. Wykaz kończą języki paleoazjatyckie, indyjskie i inne języki „wyspowe” (ros. *островные языки*). Łącznie słownik Pallasa odnotowuje materiał dla 51 języków europejskich oraz 149 języków azjatyckich.

1.4. Klasyfikacja semantyczna leksyki

Słownik Pallasa, jak przystało na typ tezaury, prezentuje hasła leksykalne zgodnie z przyjętym kryterium tematycznym, co pozwala pogrupować je w większe zbiory o pewnym znaczeniu nadrzędnym. Jednocześnie wszystkie hasła zachowują względem siebie porządek wskazujący na ówczesną wiedzę o świecie i hierarchię wartości²⁰ (zob. rys. 6), por.:

Тезаурус дает представление об объединении разных понятий в общую «картину мира», об иерархии понятий и об ассоциативных связях, которые возникают между различными понятиями [Voloshina 2012: 356].

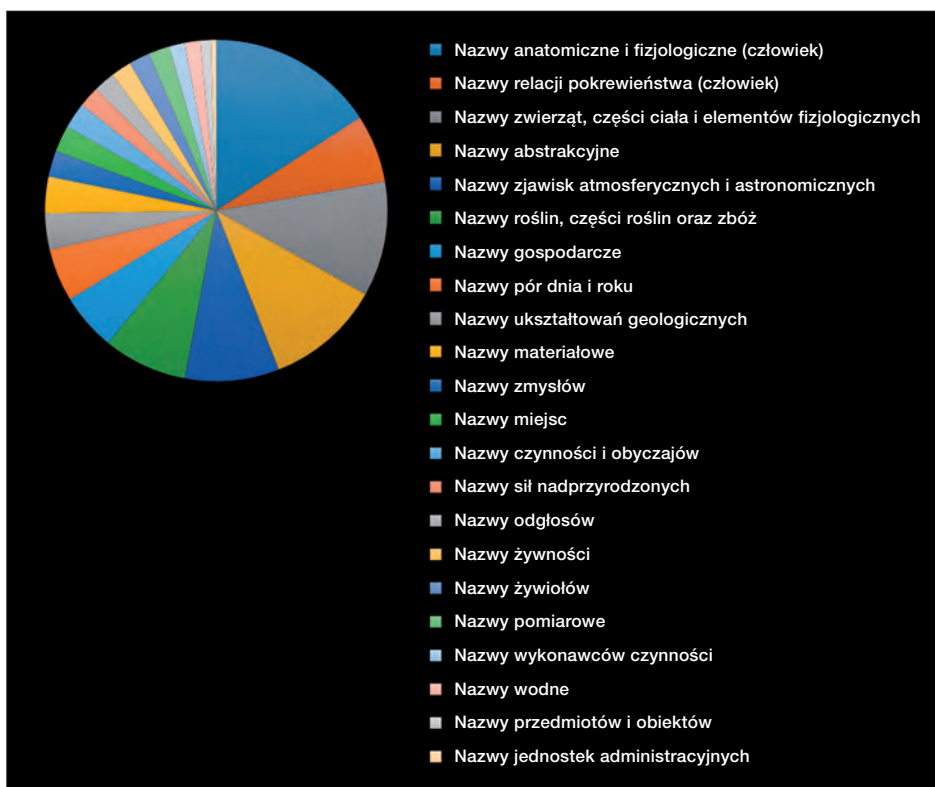
[...] словарь, в котором максимально полно представлены все слова языка с исчерпывающим перечнем примеров их употребления в текстах. [...] идеографический словарь, в котором показаны семантические отношения (родо-видовые, синонимические и др.) между лексическими единицами [Shaĭkevich 1998: 506, za Osokina 2015: 25].

²⁰ Pierwsze słowniki-tezaury powstały na przełomie II i III w. n.e. Jako pierwszy słownik tego typu wyróżnia się „Onomastikon” greckiego leksykografa Juliusa Polluxa. Następnym był 3-tomowy słownik napisany w sanskrycie pt. „Amaroksha”. W 1668 roku biskup anglikański John Wilkins wydał *An Alphabetical Dictionary wherein all English Words according to their various significations, are either referred to their places in the Philosophical Tables, or explained by such Words as are in those Tables*. Jednakże najlepszym przykładem tezaury, który do dziś doczekał się licznych przekładów, jest praca Petera Marka Rogeta *Roget's Thesaurus* (1852) [Osokina 2015: 25–26].

Tab. 1. Klasyfikacja semantyczna leksyki w słowniku P.S. Pallasa²¹

	HASŁA SŁOWNIKOWE W JĘZYKU ROSYJSKIM	ZNACZENIE NADRZĘDNE	LICZBA HASEŁ
1.	ГОЛОВА, ЛИЦО, НОСЪ, НОЗДРИ, ГЛАСЪ, БРОВИ, РЕСНИЦЫ, УХО, ЛОБЪ, ВОЛОСЪ, ЩОКИ, РОТЬ, ГОРЛО, ЗУБЪ, ЯЗЫКЪ, БОРОДА, ШЕЯ, ПЛЕЧО, ЛОКОТЬ, РУКА, ПАЛЬЦЫ, НОГТИ, БРЮХО, СПИНА, НОГА, КОЛѢНО, КОЖА, МЯСО, КОСТЬ, КРОВЬ, СЕРДЦЕ, МОЛОКО	Nazwy anatomiczne i fizjologiczne (człowiek)	32
2.	ОТЕЦЪ, МАТЬ, СЫНЪ, ДОЧЬ, БРАТЬ, СЕСТРА, МУЖЪ, ЖЕНА, ДѢВА, МАЛЬЧИКЪ, ДИТЯ, ЧЕЛОВѢК, ЛЮДИ	Nazwy relacji pokrewieństwa (człowiek)	13
3.	РЫБА, ЧЕРВЬ, МУХА, ЗВѢРЬ, БЫКЪ, КОРОВА, БАРАНЪ, РОГЪ, КОНЬ, СВИНЬЯ, СОБАКА, КОТЪ, МЫШЬ, ПТИЦА, ПЕРО, ПѢТЕЛЬ, ЯИЦО, КУРИЦА, ГУСЬ, УТКА, ГОЛУБЬ, КИТЬ	Nazwy zwierząt, części ciała i elementów fizjologicznych	22
4.	БРАНЬ, БѢДА, ПОБѢДА, ЛѢНЬ, ЛАДЪ, ПОЛЪ, ИГО, СОНЪ, ЛЮБОВЬ, БОЛЬ, ТРУДЪ, СИЛА, МОЧЬ, ВЛАСТЬ, ЖИЗНЬ, ДОБРО, ЗЛО, РОСТЪ, СМЕРТЬ, СТУЖА, ИМЯ, СЛОВО	Nazwy abstrakcyjne	22
5.	ЛУЧЪ, ВѢТРЪ, ВИХРЬ, БУРЯ, ДОЖДЬ, ГРАДЪ, МОЛНІЯ, СНѢГЪ, ЛЕДЪ, СВѢТЪ, ГРОМЪ, ПАРЬ, ЖАРЪ, КРУГЪ, ШАРЪ, СОЛНЦЕ, МѢСЯЦЪ, ЗВѢЗДА	Nazwy zjawisk atmosferycznych i astronomicznych	18
6.	ЛѢСЪ, ТРАВА, ДЕРЕВО, КОЛЪ, ЗЕЛЕНЬ, ДУБЪ, ПЕНЬ, ЛИСТЫИ, ПЛОДЫ, КОРА, КОРЕНЬ, СУКЪ, ЖИТО, РОЖЬ, ОВЕСЪ, ВИНОГРАДЪ	Nazwy roślin, części roślin oraz zbóż	16
7.	ДОМЪ, ДВЕРЬ, ОЧАГЪ, МѢРА, КАДЪ, ТОПОРЬ, ПОЯСЪ, ГВОЗДЬ, ВОЗЪ, СОХА, БОРОНА	Nazwy gospodarcze	11
8.	ЛѢТО, ВЕСНА, ОСЕНЬ, ЗИМА, ГОДЪ, ВРЕМЯ, ДЕНЬ, НОЧЬ, УТРО, ВЕЧЕРЬ	Nazwy pór dnia i roku	10
9.	ГОРА, БЕРЕГЪ, ХОЛМЪ, ДОЛИНА, ДИРА, ЯМА, РОВЪ	Nazwy ukształtowań geologicznych	7
10.	ПЕСОКЪ, ГЛИНА, ПЫЛЬ, ГРЯЗЬ, КАМЕНЬ, ЗОЛОТО, СЕРЕБРО	Nazwy materiałowe	7
11.	СЛУХЪ, ЗРѢНІЕ, ВКУСЪ, ОБОНЯНІЕ, ОСЯЗАНІЕ	Nazwy zmysłów	5
12.	ПАШНЯ, МЕЖА, ПОЛЕ, ЛУГЪ, ДВОРЬ	Nazwy miejsc	5
13.	РАБОТА, РОДИНЫ, ДРАКА, ВОЙНА, БРАКЪ	Nazwy czynności i obyczajów	5
14.	БОГЪ, НЕБО, ЧУДО, ДУХЪ	Nazwy sił nadprzyrodzonych	4
15.	ГОЛОСЪ, КРИКЪ, ШУМЪ, ВОПЛЬ	Nazwy odgłosów	4
16.	ХЛѢБЪ, ВИНО, СОЛЬ, ЯСТВЫ	Nazwy żywności	4
17.	ЗЕМЛЯ, ВОДА, ВОЗДУХЪ, ОГОНЬ	Nazwy żywiołów	4
18.	ГЛУБИНА, ВЫСОТА, ШИРИНА, ДЛИНА	Nazwy pomiarowe	4
19.	СТОРОЖЬ, ВОИНЪ, ТАТЬ	Nazwy wykonawców czynności	3
20.	МОРЕ, РѢКА, ВОЛНЫ	Nazwy wodne	3
21.	ЛАТЫ, СУДНО	Nazwy przedmiotów i obiektów	2
22.	ГОРОДЪ	Nazwy jednostek administracyjnych	1
	łącznie:		202

²¹ Analiza poszczególnych grup semantycznych – zob. rozdz. IV.

Rys. 8. Klasyfikacja semantyczna leksyki w słowniku P.S. Pallasa
(procentowy wykres kołowy)

Leksykon Pallasa prezentuje hasła, które można pogrupować w pewne kategorie semantyczne z nadrzędnym komponentem znaczeniowym. Tabela 1 prezentuje klasyfikację 202²² haseł słownika, w ramach której można wyróżnić aż 21 grup semantycznych z dominującym komponentem znaczeniowym. Najliczniej reprezentowaną klasę stanowi leksyka związana z człowiekiem (45 leksemów obejmujących relacje pokrewieństwa oraz cechy anatomii i fizjologii), a także nazwy zwierząt (22). W dalszej kolejności znalazły się pojęcia abstrakcyjne (22 leksemy), nazwy zjawisk atmosferycznych i astronomicznych (18) oraz nazwy roślin i zbóż (16), por. rys. 8.

Słownik Pallasa nie został zredagowany według porządku alfabetycznego, co stanowi jego cechę wyróżniającą. Pierwszymi hasłami są ‘bóg’ *бог* (БОГЪ) [Pallas 1 – I/1] i ‘niebo’ *небо* (НЕБО) [Pallas 2 – II/4]²³. Następne hasła dotyczą

²² 202 hasła leksykalne podlegające klasyfikacji semantycznej należy zakwalifikować do rzeczowników. Pozostałe 83 hasła stanowią inne części mowy. Łączna liczba wszystkich haseł wynosi 285.

²³ Wyłuszczone kursywnym drukiem oznaczono leksem w transkrypcji własnej (szczegółowe zasady transkrypcji omówiono w rozdz. IV). W nawiasie podano zapis w oryginale

leksyki związanej z człowiekiem, w szczególności są to nazwy stosunków pokrewieństwa, części ciała oraz elementy fizjologii ludzkiej. Kolejne hasła dotyczą pojęć abstrakcyjnych, zjawisk przyrody, nazewnictwa związanego z życiem codziennym. W ramach klasy semantycznej dotyczącej nazewnictwa członków rodziny zachowana została wewnętrzna hierarchia leksemów, którą można wytłumaczyć ówczesnym modelem patriarchalnym rodziny – hasło ‘ojciec’ *otec* (ОТЕЦЪ) [Pallas 3 – I/7] występuje zatem przed ‘matka’ *mat* (МАТЬ) [Pallas 4 – I/10], ‘syn’ *syn* (СЫНЪ) [Pallas 5 – I/13] przed ‘córka’ *doč* (ДОЧЬ) [Pallas 6 – I/16], ‘brat’ *brat* (БРАТЪ) [Pallas 7 – I/19] przed ‘siostra’ *sestra* (СЕСТРА) [Pallas 8 – I/23], a ‘mąż’ *muž* (МУЖЪ) [Pallas 9 – I/26] przed ‘żona’ *žena* (ЖЕНА) [Pallas 10 – I/29].

Nie mniej ważnym elementem są zależności zachodzące pomiędzy leksyką stanowiącą elementy wyróżnionych pól semantycznych (tab. 1). Wśród nich można wyróżnić:

- relacje synonimii, a więc leksemu bliskoznaczne, np. ‘trud’ *trud* (ТРУДЪ) [Pallas 62 – I/193] – ‘praca’ *rabota* (РАБОТА) [Pallas 63 – I/196]; ‘siła’ *sila* (СИЛА) [Pallas 64 – I/199] – ‘moc’ *moč* (МОЧЬ) [Pallas 65 – I/202]; ‘dziura’ *dira* (ДИРА) [Pallas 118 – I/371] – ‘jama’ *jama* (ЯМА) [Pallas 119 – I/374] – ‘rów’ *rov* (РОВЪ) [Pallas 120 – I/377]. Owa bliskoznaczność niejednokrotnie znajduje poświadczenie w przywołanej leksyce (zob. rozdz. IV);
- relacje hiponimii, w ramach których wyróżnia się słowa o szerszym zakresie znaczeniowym (hiperonimy) i słowa o węższym zakresie znaczeniowym (hiponimy), np. ‘wiatr’ *větr* (ВѢТРЪ) [Pallas 79 – I/247] – ‘wicher’ *vixr* (ВИХРЬ) [Pallas 80 – I/250]; ‘nawałnica’ *burja* (БУРЯ) [Pallas 81 – I/253] – ‘dożd’ (ДОЖДЬ) [Pallas 82 – I/256] ‘deszcz’ – ‘grad’ *grad* (ГРАДЪ) [Pallas 83 – I/259] – ‘piorun, błyskawica’ *molnija* (МОЛНИЯ) [Pallas 84 – I/263];
- relacje komplementarne jako szczególny rodzaj relacji antonimicznej o charakterze alternatywy, np. ‘dzień’ *den* (ДЕНЬ) [Pallas 87 – I/273] – ‘noc’ *noč* (НОЧЬ) [Pallas 88 – I/276]; ‘ranek’ *utro* (УТРО) [Pallas 89 – I/279] – ‘wieczór’ *večer* (ВЕЧЕРЪ) [Pallas 90 – I/282];
- relacje antonimii, a więc leksemów o znaczeniu przeciwnym, np. ‘wojna’ *vojna* (ВОЙНА) [Pallas 189 – II/184] – ‘ład, pokój’ *lad* (ЛАДЪ) [Pallas 192 – II/194]; ‘młody’ *molod* (МОЛОДЪ) [Pallas 201 – II/224] – ‘stary’ *star* (СТАРЪ) [Pallas 202 – II/227]; ‘biało’ *belo* (БЕЛО) [Pallas 208 – II/247] – ‘czarno’ *černo* (ЧЕРНО) [Pallas 209 – II/251]; ‘wysoko’ *vysoko* (ВЫСОКО) [Pallas 204 – II/234] – ‘nisko’ *nižko* (НИЗКО) [Pallas 205 – II/237]; ‘dużo’

alfabetem rosyjskim, w cudzysłowie – znaczenie w języku polskim. Przypis zawiera następujące kolejno informacje ze słownika Pallasa: numer hasła słownikowego, numer tomu oraz numer strony np. [Pallas 3 – I/2] – hasło słownikowe nr 3, tom I, str. 2.

veliko (ВЕЛИКО) [Pallas 206 – II/240] – ‘mało’ *malo* (МАЛО) [Pallas 207 – II/244]; ‘dobro’ *blag* (БЛАГЪ) [Pallas 219 – II/284] – ‘zło’ *zlo* (ЗЛО) [Pallas 220 – II/287]; ‘tak’ *da* (ДА) [Pallas 258 – II/414] – ‘nie’ *nēt* (НѢТЪ) [Pallas 259 – II/418]; ‘pod’ *pod* (ПОДЪ) [Pallas 263 – II/430] – ‘nad’ *nad* (НАДЪ) [Pallas 264 – II/433]; ‘przed’ *prežde* (ПРЕЖДЕ) [Pallas 268 – II/451] – ‘po’ *poslē* (ПОСЛѢ) [Pallas 269 – II/454].

Co ciekawe, słownik Pallas'a odnotowuje również leksemy paronimiczne typu ‘pić’ *pit* (ПИТЬ) [Pallas 228 – II/315] – ‘śpiewać’ *pēt* (ПѢТЬ) [Pallas 229 – II/318].

Powyższe przykłady świadczą o dobrej intuicji filologicznej Pallas'a, który mimo braku zachowania porządku alfabetycznego nadał materiałowi faktograficznemu wewnętrzną hierarchię odzwierciedlającą różnorodne relacje semantyczne. Nie można pominąć również dodatkowego kryterium uwzględniającego podział na części mowy. Przyjęty przez Pallas'a podział w dużej mierze jest podyktowany perspektywą języka rosyjskiego, w którym poszczególne klasy gramatyczne mają swoje wykładniki morfologiczne. Kryteria te w przypadku analizy konkretnego języka mogą nie mieć potwierdzenia w przywołanym materiale faktograficznym, w którym przykładowo przynależność jednostki do danej klasy gramatycznej nie jest uwarunkowana strukturą morfemową, a wynika z jej położenia w kontekście zdaniowym. Dlatego też poniższa charakterystyka części mowy, ujętych w słowniku Pallas'a, uwzględnia perspektywę języków tureckich, które stanowią przedmiot niniejszej pracy. Większość haseł w słowniku reprezentują rzeczowniki (202 leksemy). Pozostałe części mowy stanowią znaczną mniejszość (83 leksemy). Przyimiotniki reprezentują 24 leksemy, czasowniki – 20, zaimki – 18, liczebniki – 12, partykuły – 5, przysłówki – 2, przysłówki i spójniki po jednym leksemie, por. rys. 9:

Rys. 9. Podział na części mowy haseł w słowniku P.S. Pallas'a

1.5. Krytyka podejścia leksykograficznego

Słownik Pallasa *Сравнительные словари всех языков и наречий...* spotkał się z licznymi uwagami krytycznymi:

słownik Katarzyny II był znany w ówczesnym świecie naukowym i wywołał liczne recenzje, komentarze i poprawki natury ogólnej oraz dotyczące poszczególnych języków, nie tylko słowiańskich [...], ale także zachodnioeuropejskich i azjatyckich [Jakubczyk 2014a: 68].

Pierwszą wadą słownika był brak gramatycznego opisu języków. Wykazanie podobieństwa różnych języków świata nie mogło bowiem zasadzać się wyłącznie na materiale leksykalnym bez szczegółowej charakterystyki gramatycznej. Brak ekwiwalentów leksykalnych w postaci pozostawionych pustych miejsc nie sprzyjał pozytywnej opinii. Leksyka wielu podrodzin językowych nie posiadała wystarczającej notacji źródłowej. Wbrew opinii Pallasa na temat wyjątkowości alfabetu rosyjskiego, przy ówczesnym braku jakiegokolwiek systemu transkrypcji zastosowanie cyrylicy do zapisu wielu języków prowadziło do zniekształceń fonetycznych²⁴. Był to jednak przejaw popularnej w XVIII wieku idei „uniwersalnego alfabetu”, do miana którego pretendowała rosyjska grażdanka [Jakubczyk 2014a: 68].

Kwestia zapisywania w petersburskim leksykonie wszystkich języków jednym alfabetem (grażdanką) w sposób szczególny zainteresowała pewnego Francuza. Słownikowi oraz przedmowie P.S. Pallasa dokładnie przyjrzał się bowiem orientalista Constantin François de Volney [...]. W swoim wystąpieniu C.F. Volney wskazuje na nieco kuriozalny charakter petersburskiego słownika i przedstawia mnóstwo błędów, które wynotował podczas lektury pierwszego tylko tomu (pierwszego wydania). Błędy te dotyczą głównie niewłaściwej lub pozostawiającej wiele do życzenia transliteracji na grażdankę wyrazów zapisywanych w innych niż rosyjski alfabetach. [...] Próbę udanej transliteracji (lub co najwyżej transkrypcji) za pomocą grażdanki słów z języków takich jak np. francuski, angielski czy arabski C.F. Volney uznaje po prostu za niemożliwą z tego prostego powodu, że w rosyjskim nie ma liter, które mogłyby graficznie oddać dźwięki w tym języku nieobecne [Jakubczyk 2014a: 69].

Problem zastosowania liter alfabetu rosyjskiego nabierał szczególnego znaczenia w przypadku języków i dialektów używanych przez ludy niepiśmienne. Brak poświadczeń źródłowych prowadził do odnotowania leksyki jedynie na podstawie

²⁴ Metodzie transkrypcji i transliteracji alfabetu rosyjskiego na materiale zgromadzonej w słowniku Pallasa leksyki w języku angielskim, niemieckim, hiszpańskim oraz francuskim poświęcony został artykuł autorstwa Rogera Comteta (2010). Zob. https://www.persee.fr/doc/hel_0750-8069_2010_num_32_1_3292 – 6 III 2022. Problem ten na podstawie leksyki portugalskiej porusza Przemysław Dębowiak [2014].

wiedzy informatorów i umiejętności odtworzenia oryginalnej fonetyki za pomocą skończonego systemu znaków alfabetu rosyjskiego (w dużej mierze niedostosowanego do zapisu fonetyki języków azjatyckich). Szczególnym krytykiem słownika Pallasa był zasiadający w Petersburskiej Akademii Nauk prof. Christian Jakob Kraus z Królewca (obecnie Kaliningradu).

W 1790 r. w Petersburgu wydano nowy wariant słownika pod tytułem *Сравнительный словарь всѣхъ языковъ и нарѣчій, по азбучному порядку расположенный* pod redakcją Fiodora Jankowicza Mirijewskiego (ros. Ф.И. Янкович де Мириево). Nowa wersja obejmowała materiał 272 języków (dodano m.in. języki Afryki i Ameryki) i składała się z 4 tomów liczących po około 500–600 stron [Voloshina 2012: 357]. Mimo poszerzenia materiału faktograficznego praca ta była całkowicie różna od słownika Pallasa. Słownik Jankowicza Mirijewskiego nie miał charakteru tezaursu. Hasła słownikowe uporządkowane zostały alfabetycznie, co znacznie wpłynęło na kwestię podobieństwa leksykalnego różnych języków. Niekiedy hasła o odmiennym znaczeniu leksykalnym pochodzące z różnych języków podawane były w kolejności alfabetycznej z uwagi na przypadkową zbieżność fonetyczną [tamże]. Z kolei leksyka języków należących do jednej podrodziny niekiedy znajdowała się w dość dużej odległości, co zacierało obraz pokrewieństwa językowego. W nowym wariantcie słownika zabrakło wstępu, informacji o geograficznym rozmieszczeniu języków. Pominięty został także załącznik z liczebnikami. Ciekawym rozwiązaniem było zastosowanie znaków diakrytycznych wskazujących na wymowę niektórych leksemów [Voloshina 2012: 357]. Słownik Jankowicza Mirijewskiego okazał się całkowicie inny od Pallasowskiego pierwowzoru. Brak charakteru porównawczego spowodowany porządkiem alfabetycznym, zapis alfabetem rosyjskim, kolejne wątpliwości dotyczące odwzorowania fonetyki ludów niepiśmiennych – wszystko to przyczynia się do uznania nowego wariantu słownika za wręcz nieudaną próbę leksykograficzną.

ROZDZIAŁ II

Turkijski zasób leksykalny w słowniku P.S. Pallasa

Niniejszy rozdział poświęcony jest podrodzinie języków turkijskich (tureckich)²⁵, których zasób leksykalny został odnotowany w słowniku Pallasa *Сравнительные словари всех языков и наречий* (1787–1789) (łac. *Linguarum totius orbis vocabularia comparativa; augustissimae cura collecta*). Zastosowany przez Pallasa system klasyfikacyjny oraz nazewnictwo stanowią istotny problem badawczy. Niniejsze podejście zostało przedstawione na tle pierwszych prób leksykograficznych, a także skonfrontowane z późniejszymi już naukowymi pracami orientalistycznymi w zakresie klasyfikacji języków turkijskich. Niemniej istotna jest również kwestia rozróżnienia między językiem a jego narzeczem (gwarą/dialektem) pokazująca XVIII-wieczny stan wiedzy na temat wewnętrznego zróżnicowania języków turkijskich, których użytkownicy zamieszkiwali teren ówczesnego Imperium Rosyjskiego.

2.1. Słownik P.S. Pallasa na tle tradycji leksykograficznej XV–XVIII w.

W historii językoznawstwa początki metodologii badań lingwistycznych opartej na porównywaniu języków (metody diachroniczno-porównawczej) sięgają XV/XVI w. [Heinz 1978: 85].

Językoznawstwa teoretycznego *sensu proprio* w omawianym okresie nie ma [...]. Istnieje zaś namiastka językoznawstwa teoretycznego w postaci porównywania języków. Porównywanie to szło od początku w parze z akcją inwentaryzowania języków świata i miało charakter dwojaki: 1) albo czysto zewnętrznych zestawień natury słownikowej lub tekstowej różnych języków, albo 2) prób klasyfikacji języków genealogicznej i typologicznej [Heinz 1978: 91].

²⁵ W pracach turkologicznych można spotkać się z terminem *języki tureckie*. Coraz częściej stosuje się jednak termin *języki turkijskie* – wprowadzony do turkologii przez badacza Henryka Jankowskiego.

Adam Heinz wyróżnia wśród pierwszych opracowań o charakterze porównawczym prace m.in. takich autorów, jak: Ambrogio Calepino (*Dictionarium septem linguarum* 1502), Guillaume Postel (*Linguarum duodecim characteribus differentium alphabetum, introductio ac legendi methodus* 1538), Conrad Gesner (*Mithridates sive de differentiis linguarum tam veterum, tam que hodie apud diversas nationes in toto orbe terrarum in usu sunt, observationes* 1558), Hieronim Megiser (*Thesaurus Polyglottus...* 1592) [tamże]. Miały one, zdaniem autora, charakter „zestawień mechanicznych” opartych na materiale kilku, kilkunastu czy kilkudziesięciu języków, głównie indoeuropejskich [tamże]. Największy materiał zawarty został w pracy Megisera i obejmował aż 40 języków. Dużo większy walor teoretyczny miały dzieła zawierające elementy klasyfikacji języków – częściowo genealogicznej, częściowo typologicznej [tamże]. Wśród prac o takim charakterze wyróżnia się *De causis lingua Latinae* Juliusa Caesara Scaligera, w której oprócz ogólnego podobieństwa dźwiękowego (a także znaczeniowego), po raz pierwszy zawarte zostały uwagi dotyczące ewolucji głosek łacińskich w porównaniu z greckimi. Z kolei dzieło ojca kontynuował jego syn, Joseph Justus Scaliger, który w pracy *Diatriba de Europaeorum linguis* (1599) przedstawił klasyfikację genealogiczną języków Europy. Wyróżnił 11 języków macierzystych z ich językami pochodnymi. Wśród nich wyróżnił 4 grupy: romańską (łacińską), grecką, germańską, słowiańską, a także 7 języków pobocznych: albański (epirocki), tatarski (utożsamiany z kozackim), węgierski, fiński, irlandzki, starobrytyjski z bretońskim i kantabryjski [Heinz 1978: 92–93]. Scaliger wykazał podobieństwa i odpowiedniości wyrazowe między językami i jako kryterium różniące 4 grupy języków wykorzystał leksykę oznaczającą Boga [tamże: 93].

Jest rzeczą oczywistą, że wszelkie wnioski powstające w ramach pierwszych prób porównawczych były z góry skazane na niepowodzenie z uwagi na brak jednoznacznie wykształconej metody analizy. Zarazem jednak:

[...] porównywanie języków, a w ich zakresie wyrazów i głosek spowodowało istotny i zasadniczy przełom w dotychczasowej procedurze etymologizowania wyrażający się w tym, że dotychczasowe kryterium logiczne motywacji etymologicznej polegające na odwoływaniu się do rzeczywistości oznaczanej [...] zostaje stopniowo zastąpione kryterium lingwistycznym polegającym na odwoływaniu się do wyrazów i głosek innych języków [Heinz 1978: 92].

O ile okres XV–XVI w. był czasem wprowadzania nowej metody opisu lingwistycznego, o tyle wiek XVII–XVIII przyniósł znaczącą intensyfikację badań w tym zakresie. Choć nadal dominowały zestawienia wyrazów, stopniowo dołączały się refleksje prowadzące do klasyfikacji genealogicznej i typologicznej języków [tamże: 110]. W tym okresie główny punkt ciężkości przeniósł się ze studiów nad językami martwymi (łacina, greka, hebrajski) na opracowania naukowe języków żywych, nie tylko indoeuropejskich. W owym czasie ogromną

popularnością cieszyły się słowniki wielojęzyczne, które były wynikiem wzmożonego zainteresowania językami narodowymi [Grzeszak 2018: 75].

Na szczególną uwagę w rozwoju myśli lingwistycznej okresu racjonalizmu i empiryzmu (XVII–XVIII w.) [Heinz 1978: 95] zasługuje praca Megisera – kolejne wydanie wspomnianego już słownika *Thesaurus Polyglottus...* (1603 r.) objęło materiał aż 435 języków. Ułożony w porządku alfabetycznym *Thesaurus Polyglottus...* zawiera słownictwo języka hebrajskiego, greckiego (starego i nowego), łacińskiego, języków romańskich, germańskich, słowiańskich i pozostałych europejskich, języków azjatyckich, afrykańskich i amerykańskich, czyli języków Nowego Świata [Stachowski 1987: 9]. Jako hasła podstawowe podane są w kolejności alfabetycznej leksemy łacińskie, którym przyporządkowane są ekwiwalenty w innych językach. W przypadku kilku znaczeń wyróżnionych dla danego leksemu, każde kolejne podznaczenie tworzy odrębne hasło słownikowe [Grzeszak 2018: 79]. Wielkość zgromadzonego materiału faktograficznego w słowniku Megisera wydaje się zaskakująca, jednakże dogłębna lektura tego dzieła wyjawia spore niedociągnięcia natury redakcyjnej. Pomimo postulowanej liczby uwzględnionych języków docelowych (435), większość haseł słownikowych posiada odpowiedniki w zaledwie kilkunastu językach (najobszerniejsze hasła uwzględniają maksymalnie około 60 ekwiwalentów – por. [Grzeszak 2018: 82]). Liczba języków docelowych jest zatem różna w zależności od hasła [tamże]. Mimo ustalonej we wprowadzeniu kolejności przywoływanych języków, wygląd hasła słownikowego niekiedy całkowicie odbiega od przyjętej zasady [tamże].

Przykład *Thesaurus Polyglottus...* rodzi skojarzenia z omawianym już słownikiem Pallas *Linguarum totius orbis vocabularia comparativa; augustissimae cura collecta* (1787–1789) (ros. *Сравнительные словари всех языков и наречий*), nazywanym niekiedy obiegowo „Słownikiem Katarzyny II” [Fałowski 1999b: 137] bądź „Słownikiem carcy Katarzyny Wielkiej” [Jakubczyk 2014a: 64]. Oba słowniki wyróżniają się bowiem na tle pierwszych prób leksykograficznych kształtującego się dopiero językoznawstwa historyczno-porównawczego. Megiser po raz pierwszy przyjął zasadę zestawienia haseł wyjściowych z odpowiednikami leksykalnymi w innych językach, którą niespełna dwieście lat później wykorzystał również Pallas. Jednakże z uwagi na różnice struktury redakcyjnej pomiędzy obydwoma słownikami (np. alfabetyczny układ haseł w słowniku Megisera) nie można wnioskować, iż Pallas wzorował się na chronologicznie wcześniejszym słowniku Megisera. W przeciwieństwie do *Thesaurus Polyglottus...* słownik Pallas odnotowuje znacznie większą liczbę ekwiwalentów leksykalnych w postulowanych 200 językach świata, jest uporządkowany treściowo, a przede wszystkim odznacza się przejrzystym i konsekwentnym opisem formalnym (por. rozdz. I). Mając na uwadze powyższe zalety, warto podkreślić fakt, że Pallas, w przeciwieństwie do Megisera, nie był językoznawcą-leksykografem, nie posiadał nawet wykształcenia filologicznego. Pomimo niedociągnięć wynikających

z zapisu alfabetem rosyjskim słownik Pallasa na tle pierwszych słowników porównawczych stanowi niezwykle dojrzałe, w sensie naukowym, dzieło leksykograficzne i może posłużyć jako źródło leksyki w szczególności dla tych języków, które do XVIII w. nie posiadały bogatej tradycji słownikowej. Taką grupą są bez wątpienia języki turkijskie.

2.2. Materiał języków turkijskich odnotowany w słowniku P.S. Pallasa

Języki turkijskie przez długi czas nie posiadały swojej tradycji leksykograficznej. Przyczyn takiego stanu rzeczy można się doszukiwać w samej specyfice tych języków. Ich użytkownicy prowadzili zwykle koczowniczy tryb życia, co znacząco wpłynęło na zróżnicowanie dialektalne oraz rozproszenie na ogromnych obszarach obu kontynentów. Z tego powodu materiał języków turkijskich z dużą trudnością podlegał opisowi naukowemu [Tryjarski 1995: 100, 147]. Języki turkijskie w porównaniu z indoeuropejskimi stosunkowo późno stały się przedmiotem badań naukowych [tamże]. Nie oznacza to całkowitego braku źródeł im poświęconych. W historii leksykografii języków turkijskich szczególne miejsce zajmuje słownik z XI w. autorstwa Mahmuda z Kaszgaru „Dīwānu l-Lughāt at-Turk” (dosł. „Zbiór języków turkijskich”), który powszechnie uznaje się za pierwszy słownik języków turkijskich, będący jednocześnie pierwszą próbą ich klasyfikacji [Kraïniuchenko 2011]²⁶. Zdaniem Eleny Władimirowny Kraïniuczenko (E.B. Країнюченко) okres XII–XV w. szczególnie obfitował w liczne, często nieznane badaczom europejskim prace z zakresu gramatyki i leksykografii języków turkijskich, których autorzy zwykle mieli pochodzenie arabskie bądź perskie [tamże]. Dominowały słowniki przekładowe (głównie z języka arabskiego) oraz szeroko rozumiane traktaty o języku.

Odminną perspektywę w odniesieniu do opisu języków turkijskich mieli badacze europejscy, choć tu zainteresowania przeważnie dotyczyły ściśle języka tureckiego, por.:

Pierwsze opracowania języka tureckiego w Europie powstały w XVI wieku, w okresie wzmożonego zainteresowania Turcją osmańską – najpoważniejszym przeciwnikiem chrześcijańskich państw europejskich. Były to przeważnie podręczniki objaśniające pismo i wymowę głosek, zawierające wiadomości gramatyczne, dialogi i słowniczki tematyczne [Majda 2015: 8–9].

W 1612 roku Megiser, autor wspomnianego już słownika *Thesaurus Polyglotus...*, zawierającego *nota bene* również materiał zaczerpnięty z języka tureckiego,

²⁶ Artykuł Kraïniuczenko [Kraïniuchenko 2011] w otwartym dostępie nie zawiera numeracji stron.

napisał pierwszą gramatykę tegoż języka zatytułowaną „Institutionum linguae turcicae”. W pracy tej wykorzystał bogaty materiał źródłowy. Zdaniem Williego Heffeninga jako jedno ze źródeł gramatyki Megisera mogły posłużyć teksty tureckie w zapisie transkrypcyjnym autorstwa Chorwata Bartolomea Georgievica [Kononov 1976: 12], co świadczyłoby o znacznie wcześniejszym zainteresowaniu tematyką turecką na gruncie europejskim. Georgievic²⁷ po przegranej przez armię węgierską bitwie pod Mohaczem (1526) dostał się na trzynaście lat do niewoli tureckiej. Czas ten zaowocował licznymi pracami napisanymi po łacinie, w których przestrzegał narody chrześcijańskie przed ekspansją Imperium Osmańskiego. Dzieła Georgievica z lat 1544–1548, zawierające glosariusze turecko-łacińskie wraz z tłumaczeniami modlitw w autorskim zapisie transkrypcyjnym, poddał szczegółowej analizie Heffening w pracy *Die Turkischen Transkriptionstexte des Bartholomaeus Georgievits. Aus den Jahren 1544–1548. Ein Beitrag zur Historischen Grammatik des Osmanisch-Turkischen* (1942). Uznał on teksty Georgievica za cenne źródło dialektu anatolijskiego języka tureckiego [Guzev 1973: 87].

Wśród badaczy europejskich zainteresowanych tematyką turecką na szczególną uwagę zasługuje również postać Franciszka Menińskiego, podróżnika i poligloty, a przede wszystkim autora słownika wielojęzycznego *Thesaurus Linguarum Orientalium Turcicae, Arabicae, Persicae...* z 1680 r.²⁸ Praca ta była uznawana do czasów nowożytnych za najpełniejsze naukowe opracowanie języka tureckiego [tamże: 9].

W porównaniu z innymi państwami europejskimi Rosja zajmowała pozycję uprzywilejowaną z uwagi na liczne narody turkijskie zamieszkałe na terytorium Imperium Rosyjskiego. Łatwość dostępu spowodowała, że zainteresowanie językami turkijskimi z początku miało jednak charakter czysto praktyczny, por.:

В России интерес к тюркским языкам изначально носил практический, сугубо прикладной характер: русские жили в тесном соседстве со многими тюркоговорящими народами, благодаря чему с давних пор возникла необходимость в создании переводных словарей [Kraïniuchenko 2011].

Dopiero w XVIII w. zauważalny staje się aspekt naukowy powstających opracowań. Jednym z pierwszych badaczy zajmujących się tematyką turkijską na gruncie rosyjskim był szwedzki oficer, Philip Johan von Strahlenberg, który trafił do Rosji paradoksalnie jako więzień wojenny po przegranej bitwie pod Połtawą (1709 r.). Pobyt w Tobolsku zaowocował działalnością naukową poświęconą geografii i etnografii Syberii. W pracy *Das Nord- und Ostliche Theil von Europa und*

²⁷ Znany pod różnymi formami nazwiska: *Georgiewitz, Gyurgieuits, Gjurgjevic, Georgii Hungaro, Bartholomieu Hungrois, Georgevitz, Georgievicz, Georgevitz de Croacia, Georges*, po węgiersku *Georgievics* lub *Gyurgyevics*.

²⁸ Zob. F. Meninski, 1680, *Thesaurus linguarum orientalium Turcicae, Arabicae, Persicae... nimirum lexicon Turcico-Arabico-Persicum*, Vol. I–III, Viennae.

Asia, opublikowanej w 1730 r., Strahlenberg nie tylko zaproponował nową mapę Rosji, ale zawarł również liczne informacje na temat języków i zwyczajów Tatarów, Jakutów, Czuwaszów, Tatarów krymskich, Uzbeków, Baszkirów, Kirgizów, Tatarów turkmeńskich i Mongołów. Jako znawca języków syberyjskich pierwszy zauważył znaczne podobieństwa między językami turkijskimi, mongolskimi i tungusko-mandżurskimi [Tryjarski 1995: 126].

Na tle powyższych pierwszych prób opisu języków turkijskich należałoby umiejscowić dzieło Pallasa. Jednakże w przeciwieństwie do bardziej lub mniej naukowych prób leksykograficznych dwutomowy słownik *Сравнительные словари всех языков и наречий* (1787–1789) (łac. *Linguarum totius orbis vocabularia comparativa; augustissimae cura collecta*) stanowi cenne źródło wiedzy na temat nazewnictwa i rozmieszczenia języków turkijskich na terenie Imperium Rosyjskiego w XVIII w. Dzieło Pallasa jest pierwszym słownikiem porównawczym wielojęzycznym, który odwzorowuje materiał aż **dwudziestu języków turkijskich**. W przypadku wielu dialektów zastosował on własne nazewnictwo odnoszące się najczęściej do położenia geograficznego i zasięgu występowania użytkowników danej odmiany językowej, por.:

2. Н е б о.		5
57 По Олонекки - Тайясаб.	87 По Ассирійски - Шинини.	
58 — Лопарски - Ааме, Цяце.	88 — Турецки - Ткюкб, Гюкб.	
59 — Зырянски - Леп-ешиб.	89 — Аштарски около Казани	Кюкб.
60 — Пермьски - Кюмарб, Ола-нишб.	90 — Мецерьскаго поколения	Кукб.
61 — Мордовски - Мансиб, Минишб.	91 — Башкирскаго племени	Кукб, Ав.
62 — Мокшански - Шайб.	92 — Ногайского покол.	Кукб, Гед.
63 — Черемиски - Пикаб, Пикаб-Пунаншб, Юма.	93 — рода Казань в Кавказе	Асманб.
64 — Чувашски - Пюлиб, Сюнда-амб.	94 — в Тобольск.	Ауза, Асманб.
65 — Вошарки - Инб, Иньманб, Чиньмаб.	95 — Чацкого роду	Казб.
66 — Вогульски, по р. Чусовой Таромб, Намб.	96 — по Чолими - Тенгери.	
67 — в Верхотурской округе Нуниа.	97 — по Кинисе - Тенгери.	
68 — около Черды-ма Туаб.	98 — около Кузнецка Тенгери.	
69 — около Березова Соумб.	99 — на Бараб - Асманб, Габ.	
70 — Оспянки около Березова Номанб, Нумб-Торомб, Самка.	100 — Кангански - Ава, Асманб.	
71 — около Нарына Нусуиде.	101 — Телсутиски - Тенгери.	
72 — по р. Югань Ниньмаб.	102 — Букарски - Фелекб, Асманб.	
73 — Лупокольск. поколения Нумб-Торомб.	103 — Хивински - Кюкб, Асманб.	
74 — Вассоганскаго роду Торомб-Юмб.	104 — Киргизски - Кюкб.	
75 — по рѣкѣ Табѣ Ломб.	105 — Грузински - Мента - Танга-ра (*), Халлиб.	
76 — Персидски - Асманб.	106 — Якушки - Ержикб, Ер-тинб.	
77 — Курдски - Ваута, Асманб.	107 — Армянски - Ержикб, Ер-тинб.	
78 — Авагански - Асманб.	108 — Карталински - Ца.	
79 — Осетски - Араб.	109 — Имперетински - Ца.	
80 — Луторски - Араб.	110 — Суанетски - Ца.	
81 — Еврейски - Шаманьб.	111 — Черкесб - Кабар-дински Буафе.	
82 — Жидовски - Шумайб.	112 — Аашкевексб-Абассински - . . .	
83 — Халдейски - Шумаб, Шима.	113 — Кушгаринб-Абассински - . . .	
84 — Сирийски - Шемаб.	114 — Чусутиски - Стылаб.	
85 — Арабски - Шемаб, Фелекб.		
86 — Малашки - Сама.		

Rys. 10. Języki i dialekty turkijskie w słowniku P.S. Pallasa (na przykładzie hasła 'niebo' НЕБО)

Rysunek 10 prezentuje wyróżnione przez Pallasa języki i dialekty turkijskie i ich rozmieszczenie w haśle słownikowym. Zajmują one pozycje nr 64, 88–106. ⁶⁴**Język czuwaski** (ros. *по чувашски*)²⁹ zajmuje dość odległą pozycję w stosunku do reszty języków z uwagi na małe podobieństwo fonetyczne. Fakt ten nie dziwi, gdy ma się na uwadze późniejsze dyskusje, które toczyły się w środowiskach naukowych odnośnie do przynależności czuwaskiego do języków turkijskich [Tryjarski 1995: 147]. Właściwą „listę” języków turkijskich w słowniku rozpoczyna zatem ⁸⁸**język osmańsko-turecki** (ros. *по турецки*). Po nim następują języki oznaczone nr. 89–99, do których Pallas zalicza języki tatarskie w swoich różnorodnych odmianach terytorialnych:

- ⁸⁹**dialekt Tatarów kazańskich** (ros. *по татарски около Казани*);
- ⁹⁰**dialekt Tatarów mieszczańskich** (ros. *по татарски мещеряцкого поколения*);
- ⁹¹**dialekt baszkirski** (ros. *по татарски башкирского племени*);
- ⁹²**dialekt nogajski** (ros. *по татарски ногайского поколения*);
- ⁹³**dialekt Tatarów kaukaskich** (ros. *по татарски рода Казакъ въ Кавказѣ*);
- ⁹⁴**dialekt Tatarów tobolskich** (ros. *по татарски в Тобольском округѣ*);
- ⁹⁵**dialekt Tatarów czackich** (ros. *татарски Чацкого роду*);
- ⁹⁶**dialekt Tatarów czułymskich** (ros. *по татарски по Чулимѣ*);
- ⁹⁷**dialekt Tatarów jenisejskich** (ros. *по татарски по Енисеѣ*);
- ⁹⁸**dialekt Tatarów kuźnieckich** (ros. *по татарски около Кузнецка*);
- ⁹⁹**dialekt Tatarów barabińskich** (ros. *по татарски на Барабѣ*).

W powyższym nazewnictwie Pallas powołuje się często na leksykę związaną z przynależnością rodową (ros. *племя* ‘plemień’ / *поколение* ‘pokolenie’ / *под* ‘ród’) bądź bliskim położeniem geograficznym: obwodu (ros. *округ* ‘okręg’), miasta (np. ros. *Кузнецк* ‘miasto Kuznieck’), rzeki (np. ros. *Енисей* ‘rzeka Jenisej’), pasma górskiego (np. ros. *Кавказ* ‘góry Kaukaz’) czy stepu (np. ros. *Бараба* ‘step Baraba’). Numery 100–106 zajmują następujące języki:

- ¹⁰⁰**język kangatski** (ros. *по кангатски*);
- ¹⁰¹**język teleucki** (ros. *по телеутски*);
- ¹⁰²**język Buchary** (ros. *по бухарски*);
- ¹⁰³**język Chiwy** (ros. *по хивински*);
- ¹⁰⁴**język kirgiski** (ros. *по киргизски*);
- ¹⁰⁵**język truchmeński** (ros. *по трухменски*);
- ¹⁰⁶**język jakucki** (ros. *по якутски*).

²⁹ W indeksie górnym poprzedzającym nazwę języka umieszczono numery zgodne z kolejnością w haśle słownikowym. W nawiasie przytoczone zostały oryginalne frazy w języku rosyjskim ze słownika Pallasa. Są to *de facto* nie tyle określenia języka, co konstrukcje z przyimkiem *po* (*no*), np. *по якутски* – „*po jakucku*”.

2.3. Materiał języków tureckich w słowniku P.S. Pallasa na tle późniejszych ujęć klasyfikacyjnych

Słownik Pallasa nie tylko wyróżnia języki i narzecza tureckie znane w XVIII w., ale wprowadza również elementy podejścia klasyfikującego. Kolejność tychże języków w haśle słownikowym jest nieprzypadkowa. Pallas, redagując słownik, zdawał sobie sprawę z wewnętrznego zróżnicowania języków tureckich rozproszonych na ogromnych obszarach oraz konieczności ich uporządkowania według kryterium podobieństwa, tudzież bliskości terytorialnej występowania ich użytkowników. Dlatego też podejście XVIII-wiecznego badacza bez trudu można porównać z późniejszymi już dojrzałymi klasyfikacjami naukowymi. Tym bardziej że początki naukowego opisu języków tureckich skoncentrowane były wokół dokonania badaczy rosyjskich, mających (podobnie zresztą jak podróżujący po Rosji Pallas) najłatwiejszy dostęp do wnętrza Azji [Tryjarski 1995: 71].

Zdaniem Gerharda Doerfera, istnieje około sześćdziesięciu różnych klasyfikacji języków tureckich, z których żadna nie jest satysfakcjonująca [Jankowski 2017: 461]. Z reguły różne podejścia badawcze zgodne są w kwestii podziału na większe jednostki klasyfikacyjne (języki ugiurskie, oguzyjskie, kipczackie). Dużo poważniejsze trudności dotyczą podziału na dialekty i gwary, choć tu należy również wspomnieć o konkurencyjnym terminie rosyjskim „nareczije” (ros. *наречие*, spolszczony odpowiednik *narzecze*). Wyraz ten nie tylko pojawia się w rosyjskiej nazwie słownika Pallasa, ale stanowi też część tytułu czterotomowego słownika autorstwa Wasyla Wasiliewicza Radłowa (B.B. Радлов) [Tryjarski 1995: 101], którego badania wywarły ogromny wpływ na turkologię uprawianą w Rosji, pomimo iż do podziału języków tureckich stosował on kryterium historyczne. Wraz z rozwojem badań turkologicznych kryterium to musiało zostać zdominowane przez podejście genetyczne, które pozwalało ustalać związki między językami i dialektami współczesnymi oraz śledzić zmiany w językach dawnych [tamże: 148]. Powyższa zasada znalazła odzwierciedlenie w klasyfikacji Aleksandra Samojłowicza (1922 r.) – pierwszej poważnej próbie klasyfikacji naukowej. Zarówno dzieło Radłowa, jak i Samojłowicza stało się podstawą do dalszych prób klasyfikacyjnych. Dużą popularnością cieszyła się klasyfikacja Nikołaja Aleksandrowicza Baskakowa (H.A. Баскаков), postulująca związek ludów tureckich z dawnymi Hunami, krytykowana przez innego badacza, Karla Heinricha Mengesa. Konkurencyjne klasyfikacje Mengesa i Johannesa Benziga znalazły wydzwięk w pracy *Philologiae Turcicae Fundamenta* (1959). One również spotkały się z falą krytyki. Klasyfikacji Benziga zarzucano m.in. zbytne wzorowanie się na wcześniejszej propozycji Samojłowicza oraz Radłowa [tamże: 50].

Zestawiając ze sobą różne próby klasyfikacji języków tureckich, należy zwrócić szczególną uwagę na różnorodność nazewnictwa poszczególnych grup

i języków, problem wspólnego traktowania języków dawnych i nowych, przypisywanie językom turkijskim niepotwierdzonych korzeni historycznych, por. [Baskakov 1969], a także brak wyraźnej granicy pomiędzy statusem języka i dialektu. W pierwszych XIX-wiecznych próbach klasyfikacji dyskusyjna była również pozycja języków jakuckiego³⁰ i czuwaskiego³¹, które najwcześniej odłączyły się od pnia praturkijskiego, wykazując sporą odmienność fonetyczną i leksykalną w porównaniu z innymi językami turkijskimi.

Na szczególną uwagę zasługuje klasyfikacja Talata Tekina [1989], który starając się uniknąć błędów poprzedników, w swoim podziale uwzględnił nie tylko języki, ale i dialekty turkijskie. Zastosowany przez badacza podział na 12 grup językowych pozwala dostrzec sporo zbieżności z odnotowanymi przez Pallasa językami i dialektami. Tekin wyróżnia podobnie jak Pallas: język turecki (XII), dialekty Środkowego i Dolnego Czułumu (V–VI), Mrasu i Górnego Tomu (V), kirgiski (VIII), uzbecki (IX), tatarski (X), baszkirski (X), kazachski (X), nogajski (X), dialekt Tatarów barabińskich (X), język truchmeński (XII), jakucki (III)³². Powyższe dialekty w dużej mierze były pomijane przez wcześniejsze klasyfikacje z uwagi na ich dyskusyjny status oscylujący pomiędzy gwarą, dialektem i narzeczem. Problem klasyfikacji języków turkijskich do dziś stanowi przedmiot licznych dyskusji naukowych³³.

Mając na względzie powyższy zarys problemowy, konieczne jest zweryfikowanie języków i dialektów turkijskich odnotowanych w słowniku Pallasa z aktualnej perspektywy badawczej. Takie ujęcie problemu pozwala podać w wątpliwość te elementy „Pallasowskiego” podziału, które z uwagi na ramy czasowe

³⁰ Autorem pierwszej gramatyki języka jakuckiego był Otto von Böttlingk, który w pracy *Über die Sprache der Jakuten* (1851) zawarł „oprócz opisu gramatycznego [...] także słownik jakucko-niemiecki” [Stachowski 2020: 260–261]. Szczytowym osiągnięciem leksykografii jakuckiej jest *Словарь якутского языка* (1907) napisany przez polskiego zesłańca Edwarda Piekarskiego [tamże: 260].

³¹ Pierwszym badaczem, który dostrzegł związek pomiędzy językiem czuwaskim a językami turkijskimi, był niemiecki filolog, Wilhelm Schott, por.: „Чувашский язык не финского происхождения, скорее он диалект турецкий (тюркский), который вследствие сокращений, усечений и разных звуковых изменений настолько отступил от первоначального типа, что редко представляет слова в их природных, неизменных формах” [Egorov 1948]. Autorem pierwszego słownika języka czuwaskiego był z kolei rosyjski turkolog, Nikołaj Iwanowicz Aszmarin (Н.И. Ашмарин). W opracowaniu *Материалы для исследования чувашского языка* (1897–1898) w ślad za Schottem postulował przynależność języka czuwaskiego do języków turkijskich: „В сравнении с другими тюркскими наречиями чувашский язык представляется далеко отступившим от первоначального типа вследствие всевозможных изменений, многочисленных сокращений и усечений, но некоторые формы этого языка носят как будто более древний характер, чем соответствующие им формы в наречиях тюркских” [tamże].

³² Cyfry rzymskie oznaczają przyporządkowanie do grup w klasyfikacji Tekina [1989].

³³ Przykładowo klasyfikacja Tekina [1989] pomimo upływu czasu nadal pozostaje przedmiotem nowszych opracowań naukowych, por. [Jankowski 2017].

powstania jego dzieła obarczone były błędem (np. brak zakwalifikowania ⁶⁴**języka czuwaskiego** do języków turkijskich, przypisywanie statusu dialektu niektórym językom turkijskim). W tym celu wyróżnione języki sklasyfikowano, korzystając w znacznej mierze z koncepcji Alfreda Majewicza, który zalicza je do podrodziny turko-tatarskiej języków altajskich [Majewicz 1989: 48]³⁴.

W słowniku Pallasa wykaz języków turkijskich rozpoczyna ⁸⁸**język osmańsko-turecki**, należący do **oguzujskiej grupy językowej** (języki oguzo-seldżuckie) [tamże]. Do grupy tej należy również ¹⁰⁵**język truchmeński**, reprezentujący języki oguzo-turkmeńskie (niekiedy określany dialektem języka turkmeńskiego używanego przez Turkmenów północno-kaukaskich).

Tab. 2. Języki turkijskie odnotowane w słowniku P.S. Pallasa³⁵

88	język osmańsko-turecki		podgrupa oguzo-kartuko-kipczacka: języki oguzujskie
89	dialekt Tatarów kazańskich	B	
90	dialekt Tatarów mieszczańskich	B	
91	język baszkirski	B	
92	język nogajski	N	
93	język azerbejdżański		
94	dialekt Tatarów tobolskich	B	
95	dialekt Tatarów czackich	B	
96	język czułymski		
97	język chakaski		
98	język szorski		
99	dialekt Tatarów barabińskich	B	
100	język karagaski (tofałarski)		
101	język teleucki		
102	język uzbecki (Uzbeków bucharskich)		
103	język uzbecki (Uzbeków chiwińskich)		
104	język kirgiski		
105	język truchmeński		
106	język jakucki (język Saha)		
64	język czuwaski		podgrupa oguzo-kartuko-kipczacka: języki oguzujskie (oguzo-turkmeńskie)
			podgrupa oguzo-kartuko-kipczacka: języki karłuckie
			podgrupa ujugurska: języki ujugurskie
			podgrupa kirgisko-kipczacka
			podgrupa ujugurska: języki chakaskie
			podgrupa ujugurska: język jakucki
			podgrupa bułgarska: język czuwaski

³⁴ Klasyfikacja Majewicza (1989) nie jest pozbawiona błędów (jak np. zaliczenie języka jakuckiego do grupy oguzo-ujugurskiej). Pozwala jednak na przeprowadzenie wyraźnej granicy między analizowanymi językami turkijskimi.

³⁵ Kolorem żółtym na zielonym tle oznaczono *język azerbejdżański*, który w podziale zaproponowanym przez Pallasa został mylnie przyporządkowany do języków tatarskich.

Słownik Pallasa podaje obszerny wykaz ⁸⁹⁻⁹⁹**dialektów tatarskich**, których większość aktualnie należy zakwalifikować do języków kipczackich (podgrupy kipczacko-bułgarskiej **B**, kipczacko-nogańskiej **N**) [tamże]. W szczególności należy zwrócić uwagę na dwa języki: ⁹¹**baszkirski** i ⁹²**nogański**, które w słowniku Pallasa mają status dialektów tatarskich. Wbrew opinii Pallasa nie jest to grupa jednolita o wspólnych korzeniach. Pod nr. 93 Pallas wyróżnia język określany jako ⁹³„по татарски рода Казагъ въ Кавказъ”, który mylnie utożsamiany jest z dialektem tatarskim. Pod nazwą tą kryje się w istocie ⁹³**język azerbejdżański** (por. ros. *казахские татары* – *Tatarzy kazachscy* – *Azerbejdżanie* [Tryjarski 1995: 86]) i jako taki kwalifikowany jest wraz z językiem osmańsko-tureckim do grupy języków oguzyjskich. Jako dialekty tatarskie Pallas wyróżnia również trzy języki chakaskie (podgrupa ujgurska): ⁹⁷**język chakaski** (określany w słowniku mianem dialektu *Tatarów jenisejskich*, zwanych również *Chakasami* [tamże]), ⁹⁶**język czułymski** (*Czułymowie* nazywani byli często *Tatarami czułymskimi*, por. [Baskakov 1969]), ⁹⁸**język szorski** (*Szorów* zwano *Tatarami Kuźnieckimi* [tamże: 85]). Pewne wątpliwości budzi wyróżnienie „języka kangatskiego” (ros. *но кангатски*), używanego według niektórych badaczy nad rzeką Tom [Gyarmathi 1983: 202]. Język kangatski odwołuje się do nazwy jednego z rodów tofańskich³⁶, zwanych także *Karagasami* (przestarzałe: *Tofalarzy*) [Tryjarski 1995: 87] i jako taki zaliczany jest do grupy języków ujgurskich [Majewicz 1989: 52]. Do języków ujgurskich według klasyfikacji Majewicza należy ¹⁰⁶**język jakucki** [tamże: 51] (nazywany również językiem *Saha*, *Sacha*). ^{102/103}**Język uzbecki** wyróżniony w miastach Buchara oraz Chiwa (używany przez Uzbeków chorezmijskich) należy zakwalifikować do języków karłuckich, wchodzących w skład języków oguzo-karłuko-kipczackich³⁷. Języki ¹⁰¹**teleucki** oraz ¹⁰⁴**kirgiski** zalicza się do języków podgrupy kirgisko-kipczackiej.

³⁶ Por. <https://bigenc.ru/ethnology/text/4198842> – 1 II 2021.

³⁷ Status języka uzbeckiego używanego w miastach Buchara i Chiwa jest dyskusyjny z uwagi na dominujące w odmianie bucharskiej słownictwo pochodzenia perskiego, które mogłoby dowodzić, iż Pallas pod nazwą „¹⁰²język Buchary” (ros. по бухарски) zawarł w rzeczywistości leksykę języka tadżyckiego. Dialekt chiwański z kolei ma więcej słów pochodzenia turkijskiego. Temat ten stanowił przedmiot dociekań niemieckiego badacza, podróżnika i poligloty Heinricha Juliusa Klaprotha, który już na początku XIX w. zauważył błąd w klasyfikacji Pallasa. Można domniemywać, że informatorami dla tej leksyki byli Tadżycy z Buchary. Zob. także: <https://books.google.pl/books?id=kA0-AAAAcAAJ&pg=PA289&lpg=PA289&dq=Klaproth+on+the+people+of+Bukhara&source=bl&ots=WOTRUZDevu&sig=ACfU3U0faGzSXuXY8oH5NBHuMmy8JvoKS&hl=pl&sa=X&ved=2ahUKEwjR8Ze68Or2AhUkIYsKHcM3De4Q6AF6BAGKEAM#v=onepage&q=Klaproth%20on%20the%20people%20of%20Bukhara&f=false> – 16 IV 2022.

ROZDZIAŁ III

Narody turkijskie na terytorium Rosji

Słownik Pallasa stanowi cenne źródło leksykograficzne nie tylko w zakresie wyróżnienia języków turkijskich. Praca ta jest świadectwem wieloetniczności XVIII-wiecznego Imperium Rosyjskiego, którego teren zamieszkany był nie tylko przez rdzennych Rusinów, ale również przez narody turkijskie. Pallas odwozował w swoim dziele leksykę tych języków i dialektów, do których miał bezpośredni dostęp w trakcie wyprawy po prowincjach rosyjskich (por. rozdz. I). Etnosy te do dziś zamieszkują tereny współczesnej Rosji i stanowią obiekt licznych opracowań z zakresu różnych dyscyplin naukowych. Warto przyrzeć się bliżej poszczególnym mniejszościom turkijskim, ich nazewnictwu oraz miejscu występowania. W wielu przypadkach mamy do czynienia z różnorodnością nazw etnicznych, rodowych, a także potocznych, co niekiedy może prowadzić do błędów we właściwej identyfikacji danego etnosu. W świetle powyższych utrudnień nie dziwi więc fakt, iż w XVIII-wiecznym słowniku Pallasa zauważyć można tendencję do generalizowania etnicznego, używania potocznych nazw lokalnych, a co za tym idzie klasyfikowania języków jako dialektów. Znacząca część nazewnictwa języków w jego słowniku znajduje wyjaśnienie dopiero po głębszym zapoznaniu się z historią poszczególnych narodów turkijskich, które przeszły szereg przemian wraz z kształtowaniem się państwa rosyjskiego. Opis mniejszości etnicznych w niniejszym podrozdziale zawiera jedynie ogólny zarys wybranych narodów pochodzenia turkijskiego, które są istotne z perspektywy języków i dialektów ujętych w słowniku Pallasa³⁸.

³⁸ Szczegółowe omówienie wszystkich mniejszości etnicznych na terenie Rosji zob. [Ageeva 2000], [Tishkov 1994], [Tuzov 2011].

Rys. 11. Mapa etnograficzna – Rosja (XVI w.)

3.1. Tatarzy

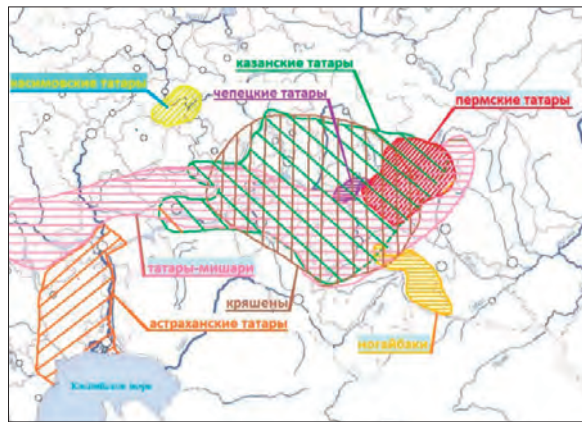
Tatarzy stanowili najliczniejszą grupę etniczną na terenie Imperium Rosyjskiego³⁹. Ich obecność była świadectwem wielowiekowej historii, jaka połączyła Imperium Mongolskie z państwem rosyjskim (początkowo Rusią Kijowską, później Księstwem Moskiewskim). Tatarzy, lud turecko-kipczacki, wywodzący się z terenów północno-zachodniej Mongolii, wszedł w skład wieloetnicznej armii Czyngis-chana. Po rozpadzie Imperium Mongolskiego założyli oni kilka państw: Chanat Astrachański, Kazański, Syberyjski, Krymski. Ruś przez ponad dwieście lat znajdowała się pod panowaniem Złotej Ordy. Proces uniezależnienia się Wielkiego Księstwa Moskiewskiego od zwierzchnictwa tatarskiego poprzez podbój kolejnych chanatów leżał u podstaw genezy państwa rosyjskiego (zob. także [Kulpin-Gubajdullin 2018]).

Tatarzy byli i są do dziś najbardziej zróżnicowaną wewnątrznie mniejszością etniczną na terenie Rosji (co prezentuje rys. 12). Wśród nich należy wyróżnić: 1) Tatarów nadwołżańsko-uralskich; 2) Tatarów syberyjskich; 3) Tatarów astrachańskich [Tishkov 1994: 320]. Najliczniejszą grupę stanowią Tatarzy nadwołżańsko-uralscy, do których zaliczają się: Tatarzy kazańscy (ros. *казанские татары*, zamieszkujący w okolicach miasta Kazań), Tatarzy kasimowscy (ros. *касимовские татары*, występujący na obszarze regionu kasimowskiego obwodu riazańskiego [Ageeva 2000: 297]) oraz Tatarzy mieszczerscy (ros. *мещеряки*,

³⁹ Obecnie liczebność mniejszości tatarskiej na terenie Federacji Rosyjskiej wynosi ok. 7 milionów.

tw. *Mieszczery, Mieszczerowie*, tur. *Mişer Tatar – Miszarzy* [Shakhin 2015: 79]). Proces kształtowania się poszczególnych etnosów przebiegał w sposób długotrwały, por.:

В 14 – сер. 16 вв. происходило оформление этнических общностей казанских, касимовских татар и мишарей. Казанско-татарская народность сложилась в Казанском ханстве (1438–1552), являвшемся одним из значительных политических центров Восточной Европы. Этнический облик мишарей и касимовских татар сформировался в зависимом от Московской Руси с середины 15 в. Касимовском ханстве (просуществовало в сильно измененном виде до 80-х гг. 17 в.). Мишари до середины 16 в. переживали процесс становления самостоятельного этноса [Tishkov 1994: 322].

Rys. 12. Etnogeneza Tatarów – mapa

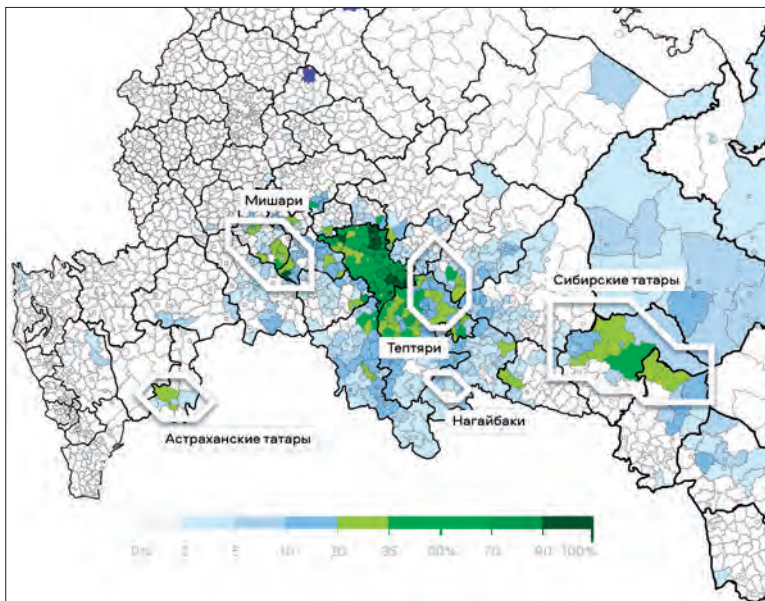
Do Tatarów syberyjskich zalicza się: Tatarów tobolskich (ros. *тобольские татары, тобольцы* zamieszkujący miasto Tobolsk; tzw. *Tobolczycy* [Tryjarski 1995: 86]), tarskich (ros. *тарские татары, тарлик*) [Ageeva 2000: 307], tiu-meńskich (ros. *тюменские татары, тюменник*) [tamże, por. Tryjarski 1995: 86], barabińskich (ros. *барабинские татары*, tzw. *Barabińczycy* zamieszkujący na stepie Baraba niedaleko Tobolska pomiędzy rzekami Irtysz i Ob) oraz bucharskich (ros. *сибирские бухарцы*, tzw. *Bucharyjczycy sybirscy* [Tryjarski 1995: 81]).

Подавляющую массу сибирских бухарцев составляли узбеки и таджики, кроме того, в их составе встречались уйгуры, казахи, туркмены и видимо, каракалпаки, а в Сибири в них вливались в отдельных случаях сибирские и казанские татары [Tishkov 1994: 328].

Tatarzy syberyjscy nie byli grupą jednolitą. Oprócz wymienionych powyżej ludów turkijskich, takich jak Uzbegy, Ujgurzy, Turkmeni, z czasem dołączyli do nich m.in. Teleuci i Baszkirzy. Poszczególne grupy Tatarów syberyjskich ulegały zatem procesowi wzajemnej asymilacji, por.:

Позднее в состав татар сибирских вливались жёлтые уйгуры, бухарцы-узбеки, телеуты (в тарскую, барабинскую и томскую группы), казанские татары, мишари, башкиры, казахи. Они, за исключением жёлтых уйгуров, и усилили кыпчакский компонент в составе татар Западной Сибири [Tishkov 1994: 328].

Wśród Tatarów syberyjskich bardzo niewielką grupę stanowili Tatarzy czaccy (ros. *чацкие татары, чаты*), zamieszkujący od VIII w. teren nad rzeką Ob w okolicach obwodu tomskiego, koływańskiego i nowosybirskiego. Z czasem doszło do mieszania Tatarów czackich z Tatarami barabińskimi i tomskimi, z którymi zaczęli współtworzyć mniejszość etniczną⁴⁰.

Rys. 13. Tatarzy syberyjscy i astrachańscy

Tatarzy astrachańscy stanowili najmniejszą grupę etniczną, do której należeli: Tatarzy jurtowscy, kudrowscy i karagasze [Tishkov 1994: 320]. Ci ostatni nazywani byli często *Nogajami astrachańskimi*, por.:

В 15–17 вв. это население, жившее в Астраханском ханстве (1459–1556), частично в Ногайской Орде и отдельных ногайских княжествах (Большие и Малые Ногаи и др.) испытало сильное воздействие ногайцев [там же: 322].

Tatarzy czułymscy (Czułymowie, ros. *чулымские татары, июс кижилер* [Tishkov 1994: 410]) zamieszkivali nad rzeką Czułym, przepływającą przez Kraj Krasnojarski i obwód tomski [Tuzov 2011: 322]:

⁴⁰ Por. <http://trog.narod.ru/et/cattatary.html> – 12 II 2020.

Предки чулымцев генетически связаны с тюркоязычными племенами всей области Алтая и Саян; кроме того, в состав коренных чулымцев в более позднее время вошли небольшие группы сибирских татар, телеутов и других тюрков [...]. Как предполагают исследователи [...] заселение тюрками верховьев Чулыма происходило в XII–XIII вв., затем они продвигались с юга вниз по реке Кия, левому притоку Чулыма, а в XV в. тюрки уже заселяли Нижний Чулым [Ageeva 2000: 389].

Również Tatarzy чулымscy nie stanowili jednolitej etnicznie grupy. Ich los, podobnie jak w przypadku pozostałych mniejszości tatarskich, spletał się z innymi etnosami, por.:

В составе чулымских татар были енисейские кыргызы, телеуты (род калмахов) и тобольские татары; чулымцы также смешивались с селькупам и русскими [Ageeva 2000: 357].

Dopiero na przełomie XIX/XX w. w wyniku procesów demograficznych i etnokulturowych doszło do konsolidacji poszczególnych grup Tatarów w jeden etnos [Tishkov 1994: 321]. Proces ten nie należy jednak uznać za zakończony, o czym świadczy ciągle użycie lokalnych etnonimów dla poszczególnych grup, por.:

Во 2-й пол. 19 – нач. 20 вв. в результате этнокультурных и демографических процессов (раннее вхождение в состав Русского государства, близость этнических территорий, миграция волго-уральских татар в районы Астрахани и Западной Сибири, языковое и культурно-бытовое сближение на основе этнического смешения) происходила консолидация волго-уральских, астраханских и сибирских татар в единый этнос [...]. Среди части сибирских татар бытовал этноним «бухарцы», астраханских – «ногайцы», «карагаши» [...]. Остальные имели древние этнонимы (мишар, кряшен, в том числе часть из них – нагайбак, тептяр). Сохранение локальных наименований указывает на незавершённость консолидационных процессов среди татар [...] [Tishkov 1994: 322].

3.2. Chakasi

Chakasów w Rosji carskiej, podobnie jak wiele innych narodów turkijskich, nazywano Tatarami [Tishkov 1994: 374]⁴¹. Przyjęła się dawna nazwa „Tatarzy jenisejscy” (ros. *енисейские татары*) z uwagi na teren występowania nad rzeką Jenisej [Tryjarski 1995: 86]. Równolegle używano również określeń: *Tatarzy*

⁴¹ Nadużywanie nazwy etnosu „Tatarzy” względem wielu narodów turkijskich o odmiennym pochodzeniu może tłumaczyć przyjęte przez Pallasa nazewnictwo języków turkijskich. Część wyróżnionych przez Pallasa dialektów tatarskich odwołuje się do rodowodu tatarskiego jedynie na podstawie nazwy potocznej. Kwestia ta dotyczy Chakasów zwanych *Tatarami jenisejskimi*, Szorów – tzw. *Tatarów kuźnieckich* itd.

minusińscy, aczyńscy, abakańscy [Tuzov 2011: 285]. Nazwa *Chakasi* jest dużo późniejsza, por.:

Термин «хакас» для обозначения коренных жителей долины Среднего Енисея был принят в первые годы советской власти [Tishkov 1994: 374].

Хакасы бывали татарами и кыргызами, кызыльцами и качинцами, койба-лами и сагайцами. И только 103 года назад [...] все эти татары, койбалы и сагайцы слились в одно имя – «хакас» [Tuzov 2011: 285].

Rys. 14. Chakasja (mapy)

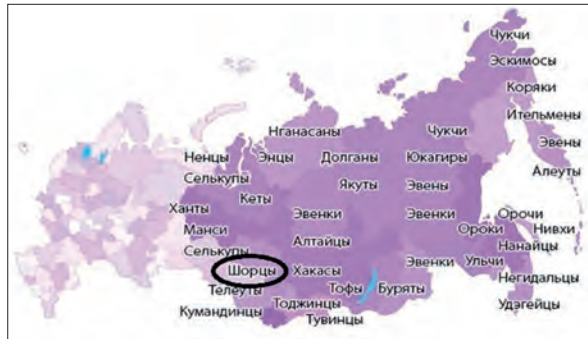
Wśród Chakasów należy wyróżnić cztery grupy subetniczne: kaczyńców, sa-gajców, kyzylców i kojbałów [Tishkov 1994: 374]. Współcześnie Chakasi zamiesz-kują południową Syberię, głównie Chakasję oraz obwód kemerowski.

3.3. Szorowie

Wzmianki o Szorach, tzw. Tatarach kuźnieckich (ros. *кузнецкие татары*) [Tishkov 1994: 413] bądź Tatarach czerniewych (ros. *черневые татары* [Ageeva 2000: 390]), zamieszkujących w okolicach miasta Kuźnieck nad rzeką Tom (dopływ Obu) w obwodzie kemerowskim, po raz pierwszy pojawiają się dopiero

na początku XVII w. Część Szorów utworzyła na przełomie XVII–XVIII w. w dopływie rzeki Abakan grupę subetniczną wchodzącą w skład Chakasów. Pozostała część mieszała się z innymi mniejszościami (m.in. teleutami – por. rys. 15) [Ageeva 2000: 392], por.:

Шорцы входили в состав Тюркского, Уйгурского и Енисейского каганатов и были тюркизированы, частично смешавшись с другими – алтайскими, уйгурскими, енисейско-киргизскими и монгольскими племенами. В 17–18 вв. с Шорцами слились пришедшие с Севера (Иртыш, Барабинская, Кулундинская степи) кочевники-скотоводы телеуты [Tishkov 1994: 413].

Rys. 15. Szorowie wśród innych mniejszości etnicznych Rosji (mapa)

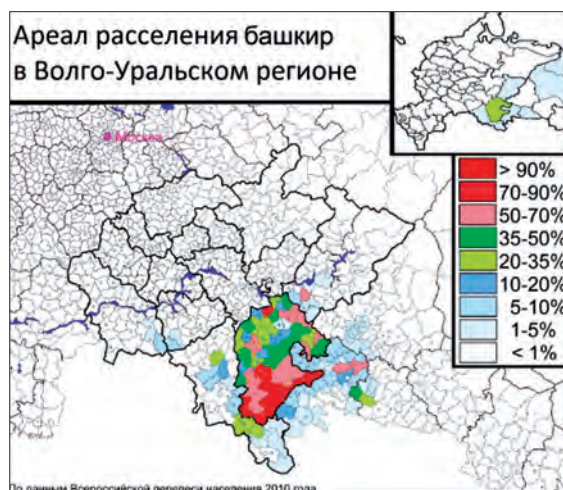
3.4. Baszkirzy

Baszkirzy (ros. *башкиры*) aż do przełomu XVIII i XIX w. byli pasterzami, prowadzili koczownicze życie podzieleni na liczne plemiona, które nie miały świadomości wspólnoty narodowej. Kształtowanie się narodu baszkirskiego związane jest z licznymi wpływami wielu etnosów. Plemiona baszkirskie w XI–XIII w. podlegały silnym wpływom ludów turkijskich (kipczackich), a następnie ugrofińskich:

новый этап в этнической истории башкиров – кыпчакизация древнебашкирского этноса, происходившая двумя потоками [...]. В XI–XII вв. тюркские кочевники расселяются равномерно на сплошной территории, огибая Южный Урал с востока, юга и запада [...]. В Башкирии идет процесс дальнейшей этнической консолидации: смешение и интеграция древнебашкирских племен с булгаро-мадьярской родоплеменной группой [...] [Ageeva 2000: 64].

Po rozpadzie Złotej Ordy Baszkiria znalazła się na styku trzech chanatów: Kazańskiego, Syberyjskiego oraz najbardziej wpływowej Ordy Nogajskiej. W połowie XVI w. doszło do wymieszania południowych plemion baszkirskich z Nogajami [tamże]. Północni Baszkirzy zasymilowali się z plemionami ugrofińskimi. Południowi i wschodni Baszkirzy przez dłuższy czas utrzymywali kontakty z turkijskimi

narodami z terenów Kazachstanu i Azji Środkowej (Kazachami, Karakalpakami i Turkmenami) [Ageeva 2000: 65]. Na zachodzie Baszkirzy znajdowali się w bliskich relacjach z Tatarami. W latach 1555–1557 większość plemion baszkirskich przyłączona została do państwa rosyjskiego. Obecnie Baszkirzy zamieszkują w utworzonej w ramach Federacji Rosyjskiej Republice Baszkortostanu, a także w obwodzie czelabińskim, orenburskim, permskim, swierdłowskim, kurhańskim i tiumeńskim. Do dziś część Baszkirów uważa tatarski za swój język ojczysty.

Rys. 16. Zasięg występowania Baszkirów

3.5. Nogajowie

Nogajowie (ros. *ногайцы*) zamieszkują obecnie w Republice Dagestanu (Federacja Rosyjska), Czeczenii, Kraju Stawropolskim oraz obwodzie astrachańskim (ros. *астраханские ногайцы*). Nogajowie astrachańscy zasymilowali się z Tatarami. U genezy Nogajów stały koczownicze plemiona turkijskie i mongolskie. Nazwa wywodzi się od imienia jednego z Chanów Złotej Ordy – Nogaja. W XIV–XV w. utworzyli samodzielne państwo – Ordę Nogajską, która rozpadła się na dwa ułusy.

Первоначальной и основной территорией кочевья орды был район реки Яик. В XV в. Ногайская Орда распалась на Большую и Малую Ногайскую Орду. [...] Малая Ногайская Орда [...] осваивала восточные районы Северного Кавказа, Большая Ногайская Орда [...] – низовья Сулака и Терека [Ageeva 2000: 241].

Nogajowie niejednokrotnie zmieniali miejsca swojego bytowania, co związane było nie tylko z koczowniczym trybem życia, ale również warunkami politycznymi

(na początku wojny rosyjsko-tureckiej zostali przesiedleni na tereny stepowe pomiędzy Donem i rzeką Kubań [Tuzov 2011: 200]).

К XVIII в. ногайский этнос состоял из нескольких территориально и политически обособленных, но этнически однородных групп [Ageeva 2000: 242].

3.6. Tofałarzy

W etnogenezie Tofałów (ros. *тофа, тоха, карагасы*) uczestniczyły plemiona samojedzkie i Ketowie (Ostiacy jenisejscy), a w XIII w. również ludy mongolskie. Decydujący wpływ wywarły jednak plemiona turkijskich Tubałów (ros. *тыба*) [Tishkov 1994: 335]. Przypuszcza się, że status w pełni ukształtowanego etnosu Tofałarzy uzyskali dopiero w XIX w. Dziś zamieszkują w obwodzie irkuckim, co prezentuje rys. 17.

Rys. 17. Tofałarzy na mapie Rosji

Тофалары говорят на тофаларском (карагасском) языке [...]. По данным Всесоюзной переписи населения [...] 42,8% считают родным язык своей национальности, 55,54% – русский язык, 1,66% – другие языки. Тофалары проживают в трех селах (Алыгджер, Нерха и Верхняя Гутара) горной части Нижнеудинского района Иркутской области на северо-восточном склоне Восточных Саян – в бассейнах рек Уда, Бирюса, Кан, Гутара, Ия и др. [Ageeva 2000: 314].

3.7. Teleuci

Teleuci (ros. *телеуты*, potocznie *белые калмыки*) stanowią subetniczną grupę południowych Altajczyków. Zamieszkują na obszarze obwodu kemerowskiego oraz w Republice Altaj [Tishkov 1994: 335]. Są potomkami plemion turekijskich mieszkających na terytorium Syberii i Azji Centralnej, choć w ich etnogenezie uczestniczyli również Samoedzi, Ketowie i Mongołowie [Ageeva 2000: 310].

Телеуты, по-видимому, последовательно входили в состав ряда кочевых государственных образований [...]. Первые достоверные сведения о местах обитания телеутов относятся лишь к началу XVII в. [...] главным районом кочевания телеутов (или «белых калмыков») были Верхняя Обь и предгорья Алтая. Но отдельные группы телеутов в XVII в. появлялись и на значительно большей территории – в Кузнецком уезде, в Туве и Восточной Сибири вплоть до озер Байкал и Хубсугул. [...] С начала XVIII в. основным районом обитания телеутов постепенно становится Горный Алтай [там же].

Rys. 18. Zasięg występowania Teleutów

Na terytorium południowej Syberii ukształtowało się kilka grup teleuckich, które w dużej mierze podlegały asymilacji z miejscową ludnością. Grupa „tarska”

w okolicach miasta Tara zasymilowała się z Tatarami syberyjskimi i Rusinami. Grupę „jajską” w dopływach rzeki Czulym spotkał podobny los. Grupa „tomska” w okolicach miasta Tomsk zbliżyła się do Tatarów tomskich – Czatów i Eusztynów (Kalmacy, potomkowie tomskich Teleutów, zamieszkują obecnie na północy obwodu kemerowskiego). Grupa „kuzniecka” w okolicach miasta Kuźnieck nad rzeką Tom zachowała swoje cechy [Ageeva 2000: 310–311]. Podobnie jak w przypadku wielu narodów turkijskich także Teleuci byli określani mianem Tatarów [tamże: 311].

3.8. Kirgizi

Etnogeneza Kirgizów stanowi dyskusyjny problem badawczy. W kształtowaniu się etnosu uczestniczyły plemiona staroturkijskie i mongolskie z Azji Centralnej. Nazwa „Kirgizi” (ros. *киргиз*) jest dość myląca, gdyż spotykana również w etnonimach odnoszących się do Uzbeków, Kazachów, Karałpaków, Baszkirów, Ałtajczyków czy jenisejskich Kirgizów, co znacznie utrudnia ustalenie pochodzenia tego narodu [Ageeva 2000: 162].

Концепция С.М. Абрамзона строится на том предположении, что основное этническое ядро киргизов складывалось за счет некоторых, главным образом тюркоязычных, племен, проживавших ранее в пределах Восточного При- тыньшанья, отчасти Прииртышья и Алтая [...] начало киргизского этногенеза относится приблизительно к XIV–XV вв., но на современную свою территорию киргизы прибыли лишь после XV в. и наиболее интенсивно процесс образования киргизской народности происходил в XVI–XVII вв., завершился же этот процесс в XVIII в., в некоторых районах позднее [Ageeva 2000: 162].

W Rosji do czasu rewolucji właściwi Kirgizi określani byli jako „Kara-kirgizi” (ros. *кара-киргизы*), część z nich zasymilowała się z Kazachami pod ogólną nazwą „Kirgizi”. Współcześnie zamieszkują Kirgistan, częściowo również Uzbekistan, Kazachstan i Tadżykistan [tamże].

3.9. Turkmeni

Turkmeni (ros. *туркмены*) ukształtowali się na bazie trzech komponentów etnicznych: irańskiego, oguzyjskiego oraz kipczackiego. Proces etnogenezy zakończył się w XIV–XV w. W XVI–XVIII w. doszło do masowych przesiedleń Turkmenów z zachodniej Turkmenii w kierunku południowych regionów i Oazy Chorezmijskiej (dolne ujście Amu-darii) [Tishkov 1994: 344–345]. W ten sposób Turkmeni zamieszkivali terytorium sięgające na północ od gór Kopet-Dag, pomiędzy Morzem Kaspijskim a Amu-darią. Osiemnastowieczne źródła rosyjskie

stosują etnonim: Truchmeni (ros. *трухмены*). Nazwa ta przyjęła się dla określenia tych Turkmenów, którzy osiedlili się w Kraju Stawropolskim [Ageeva 2000: 331]. Dialekt Turkmenów stawropolskich jest określany jako język truchmeński [Tishkov 1994: 344]. W XIX w. Turkmenistan został przyłączony do Rosji. Niezależność uzyskał dopiero po rozpadzie ZSRR.

3.10. Jakuci

Etnogeneza Jakutów (ros. *якуты*) jest efektem oddziaływania pomiędzy kulturą koczowników z południowej Syberii i autochtoniczną ludnością środkowego biegu rzeki Leny. Znaczącą rolę odegrały plemiona kipczaackie i kurykańskie (przodkowie współczesnych nadbajkalskich Buriatów) [Ageeva 2000: 416]. Nie mniej istotne były również wpływy plemion tungusko-mandżurskich oraz mongolskich, z którymi przodkowie Jakutów utrzymywali kontakty w górnym biegu rzeki Leny [tamże: 417].

курыканы, а с ними часть западнобурятских племен переселились в X–XI вв. с верховьев Лены и из Приангарья в Среднюю Лену, став основным ядром якутского этноса. Перемещения населения из Прибайкалья на север продолжались и позже – возможно, до конца XVI в. [тамże].

W 1642 r. Jakucja została przyłączona do Rosji. W owym czasie Jakuci zajmowali teren nad środkowym biegiem Leny, jednak z czasem rozszerzyli strefę wpływów, co doprowadziło do wyodrębnienia aż sześciu grup jakuckich. Wyrażnie odróżnili się przy tym Jakuci północni od południowych.

Rys. 19. Mapa Jakucji

В целом к началу XX в. якуты распространились на громадной территории от южных границ Якутии до побережья Северного Ледовитого океана, от

Хатанги на западе до Чукотки на востоке; некоторая часть якутов, хотя и небольшая, обосновалась также на Енисее, Охотском побережье и в Приамурье [Ageeva 2000: 418].

3.11. Czuwasze

Przodkami Czuwaszów (ros. *чуваши*), według jednej z hipotez, są turkijskie plemiona Bułgarów przybyłych w VII–VIII w. z terenów północno-kaukaskich stepów, które zasymilowały się z miejscowymi plemionami ugrofińskimi. Największą rolę w konsolidacji ludów ugrofińskich i turkijskich odegrało państwo bułgarskie utworzone na początku X w. Państwo to zostało podbite przez Tatarów i weszło w skład Złotej Ordy, później Chanatu Kazańskiego [Tishkov 1994: 404].

Ядром складывания верховых чувашей было междуречье рек Выла и Сорма. [...] формирование верховых чувашей происходило в результате слияния чувашей бассейнов рек Выла – Сорма, Унга – Цивиль. [...] Ядром низовых чувашей было Приказанье и Заказанье. Эта группа расселилась на юге современной Чувашии в XV–XVI вв., формирование же ее степной и лесной подгрупп продолжалось в XVII–XVIII вв., притом некоторое участие в этом процессе приняли также мишари и казанские татары [Ageeva 2000: 383].

Wyróżnia się dwie grupy Czuwaszów – górnych (ros. *вирьял, тупи*) i dolnych (ros. *анат енчи, анатпи*). Czuwasze dolni (ros. *низовые чувашии*) w większym stopniu zachowali bułgarski komponent etniczny, w przeciwieństwie do Czuwaszów górnych (ros. *верховые чувашии*), u których zauważalne są ugrofińskie elementy kulturowe. W 1551 r. Czuwasze weszli w skład Rosji.

Rys. 20. Republika Czuwaska

ROZDZIAŁ IV

Analiza turkijskiego materiału leksykalnego reprezentującego podgrupę języków kipczackich

W niniejszym rozdziale przedstawiono analizę materiału leksykalnego języków turkijskich, odnotowanych w słowniku Pallasa *Linguarum totius orbis vocabularia comparativa; augustissimae cura collecta* (1787–1789) (ros. *Сравнительные словари всех языков и наречий*)⁴². Materiał ten jest bardzo obszerny. Ogółem słownik Pallasa zawiera **273** hasła odwzorowujące materiał **200** języków świata, co daje łącznie **54 600** leksemów. Liczba ta ma charakter przybliżony z uwagi na częściowy brak poświadczenia leksyki niektórych języków w odniesieniu do wybranych haseł słownikowych.

Tab. 3. Słownik P.S. Pallasa (dane statystyczne)⁴³

Liczba haseł słownikowych	
t. I	130
t. II	155 (wraz z hasłami liczebnikowymi: 167)
Łącznie	273 hasła właściwe (wraz z hasłami liczebnikowymi: 285)
Łączna liczba języków	200
Łączna liczba leksemów	~54 600

⁴² *Сравнительные словари всех языков и наречий... – Linguarum totius orbis vocabularia comparativa...*, 1787–1789, t. I–II, Petersburg [sygnatura starodruku w Bibliotece Instytutu Filologii Wschodniosłowiańskiej Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie: 4996/1/O (t. I), 4996/2/O (t. II)].

⁴³ Za „hasła właściwe” uznaje się wszystkie poza liczebnikowymi z uwagi na fakt, że hasła nr 274–285 w drugim tomie stanowią w założeniu Pallasa odrębną część słownika.

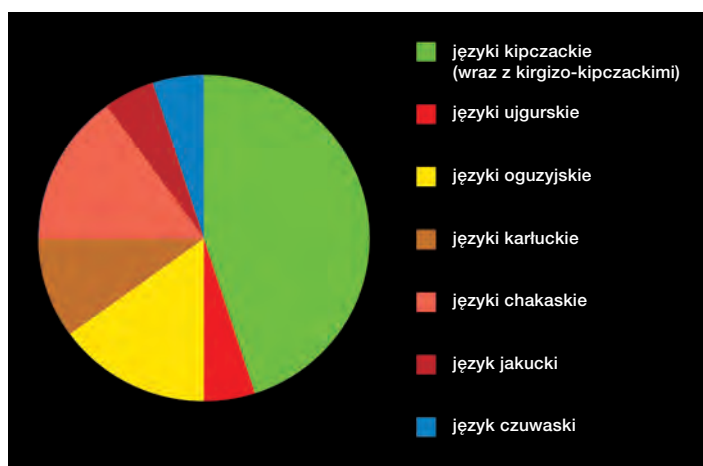
4.1. Analiza ilościowa materiału empirycznego

Materiał turkijski zgromadzony w słowniku Pallasa obejmuje **20** języków (nr. 88–106+64), które w powiązaniu z liczbą haseł powinny dać łącznie 5460 leksemów. Analiza ilościowa tegoż materiału wykazała brak odnotowania **562** leksemów, dla których redaktor pozostawił wykropkowane miejsca. Materiał turkijski obejmuje zatem w przybliżeniu **4898** wyrazów i z dużym prawdopodobieństwem jest znacznie większy z uwagi na fakt, iż niektóre hasła podają więcej niż po jednym ekwiwalencie leksykalnym⁴⁴ dla danego języka, co w pewien sposób rekompensuje brak odnotowania 562 leksemów, por.:

Tab. 4. Materiał języków turkijskich w słowniku P.S. Pallasa (dane statystyczne)

Materiał turkijski	
pozycje w hasłach nr 88–106+64	20 języków
liczba leksemów właściwych dla 20 języków	~5460
leksemy nieodnotowane (oznaczenie: „...”)	562
Łącznie	~4898 leksemów odnotowanych

Na podstawie klasyfikacji językowej Majewicza (por. rozdz. II) w odnotowanym materiale języków turkijskich przeważają języki kipczackie (9 języków), co prezentują poniższy wykres i tabela:

⁴⁴ Przykładowo hasło o znaczeniu ‘brat’ posiada aż 19 ekwiwalentów leksykalnych dla 9 języków turkijskich grupy kipczackiej.

Języki turkijskie w słowniku Pallasa	Pozycja w haśle słownikowym	Liczba języków	Proc. udział
języki kipczackie (wraz z kirgizo-kipczackimi)	89–92, 94–95, 99, 101, 104	9	45%
języki ugarskie	100	1	5%
języki oguzyjskie	88, 93, 105	3	15%
języki karłuckie	102, 103	2	10%
języki chakaskie	96–98	3	15%
język jakucki	106	1	5%
język czuwaski	64	1	5%
Łącznie	88–106+64	20 języków	100%

Rys. 21. Materiał turkijski w słowniku P.S. Pallasa (ujęcie klasyfikacyjne)

Największą liczbą nieodnotowanych leksemów odznacza się ¹⁰⁰język karagaski (tofałarski). Z kolei najlepiej odwzorowaną jest leksyka języka osmańsko-tureckiego, który jedynie w trzech hasłach nie posiadał ekwiwalentów (por. tab. 5). Najliczniej reprezentowana grupa języków turkijskich – grupa kipczacka (9 języków) pod względem liczby nieodnotowanych leksemów zajmuje niższe pozycje, co oznacza, że w słowniku Pallasa jej materiał został bogato zilustrowany i może stanowić punkt wyjścia do dalszych rozważań (patrz podrozdz. 4.2).

Tab. 5. Liczba nieodnotowanych leksemów w materiale turkijskim (w kolejności malejącej)

Lp.	Pozycja w haśle słownikowym	Język turkijski	Liczba nieodnotowanych leksemów
1.	100	język karagaski (tofałarski)	162
2.	93	język azerbejdżański	153
3.	101	język teleucki	37
4.	98	język szorski	35
5.	97	język chakaski	34
6.	96	język czułymski	32
7.	95	dialekt Tatarów czackich	18
8.	106	język jakucki	14
9.	99	dialekt Tatarów barabińskich	12
10.	90	dialekt Tatarów mieszczańskich	11
11.	104	język kirgiski	10
12.	64	język czuwaski	6
13.	105	język truchmeński	6
14.	91	język baszkirski	5
15.	103	język uzbecki (Uzbeków chiwińskich)	5
16.	92	język nogajski	5
17.	94	dialekt Tatarów tobolskich	5
18.	89	dialekt Tatarów kazańskich	5
19.	102	język uzbecki (Uzbeków bucharskich)	4
20.	88	język osmańsko-turecki	3
Łącznie:			562

4.2. Analiza semantyczna materiału reprezentującego podgrupę języków kipczackich

W niniejszym podrozdziale szczegółowej analizie poddano leksykę najliczniej reprezentowanej turekijskiej podgrupy językowej. Słownik Pallasa odnotowuje 9 języków kipczackich, których leksyka obejmuje dokładnie **3287** jednostek, co daje ponad połowę całości zgromadzonego materiału turekijskiego (por. tab. 6). Materiał ten jest na tyle reprezentatywny, że może stanowić bazę do dalszej analizy porównawczej w obrębie wyróżnionych klas semantycznych rzeczowników (por. tab. 7)⁴⁵. Zgromadzone dane leksykalne dotyczące kipczackiej grupy językowej zostały przywołane w całości. Wybrane klasy semantyczne zostały szczegółowo omówione i scharakteryzowane.

Tab. 6. Języki kipczackie (dane statystyczne)⁴⁶

Lp.	Pozycja w haśle słownikowym	Język kipczacki	Oznaczenie	Liczba leksemów
1.	89	dialekt Tatarów kazańskich	⁸⁹ tat.kaz.	452
2.	90	dialekt Tatarów mieszczańskich	⁹⁰ tat.miesz.	296
3.	91	język baszkirski	⁹¹ basz.	382
4.	92	język nogajski	⁹² nog.	336
5.	94	dialekt Tatarów tobojskich	⁹⁴ tat.tob.	520
6.	95	dialekt Tatarów czackich	⁹⁵ tat.czac.	305
7.	99	dialekt Tatarów barabińskich	⁹⁹ tat.bar.	437
8.	101	język teleucki	¹⁰¹ tel.	286
9.	104	język kirgiski	¹⁰⁴ kirg.	273
Łącznie:				3287

⁴⁵ W dalszej części pracy przedstawiono analizę gramatyczną zebranego materiału empirycznego.

⁴⁶ Czwarta kolumna zawiera skrótowe oznaczenia języków, które będą stosowane w dalszej części pracy. Każdy język został opatrzony numeracją w indeksie górnym odpowiadającą uporządkowaniu w słowniku Pallasa. Leksemy z języków kipczackich zostały przywołane zgodnie z kolejnością umiejscowienia w słowniku. Liczba **3287** uwzględnia zarówno leksemy rzeczownikowe przedstawione w tab. 7, jak i pozostałe części mowy przedstawione w podrozdz. 4.3 (analiza gramatyczna).

Tab. 7. Języki kipczackie (klasy semantyczne rzeczowników)⁴⁷

Hasła słownikowe w jęz. polskim		Znaczenie nadrzędne	Liczba haseł tworzących pole	Łączna liczba leksemów
1.	GŁOWA, TWARZ, NOS, NOZDRZA, OKO, BRWI, RZĘSY, UCHO, CZOŁO, WŁOS, POLICZKI, USTA, GARDŁO, ZĄB, JĘZYK, BRODA, SZYJA, RAMIĘ, ŁOKIEĆ, REKA, PALCE, PAZNOKCIE, BRZUCH, PLECZY, NOGA, KOLANO, SKÓRA, MIĘSO, KOŚĆ, KREW, SERCE, MLEKO	nazwy cech anatomicznych i fizjologicznych (człowiek)	32	354
	OJCIEC, MATKA, SYN, CÓRKA, BRAT, SIOSTRA, DZIEWCZYNA, CHŁOPIEC, MEZCZYNA/MĄŻ, KOBIETA/ZONA, DZIECKO, CZŁOWIEK, LUDZIE	nazwy relacji pokrewieństwa (człowiek)	13	165
2.	RYBA, ROBAK, MUCHA, ZWIERZE, BYK, KROWA, BARAN, RÓG, KON, ŚWINIA, PIES, KOT, MYSZ, PTAK, PIÓRO, KOGUT, JAJKO, KURA, GEŚ, KACZKA, GOŁĄB, WIELORYB	nazwy zwierząt, części ciała i elementów fizjologicznych	22	242
3.	BITWA, BIEDA, ZWYCIĘSTWO, LENISTWO, ŁAD, PŁEĆ, JARZMO, SEN, MIŁOŚĆ, BÓL, TRUD, SIŁA, MOC, WŁADZA, ŻYCIE, DOBRO, ZŁO, WZROST, ŚMIERĆ, CHŁÓD, IMIĘ, SŁOWO	nazwy abstrakcyjne	22	276
4.	PROMIEŃ, WIATR, WICHER, NAWAŁNICA, DESZCZ, GRAD, PIORUN, ŚNIEG, LÓD, ŚWIATŁO/ŚWIAT, GROM, GORĄCO, OPARY, KRĄG, KULA, SŁOŃCE, KSIĘŻYC, GWIAZDA	nazwy zjawisk atmosferycznych i astronomicznych	18	222
5.	LAS, TRAWA, DRZEWO, PAL, ZIELEŃ, DĄB, PIEN, LIŚCIE, OWOCE, KORA, KORZEŃ, SĘK, ZBOŻE, ŻYTO, OWIES, WINOGRONA	nazwy roślin, części roślin oraz zbóż	16	173
6.	DOM, DRZWI, OGNISKO, MIARA, DYM, TOPÓR, PAS, GWÓZDŹ, WÓZ, SOCHA, BRONA	nazwy gospodarcze	11	115
7.	LATO, WIOSNA, JESIEŃ, ZIMA, ROK, CZAS, DZIEŃ, NOC, RANEK, WIECZÓR	nazwy pór roku i pór dnia	10	103
8.	GÓRA, BRZEG, WZGÓRZE, DOLINA, DZIURA, JAMA, RÓW	nazwy ukształtowań geologicznych	7	98
9.	PIASEK, GLINA, KURZ, BRUD, KAMIEŃ, ZŁOTO, SREBRO	nazwy materiałowe	7	77
10.	SŁUCH, WZROK, SMAK, WĘCH, DOTYK	nazwy zmysłów	5	74
11.	ZIEMIA UPRAWNA, MIEDZA, POLE, ŁĄKA, DWÓR	nazwy miejsc	5	67
12.	PRACA, PORÓD/NARODZINY, BÓJKA, WOJNA, MAŁŻEŃSTWO	nazwy czynności i obyczajów	5	62
13.	BÓG, NIEBO, CUD, DUCH	nazwy sił nadprzyrodzonych	4	56
14.	GŁOS, KRZYK, SZUM, PŁACZ	nazwy odgłosów	4	54
15.	CHLEB, WINO, SÓL, STRAWY	nazwy żywności	4	49
16.	ZIEMIA, WODA, POWIETRZE, OGIEŃ	nazwy żywiołów	4	47
17.	GŁĘBOKOŚĆ, WYSOKOŚĆ, SZEROKOŚĆ, DŁUGOŚĆ	nazwy pomiarowe	4	47
18.	STRÓŻ, WOJOWNIK, ŻŁODZIEJ	nazwy wykonawców czynności	3	47
19.	MORZE, RZĘKA, FALE	nazwy wodne	3	38
20.	ZBROJA, STATEK	nazwy przedmiotów i obiektów	2	24
21.	MIASTO	nazwy jednostek administracyjnych	1	13
Łącznie:			202 hasła	2403 leksemu

⁴⁷ Klasy semantyczne przedstawiono w kolejności malejącej liczby haseł tworzących dane pole leksykalno-semantyczne. W przypadku takiej samej liczby haseł o kolejności decydowała malejąca łączna liczba leksemów dla danej klasy.

Materiał empiryczny został przywołany w takiej oto kolejności: pierwsze miejsce zajmuje hasło wyjściowe w języku polskim, a następnie jego ekwiwalent, czyli hasło słownikowe ze słownika Pallasa w języku rosyjskim, w transkrypcji łacińskiej oraz w zapisie oryginalnym, a następnie materiał turkijski reprezentujący podgrupę kipczacką. Poszczególne wyrazy turkijskie oznaczone wytłuszczonym kursywnym drukiem przywołane zostają w transkrypcji własnej⁴⁸ oraz w oryginalnym zapisie Pallasa alfabetem rosyjskim.

4.2.1. Leksemy związane z człowiekiem (relacje pokrewieństwa, cechy anatomiczne i fizjologiczne)

Leksemy związane z człowiekiem, relacjami pokrewieństwa oraz jego cechami anatomicznymi i fizjologicznymi stanowią najliczniejszą grupę leksykalną – dominują zarówno pod kątem liczby wyróżnionych haseł słownikowych, jak i liczby leksemów reprezentujących materiał języków kipczackich. Jest to równocześnie najstarszy najlepiej zachowany zasób słownictwa (por. podrozdz. 1.4).

4.2.1.1. Nazwy relacji pokrewieństwa

Nazwy stosunków pokrewieństwa odnotowane w słowniku Pallasa obejmują 13 haseł słownikowych i 165 leksemów.

1. OJCIEC:

otiec (ОТЕЦЪ) [Pallas 3 – I/8]⁴⁹: ⁸⁹tat.kaz. *Atai* (Атай), ⁹⁰tat.miesz. *Atai* (Атай), ⁹¹basz. *Atai* (Атай), ⁹²nog. *Ata* (Ата), ⁹⁴tat.tob. *Atai* (Атай), ⁹⁵tat.czac. *Ata* (Ата), ⁹⁹tat.bar. ---, ¹⁰¹tel. *Abá* (Абá), ¹⁰⁴kirg. *Ata* (Ата);

⁴⁸ Z uwagi na niedoskonałość istniejących systemów transkrypcji liter cyrylickich (dostępnych przykładowo w postaci automatycznych skryptów transkrybujących na stronie: <https://www.ushuaia.pl/transliterate/> – 12 IV 2021) w celu odzwierciedlenia fonetyki języków turkijskich przyjęto niniejsze wartości dla liter alfabetu rosyjskiego: ч [č], ъ [j], ж [ž], я [ja], ш [š], х [x], щ [šč], в [v], ц [c], powszechnie uznawane w pracach turkologicznych, por. np. [Pomorska 2017]. W przypadku zmodyfikowanych liter cyrylicy zastosowano transliterację według standardu ISO. Przykładowo litera Г dla oznaczenia interwokalicznej tylnojęzykowej spółgłoski ɣ w standardzie ISO zapisywana jest jako [g]. Litera о nazwie „jać”, oznaczana w alfabecie rosyjskim przed reformą ortografii (1917 r.) jako Ѣ, ma przypisaną wartość długiego [ē] (w pozycji po samogłosce lub w nagłosie – [jē]), podobnie і [ī]. Litery jotowane zostają oddane jako ю [ju], я [ja], w przeciwieństwie do е [e], któremu przypisujemy wartość [je] jedynie w sylabie inicjalnej oraz w pozycji po innej samogłosce lub miękkim znaku ь w funkcji rozdzielającej. Miękki znak i twardy znak w pozycji wygłosowej ь/ѣ zostaje pominięty z uwagi na zerową wartość fonetyczną. Miękki znak ѣ w pozostałych sylabach wyrażony został za pomocą oznaczenia miękkości [‘]. Zasady te obowiązują jedynie dla cytowanego materiału empirycznego. Transkrypcja pozycji bibliograficznych jest zgodna ze standardem ALA-LC.

⁴⁹ Przypis zawiera następujące kolejno informacje ze słownika Pallasa: numer hasła słownikowego, numer tomu oraz numer strony, na której znalazła się wyróżniona lekсыка, np. [Pallas 3 – I/2] – hasło słownikowe nr 3, t. I, str. 2. W cudzysłowie podano znaczenie w języku polskim.

2. МАТКА:

mat' (МАТЬ) [Pallas 4 – I/11–12]: ⁸⁹tat.kaz. *Aná* (Ана́), *Anaj* (Анай), ⁹⁰tat.miesz. *Anakaj* (Анакай), ⁹¹basz. *Anna* (Анна), *Injaj* (Иняй), *Apsaj* (Апсай), ⁹²nog. *Nene* (Нене), *Ana* (Ана), ⁹⁴tat.tob. *Ana* (Ана), *Injaj* (Иняй), ⁹⁵tat.czac. *Anaj* (Анай), *Enjaj* (Эняй), ⁹⁹tat.bar. *Inja* (Иня), ¹⁰¹tel. *Jen'ja* (Енья), ¹⁰⁴kirg. *Čiča* (Чича);

3. SYN:

syn (СЫНЪ) [Pallas 5 – I/14–15]: ⁸⁹tat.kaz. *Aul* (Ауль), ⁹⁰tat.miesz. *Aul* (Ауль), ⁹¹basz. *Ul* (Уль), *Aul* (Ауль), ⁹²nog. *Oglan* (Огланъ), ⁹⁴tat.tob. *Ul* (Уль), ⁹⁵tat.czac. *Balja* (Баля), ⁹⁹tat.bar. *Aul* (Ауль), ¹⁰¹tel. *Ūl* (Ууль), ¹⁰⁴kirg. *Aul* (Ауль);

4. СÓРКА:

doč (ДОЧЬ) [Pallas 6 – I/17]: ⁸⁹tat.kaz. *Kys* (Кысь), *Kyz* (Кызъ), ⁹⁰tat.miesz. *Kys* (Кысь), ⁹¹basz. *Kys* (Кысь), ⁹²nog. *Kyz* (Кызъ), ⁹⁴tat.tob. *Kys* (Кысь), ⁹⁵tat.czac. *Kys-Bulá* (Кысь-Булá), ⁹⁹tat.bar. *Kyč* (Кычъ), ¹⁰¹tel. *Kys* (Кысь), ¹⁰⁴kirg. *Kys* (Кысь);

5. BRAT:

brat (БРАТЪ) [Pallas 7 – I/20–21]: ⁸⁹tat.kaz. *Tugán* (Тугáнь), *Karindaš* (Кариндашъ), *Agaj* (Агай – больш.), *Janja* (Яня – мени.), ⁹⁰tat.miesz. *Tugán* (Тугáнь), *Absi* (Абси), ⁹¹basz. *Tougan* (Тоуганъ), *Aga* (Ага – больш.), *Ini* (Ини – мени.), ⁹²nog. *Tugán* (Тугáнь), *Karindaš* (Кариндашъ), ⁹⁴tat.tob. *Karindaš* (Кариндашъ), ⁹⁵tat.czac. *Karandaš* (Карандашъ), ⁹⁹tat.bar. *Ir* (Иръ), *Karandyš* (Карандышъ), ¹⁰¹tel. *Agan* (Аганъ), *Inim* (Инимъ); ¹⁰⁴kirg. *Agá* (Агá), *Ini* (Ини);

6. SIOSTRA:

sestra (СЕСТРА) [Pallas 8 – I/24]: ⁸⁹tat.kaz. *Kyz-Karandaš* (Кызъ-Карандашъ), *Tutaj* (Тутай – больш.)⁵⁰, *Synyl* (Сыныль – мени.), ⁹⁰tat.miesz. *Tjatjaj* (Тятяй), *Senel* (Сенель), ⁹¹basz. *Singlym* (Синглымъ – мени.), *Apaj* (Апай – больш.), ⁹²nog. *Kyz-Karandaš* (Кызъ-Карандашъ), ⁹⁴tat.tob. *Tugán* (Тугáнь), *Abytju* (Абытjо – больш.), *Singlym* (Синглымъ – мени.), ⁹⁵tat.czac. *Kys-karandaš* (Кысь-карандашъ), ⁹⁹tat.bar. *Kyz-karyindyš* (Кызъ-карыиндышъ), ¹⁰¹tel. *Jegé* (Егé – больш.), *Syín* (Сыйнь – мени.), ¹⁰⁴kirg. *Apa* (Апа – больш.), *Senel* (Сенель – мени.);

⁵⁰ Leksemy *Tutaj* (Тутай) oraz *Synyl* (Сыныль) w słowniku Pallasa otrzymują kolejno adnotacje „(больш.)”, „(мени.)”, co stanowi komentarz redaktora słownika na temat możliwych różnic semantycznych zachodzących pomiędzy przywołanymi ekwiwalentami leksykalnymi. W tym przypadku przywołane skróty najprawdopodobniej wskazują na użycie leksemów w kontekście starszej siostry (*Tutaj*) oraz młodszej siostry (*Synyl*). Ten sam komentarz powtarza się również przy innych leksemach hasła 'siostra'. Podobne komentarze redaktorskie pojawiają się też w innych hasłach. Każdorazowo omówione zostaną w przypisie dolnym.

7. DZIEWCZYNA:

děva (ДѢВА) [Pallas 11 – I/34]: ⁸⁹tat.kaz. **Kyz** (Кызъ), ⁹⁰tat.miesz. **Kyz** (Кызъ), ⁹¹basz. **Kyskynja** (Кыскыня), **Kyz** (Кызъ), ⁹²nog. **Kyz-Gavret** (Кызъ-Гавретъ), ⁹⁴tat.tob. **Kys-Xina** (Кысь-Хина), **Tailanmak** (Таиланъмакъ), ⁹⁵tat.czas. **Kys-Ba-lačak** (Кысь-Балачакъ), **Kos** (Кось), ⁹⁹tat.bar. **Narasyde-Kys** (Нарасыде-Кысь), ¹⁰¹tel. **Kyssičak** (Кыссичакъ), ¹⁰⁴kirg. **Kyzulak** (Кызулакъ);

8. СНЛЮПЕС:

malčik (МАЛЬЧИКЪ) [Pallas 12 – I/37]: ⁸⁹tat.kaz. **Uglán** (Угланъ), **Ugyl** (Угылъ), **Irbala** (Ирбала), ⁹⁰tat.miesz. **Ogul** (Огулъ), **Irulan** (Ируланъ), ⁹¹basz. **Kyskyn-auvul** (Кыскынъ-аувулъ), **Irbala** (Ирбала), ⁹²nog. **Oglan** (Огланъ), ⁹⁴tat.tob. **Irbala** (Ирбала), **Njanjax** (Няняхъ), **Jašpala** (Яшпала), ⁹⁵tat.czas. **Jer batu čak** (Ерь бату чакъ), ⁹⁹tat.bar. **Narasyde-irbalá** (Нарасыде-ирбалá), ¹⁰¹tel. **Balá** (Балá), ¹⁰⁴kirg. **Irñjak** (Ирнякъ);

9. DZIESKO:

ditja (ДИТЯ) [Pallas 13 – I/40–41]: ⁸⁹tat.kaz. **Balá** (Балá), **Ulan** (Уланъ), ⁹⁰tat.miesz. **Lan** (Ланъ), ⁹¹basz. **Oulan** (Оуланъ), **Ulan** (Уланъ), ⁹²nog. **Balá** (Балá), ⁹⁴tat.tob. **Ballar** (Балларъ), ⁹⁵tat.czas. **Iaš'Bulá** (ІашъБулá), ⁹⁹tat.bar. **Ba-lalár** (Балалáръ), ¹⁰¹tel. **Bulá** (Булá), ¹⁰⁴kirg. **Balá** (Балá);

10. MEŻCZYŻNA/MAŻ:

muž (МУЖЪ) [Pallas 9 – I/28]: ⁸⁹tat.kaz. **Ir** (Ирь), ⁹⁰tat.miesz. **Ire** (Ире), ⁹¹basz. **Abaška** (Абашка), **Ir** (Ирь), ⁹²nog. **Ir** (Ирь), ⁹⁴tat.tob. **Ir** (Ирь), ⁹⁵tat.czas. **Jer** (Ерь), ⁹⁹tat.bar. **Ierem** (Іеремъ), ¹⁰¹tel. **Jerj** (Ерй), ¹⁰⁴kirg. **Jer** (Ерь), **Baj** (Бай);

11. KOBIĘTA/ŻONA:

žena (ЖЕНА) [Pallas 10 – I/31]: ⁸⁹tat.kaz. **Bičé** (Бичé), **Avrét** (Аврétъ), **Xátun** (Хátунъ), ⁹⁰tat.miesz. **Katyn** (Катынъ), ⁹¹basz. **Byssja** (Бысся), ⁹²nog. **Xatun** (Хатунъ), **Avret** (Авретъ), ⁹⁴tat.tob. **Bičá** (Бичá), **Biteja** (Битця), ⁹⁵tat.czas. **Xatun** (Хатунъ), ⁹⁹tat.bar. **Bice** (Бице), **Bicam** (Бицамъ), **Xalel'tjufal** (Халельтюфалъ), ¹⁰¹tel. **Katy** (Каты), ¹⁰⁴kirg. **Biče** (Биче);

12. CZŁOWIEK:

čelověk (ЧЕЛОВѢКЪ) [Pallas 14 – I/44]: ⁸⁹tat.kaz. **Adám** (Адámъ), **K'ši** (Къши), ⁹⁰tat.miesz. **K'ši** (Къши), ⁹¹basz. **Kyšjá** (Кышjá), **Kšj** (Кшй), ⁹²nog. **Kiši** (Киши), ⁹⁴tat.tob. **Kiši** (Киши), **Adem** (Адемъ), ⁹⁵tat.czas. **Kyšy** (Кышы), ⁹⁹tat.bar. **Kyšī** (Кыши), **Kyšē** (Кыже), ¹⁰¹tel. **Kyšy** (Кышы), ¹⁰⁴kirg. **Kese** (Кесе);

13. LUDZIE:

ljudi (ЛЮДИ) [Pallas 15 – I/47]: ⁸⁹tat.kaz. **Kjšyljár** (Кйшыляръ), ⁹⁰tat.miesz. **Kšyljar** (Кшыляръ), **Kyšeljar** (Кышелярь), ⁹¹basz. **K'šiljar** (Кышиляръ), ⁹²nog.

Xalk (Халкъ), ⁹⁴tat.tob. *Kyšljär* (Кышляръ), *Kālaḫ* (Каалахъ), ⁹⁵tat.czac. *Kyšeljār* (Кышелярь), ⁹⁹tat.bar. *Xālaḫ* (Хаалахъ), ¹⁰¹tel. ---, ¹⁰⁴kirg. *Keseljār* (Кеселярь).

Leksemy o znaczeniu ‘ojciec’ (niekiedy również ‘przodek’) należą do słownictwa ogólnoturkijskiego (starotur. *Ata*), praktycznie identycznie odwzorowanego we wszystkich językach tej grupy. W tym względzie materiał kipczacki nie stanowi wyjątku. Oprócz leksemy *Ata* w odnotowanym źródle spotykany jest również wyraz *Atai* (⁸⁹tat.kaz. *Atai* (Атай), ⁹⁰tat.miesz. *Atai* (Атай), ⁹¹basz. *Atai* (Атай), ⁹⁴tat.tob. *Atai* (Атай) [Pallas 3 – I/8]), który w językach tatarskich oraz baszkirskim stanowi formę wołacza [Pokrovskaja 1961: 26]. Leksem *Aba* potwierdzony jedynie w języku teleuckim ¹⁰¹tel. *Abá* (Абá) ma dość szeroki zakres znaczeniowy – oznacza zarówno ojca, jak i przodka, starszego brata, wujka od strony ojca [Radlov 1893: 620] bądź używa się go jako zwrot do starszego mężczyzny [Pokrovskaja 1961: 30]. Wyraz ten w znaczeniu ‘ojciec’ występuje także w dialektach ujugurskich, języku sałarskim, ałtajskim i czagatajskim [Sevortian 1978: 11].

Leksemy o znaczeniu ‘matka’ w odnotowanym materiale języków kipczackich stanowią w większości różnorodne nagłosowe warianty fonetyczne wyrazu ogólnoturkijskiego: *Ana* – *Ene*, *Ine*, por. ⁹¹basz. *Anna* (Анна), *Injaj* (Иняй) [Pallas 4 – I/11], co niekiedy może prowadzić do zróżnicowania semantycznego w różnych językach turkijskich (możliwe zatem są znaczenia ‘ciotka’, ‘matrona’, ‘samiczka’ [Radlov 1893: 227]). Podobnie jak w przypadku leksyki o znaczeniu ‘ojciec’ spotykane są formy wołacza z formantem *-j* (*y*): (⁸⁹tat.kaz. *Anaj* (Анай), ⁹⁵tat.czac. *Anaj* (Анай), *Enjaj* (Эняй), ⁹¹basz. *Injaj* (Иняй), ⁹⁴tat.tob. *Injaj* (Иняй) [Pallas – I/11–12]), który niekiedy może występować po sufiksie deminutywnym *-ka* (‘mamusia’ ⁹⁰tat.miesz. *Anakaj* (Анакай) [tamże]). Wyraz *Nene* odnotowany w języku nogajskim (‘matka’ ⁹²nog. *Nene* (Нене) [tamże]) świadczy prawdopodobnie o zaniku nagłosowej samogłoski i w konsekwencji powtórzeniu całej sylaby w wygłosie. Dość odmienną formę stanowi ¹⁰⁴kirg. *Čiča* (Чича), która według *Słownika Etymologicznego* (oryg. *Этимологический словарь русского языка*) Maksa Fasmera (właśc. M. Vasmera) oznacza w śr. turk. ‘siostra matki’ [Fasmer 1996]. Według Lwa Sternberga częste użycie morfemów typu: *pa*, *ap*, *ta*, *at* dla znaczenia ‘ojciec’ oraz *ma*, *am*, *na*, *an* dla ‘matka’ najprawdopodobniej wskazuje na ich pochodzenie z języka dzieci (tzw. *Naturlaute*) [Sternberg 1933: 63, cyt. za: Musaeu 1975: 261].

Leksemy o znaczeniu ‘mężczyzna/mąż’ reprezentują typową dla języków kipczackich realizację nagłosowej samogłoski *i* – (**e* > *i*) – ⁸⁹tat.kaz. *Ir* (Ирь), ⁹¹basz. *Ir* (Ирь), ⁹²nog. *Ir* (Ирь), por. mong. *Ere* [Pokrovskaja 1961: 57]. Wyraz ten wchodzi w skład innych konstrukcji analitycznych jako wskaźnik płci dla takich znaczeń, jak np. ‘chłopiec’ (por. dalej). Dużo bardziej różnorodną grupę stanowią leksemy o znaczeniu ‘kobieta/zona’, które wywodzą się od starotur. *Qatun*/*Hatun*. W materiale kipczackim są one reprezentowane przez ⁸⁹tat.kaz. *Xátun* (Хátунъ), ⁹⁰tat.miesz. *Katyn* (Катынь), ⁹²nog. *Xatun* (Хатунъ), ⁹⁵tat.czac.

Xatun (Хатунъ), ¹⁰¹tel. **Katy** (Каты) (zanik wygłosowego *-n*) [Pallas 10 – I/31]. Równolegle używana jest grupa wyrazów stanowiących zrost nagłosowego **Bi-** z deminutywnym sufiksem rodzaju żeńskiego *-sa/-ča/-ca* w różnorodnych wariantach fonetycznych [Pokrowskaia 1961: 59] – por. ⁸⁹tat.kaz. **Biče** (Биче), ⁹¹basz. **Byssja** (Бысся), ⁹⁴tat.tob. **Bičá** (Бичá), **Bitcja** (Битця), ⁹⁹tat.bar. **Bice** (Бице), **Bicam** (Бицамъ), ¹⁰⁴kirg. **Biče** (Биче) [Pallas 10 – I/31]. W niektórych językach kipczackich spotykany jest również leksem **Avret** jako zapożyczenie z języka arabskiego o znaczeniu ‘żona’ [Pokrowskaia 1961: 59] – por. ⁸⁹tat.kaz. **Avrét** (Аврётъ), ⁹²nog. **Avret** (Авретъ) [Pallas 10 – I/31].

W porównaniu z oguzyjskimi (tureckim, turkmeńskim itp.) języki kipczackie charakteryzują się zwężeniem wymowy inicjalnego pratur. **o*- > *u*- [Pokrowskaia 1961: 15]. W analizowanym materiale można zaobserwować wszystkie możliwe warianty nagłosowej samogłoski. Inicjalne *u*- potwierdzają jedynie ⁹¹basz. **Ul** (Уль), ⁹⁴tat.tob. **Ul** (Уль) oraz ¹⁰¹tel. **Ūl** (Ууль) [Pallas 5 – I/14] (z dodatkowym wydłużeniem w wyniku zaniku interwokalicznego *ɣ* [g]). W przypadku języków tatarskich ⁸⁹tat.kaz., ⁹⁰tat.miesz., ⁹⁹tat.bar. oraz ¹⁰⁴kirg. odnotowany został leksem z nagłosowym *a*-: **Aul** (Ауль). Język ⁹²nog. wykazuje w materiale charakterystyczne dla języków oguzyjskich nagłosowe *o*-, choć dotyczy to leksemu **Oglan** (Огланъ) posiadającego zwyczajowo znaczenie ‘chłopiec’ (por. ⁸⁹tat.kaz. **Uglán** (Угланъ)). W ten sposób leksyka o znaczeniu ‘syn’ charakteryzuje się dość szeroką semantyką, co pozwala odnieść ją nie tyle do nazwy stosunku pokrewieństwa, ale również do pojęć oznaczających ‘chłopiec’ czy ‘dziecko’. W przywołanym materiale ze słownika Pallasa można zaobserwować poniższe paralele:

- ‘syn’: ⁹²nog. **Oglan** (Огланъ), ⁰tat.miesz. **Aul** (Ауль), ⁹¹basz. **Ul** (Уль), **Aul** (Ауль) [Pallas 5 – I/14]
vs.
- ‘chłopiec’: ⁹²nog. **Oglan** (Огланъ), ⁸⁹tat.kaz. **Uglán** (Угланъ), **Ugyl** (Угыль), ⁹⁰tat.miesz. **Ogul** (Огуль) [Pallas 12 – I/37]
vs.
- ‘dziecko’: ⁸⁹tat.kaz. **Ulan** (Уланъ), ⁹⁰tat.miesz. **Lan** (Ланъ), ⁹¹basz. **Oulan** (Оуланъ), **Ulan** (Уланъ) [Pallas 13 – I/40].

Powyższe przykłady ilustrują również zmiany tylnojęzykowego *ɣ* [g], które mogło ulegać redukcji w pozycji interwokalicznej i w konsekwencji wydłużeniu do labialnego *-u*- [Tenishev 2001: 313] lub przejściu w dyftong *ou*- (por. ⁹¹basz. **Oulan** (Оуланъ)). Zbieżność leksykalną zachodzącą w polu semantycznym ‘syn’–‘chłopiec’–‘dziecko’, charakterystyczną dla wszystkich języków turkijskich, bardzo dobrze oddają słowa Ludmiły Aleksandrowny Pokrowskiej (Л.А. Покровская), por.:

можно предполагать, что корень **оґл**, общий для слов **оґул**, **оґлан** и **оґлак**, первоначально мог обозначать ‘дитя’, ‘потомок’ в самом широком значении

этого понятия, т.е. по отношению не только к человеку, но и к животным и вообще ко всему живому. В дальнейшем значение этого корня постепенно суживалось, конкретизировалось, и в настоящее время он в своем полном фонетическом варианте **оғул** или в стяженной форме **бл || ыл** во всех тюркских языках обозначает ‘мальчик’, ‘юноша’, а как термин родства ‘сын’ [Pokrovskaia 1961: 17]⁵¹.

Tezę Pokrowskiej o pierwotnym znaczeniu rdzenia **ogl* odnoszącym się generalnie do dziecka/potomka i stopniowej konkretyzacji semantycznej potwierdza odnotowana leksyka w obrębie wyróżnionych języków kipczackich:

- ‘dziecko’: ⁸⁹tat.kaz. **Balá** (Балá), ⁹²nog. **Balá** (Балá), ⁹⁴tat.tob. **Ballar** (Балларь), ⁹⁹tat.bar. **Balalár** (Балалáрь), ¹⁰¹tel. **Bulá** (Булá), ¹⁰⁴kirg. **Balá** (Балá) [Pallas 13 – I/40–41];
vs.
- ‘syn’: ⁹⁵tat.czac. **Balja** (Баля) [Pallas 5 – I/14];
vs.
- ‘chłopiec’: ¹⁰¹tel. **Balá** (Балá) [Pallas 12 – I/37].

W materiale słownika Pallasa leksyka kipczacka o znaczeniu ‘chłopiec’ bywa niekiedy oparta na schemacie zrostu dwóch wyrazów. W ten sposób można zinterpretować ⁸⁹tat.kaz. **Irbala** (Ирбала), ⁹¹basz. **Irbala** (Ирбала), ⁹⁴tat.tob. **Irbala** (Ирбала) [Pallas 12 – I/37] jako połączenie dwóch rdzeni: **Ir** ‘mężczyzna/mąż’ + **Bala** ‘dziecko’, bądź ⁹⁰tat.miesz. **Irułan** (Ирулань) jako **Ir** ‘mężczyzna/mąż’ + **Ulan** ‘chłopiec/dziecko’. Oprócz leksyki oznaczającej ‘chłopiec’, zbieżnej ze słownictwem o znaczeniu ‘syn’, występują również wyrazy o innym źródłosłowie:

- ⁹⁴tat.tob. **Jašpala** (Яшпала) [Pallas 12 – I/37] – **Jaš** ‘wiek’ + **Pala** ‘dziecko’ (**b->p-**) (por. kumyc. **jaš** ‘dziecko’ [Musaev 1975: 266]);
- ⁹⁵tat.czac. **Jer batu čak** (Ерь бату чакъ) [Pallas 12 – I/37] – **Jer** ‘mężczyzna/mąż’ (**i->je**), por. ⁸⁹tat.kaz. **Ir** (Ирь) vs. ⁹⁵tat.czac. **Jer** (Ерь), ⁹⁹tat.bar. **Ierem** (Иеремъ) ‘mój mężczyzna’ + **čak** ‘wiek’ (por. mong. **уаг** ‘czas’).

Leksem **Kyz** ‘cóрка’ zachował się bez większych zmian fonetycznych we wszystkich językach turkijskich. W odnotowanym materiale kipczackim możliwe są jego warianty uwzględniające ubezdźwięcznienie wygłosowego **-z>-s** (por. ⁹⁹tat.bar. **Kyč** (Кычъ), przednią lub tylną samogłoskę (por. ⁸⁹tat.kaz. **Kys** (Кысь) [Pallas 6 – I/17], ⁹⁵tat.czac. **Kqs** (Кось) ‘dziewczyna’ [Pallas 11 – I/34]). Podobnie jak w przypadku słownictwa o znaczeniu ‘syn’, mamy do czynienia ze zbieżnością leksykalną hasel o znaczeniu ‘cóрка’ oraz ‘dziewczyna’. W przypadku hasła **dēva** (Дѣва) [Pallas 11 – I/34] ‘dziewczyna’ słownik odnotowuje również inną leksykę (por. ⁹⁴tat.tob. **Tailanmak** (Таиланъмакъ) [tamże]). Leksem **Kyz** wchodzi

⁵¹ Znak **ř** w przywołanym cytacie jest innym oznaczeniem dla **γ** [g] zapisywanego również jako **r**.

w związku wyrazowe ze słowem *Bula/Bala* ‘dziecko’⁹⁵tat.czac. *Kys-Bulá* (Кысь-Була) ‘cóрка’ [Pallas 6 – I/17],⁹⁵tat.czac. *Kys-Balačak* (Кысь-Балачакъ) ‘dziewczyna’ [Pallas 11 – I/34]. Możliwe również inne złożenia: ⁹¹basz. *Kyskynja* (Кыскыня),⁹⁴tat.tob. *Kys-Xina* (Кысь-Хина) [Pallas 11 – I/34], gdzie *Kynja/Xina* odnosi się do młodszej/ostatniej córki [Pokrovskaja 1961: 20] (por. ⁹²nog. *Kyz-Gavret* (Кызь-Гавретъ)). W słowniku odnotowano również zrost ⁹¹basz. *Kys-kyn-auvul* (Кыскынъ-аувулъ) o znaczeniu ‘chłopiec’, który jest dość nietypowym połączeniem *Kyskyn* z rdzeniem *auvul* ‘syn’ [Pallas 12 – I/37]. Powtarzające się konstrukcje zarówno o znaczeniu ‘dziewczyna’, jak i ‘chłopiec’ z członem *napasyde* (⁹⁹tat.bar. *Narasyde-Kys* (Нарасыде-Кысь) [Pallas 11 – I/34], ⁹⁹tat.bar. *Narasyde-irbala* (Нарасыде-ирбала) [Pallas 12 – I/37]) etymologicznie nawiązują do perskiego czasownika *residan* o znaczeniu ‘dojrzewać, docierać, dochodzić’ (pers. *na-reside* – zanegowana forma imiesłowu czasu przeszłego oznaczająca dosłownie ‘niedojrzały’)⁵². Formę tę potwierdza również współczesny język kazachski (kaz. *napasyda* – ‘dziecko do 7. roku życia’)⁵³.

Leksemy oznaczające córkę i syna wchodzą w różnorodne konstrukcje leksykalne o znaczeniach ‘siostra’ i ‘brat’. Do najbardziej rozpowszechnionych należy leksyka powiązana ze słowem *karyndaš/kardaš*, która etymologicznie nawiązuje do pochodzenia ze wspólnego łona [Pokrovskaja 1961: 38]. Słowa te zostały również odnotowane w materiale języków kipczackich pod postacią różnych wariantów fonetycznych: ⁸⁹tat.kaz. *Karindaš* (Кариндашъ), ⁸⁹tat.kaz. *Kyz-Karandaš* (Кызь-Карандашъ), ⁹²nog. *Karindaš* (Кариндашъ), ⁹²nog. *Kyz-Karandaš* (Кызь-Карандашъ), ⁹⁴tat.tob. *Karindaš* (Кариндашъ), ⁹⁵tat.czac. *Karandaš* (Карандашъ), ⁹⁵tat.czac. *Kys-karandaš* (Кысь-карандашъ), ⁹⁹tat.bar. *Kyz-karyindyš* (Кызь-карыиндышъ). Równolegle w tych samych językach kipczackich zarówno na brata, jak i siostrę słownik Pallasa wskazuje leksem *Tugán* będący morfologicznie formą participium od czasownika *dog-|tū- o znaczeniu ‘rodzić, rodzić się’:

- ‘brat’: ⁸⁹tat.kaz. *Tugán* (Туганъ), ⁹⁰tat.miesz. *Tugán* (Туганъ), ⁹¹basz. *Tougan* (Тоуганъ), ⁹²nog. *Tugán* (Туганъ) [Pallas 7 – I/20–21];
- ‘siostra’: ⁹⁴tat.tob. *Tugán* (Туганъ), por. ⁸⁹tat.kaz. *Tutaj* (Тутай), ⁹⁰tat.miesz. *Tjatjaj* (Тятяй) ‘starsza siostra’ [Pallas 8 – I/24].

Leksemy typu ⁸⁹tat.kaz. *Agaj* (Агай), ⁹¹basz. *Aga* (Ага – *больш.*), ¹⁰¹tel. *Agan* (Аганъ), ¹⁰⁴kirg. *Agá* (Агá) charakteryzują się dużo szerszym zakresem znaczeniowym. Według Radłowa mogą one mieć znaczenie ‘starszy brat’, ‘wujek’, ‘dziadek’,

⁵² Zob. także F.J. Steingass, *A Comprehensive Persian-English Dictionary*, https://dsal.uchicago.edu/cgi-bin/app/steingass_query.py?qs=residan%2C+risidan&matchtype=default – 15 IV 2022.

⁵³ Por. https://kaznui.kz/wp-content/uploads/2020/09/III-Eurascian-Sciense-ARTS-2019_compressed.pdf – 25 IV 2021.

a także stanowić ogólne określenia przedstawiciela płci męskiej – pana, jegomości, oficera [Радлов 1893: 144]. Podobna sytuacja dotyczy ⁹¹basz. *Ini* (Ини), ¹⁰¹tel. *Inim* (Инимъ), ¹⁰⁴kirg. *Ini* (Ини), które znaczą ‘młodszy brat’, ‘młodszy krewny’. Leksem ten jest charakterystyczny dla języków kipczackich [Pokrowskaia 1961: 37]. Co ciekawe, w słowniku Pallasa w przypadku wyrazów *Aga*, *Ini* każdorazowo podana została informacja o starszeństwie krewnego⁵⁴.

Jedynie dla młodszej siostry zarezerwowany jest leksem *Sinil* (pratur. **Sijil*), który poświadczają już inskrypcje orchońskie [tamże: 32]: ⁸⁹tat.kaz. *Synyl* (Сыныль), ⁹⁰tat.miesz. *Senel* (Сенель), ⁹¹basz. *Senglam* (Сенгламъ), ⁹⁴tat.tob. *Singlyi* (Синглыиъ), ¹⁰¹tel. *Syín* (Сыи́нъ), ¹⁰⁴kirg. *Senel* (Сенель). Co ciekawe, termin ten stanowi odniesienie jedynie w stosunku do *Apa* (⁹¹basz. *Apaj*, ¹⁰⁴kirg. *Apa*) ‘starsza siostra’ (w relacji do starszego brata używany jest termin *Karyndaš*, *Kyz-Karyndaš*).

4.2.1.2. Nazwy cech anatomicznych i fizjologicznych człowieka

Nazwy części ciała oraz cech fizjologicznych człowieka stanowią 32 hasła słownikowe i 354 leksemy, por.:

14. GŁOWA:

golova (ГОЛОВА) [Pallas 16 – I/50]: ⁸⁹tat.kaz. *Baş* (Башъ), ⁹⁰tat.miesz. *Baş* (Башъ), ⁹¹basz. *Baş* (Башъ), ⁹²nog. *Baş* (Башъ), ⁹⁴tat.tob. *Paš* (Пашъ), *Baş* (Башъ), ⁹⁵tat.czac. *Baş* (Башъ), ⁹⁹tat.bar. *Baş* (Башъ), ¹⁰¹tel. *Baş* (Башъ), ¹⁰⁴kirg. *Bas* (Басъ);

15. TWARZ:

lico (ЛИЦО) [Pallas 17 – I/53]: ⁸⁹tat.kaz. *Jus* (Юсъ), *Bit* (Бить), ⁹⁰tat.miesz. *Juz* (Юзь), ⁹¹basz. *Juz* (Юзь), *Bit* (Бить), ⁹²nog. *Juz* (Юзь), ⁹⁴tat.tob. *Juzj* (Юзй), ⁹⁵tat.czac. *Bete* (Бете), *Juz* (Юзь), ⁹⁹tat.bar. *Juzja* (Юзя), *Bit* (Бить), ¹⁰¹tel. ---, ¹⁰⁴kirg. *Bit* (Бить);

16. NOS:

nos (НОСЪ) [Pallas 18 – I/56]: ⁸⁹tat.kaz. *Burún* (Бурúnъ), ⁹⁰tat.miesz. *Buron* (Буронъ), *Brun* (Брунъ), ⁹¹basz. *Burún* (Бурúnъ), *Murún* (Мурúnъ), ⁹²nog. *Murún* (Мурúnъ), ⁹⁴tat.tob. *Burnu* (Бурну), *Parun* (Парунъ), ⁹⁵tat.czac. *Burún* (Бурúnъ), ⁹⁹tat.bar. *Bron* (Бронъ), *Murun* (Мурунъ), ¹⁰¹tel. *Murún* (Мурúnъ), ¹⁰⁴kirg. *Tumšuk* (Тумшукъ);

17. NOZDRZA:

nozdrí (НОЗДРИ) [Pallas 19 – I/59–60]: ⁸⁹tat.kaz. *Tanivrár* (Танивръръ), *Burondulukjuljar* (Буроньдулюкюляръ), ⁹⁰tat.miesz. *Buruntíšek* (Бурунтишекъ),

⁵⁴ Informacje o rozróżnieniu znaczeniowym wskazanych ekwiwalentów leksykalnych redaktor słownika wskazuje w postaci adnotacji umieszczonej w nawiasie, następującej po danym leksemie. Zasada ta dotyczy wszystkich haseł słownika, por. np. hasło ‘siostra’.

Tanau (Танау), *Tanalaular* (Таналауларъ), ⁹¹basz. *Tanavu* (Танаву), *Tanaular* (Танауларъ), ⁹²nog. *Tanav* (Танавъ), ⁹⁴tat.tob. *Buruntışik* (Бурунътишикъ), *Burunlar* (Бурунъларъ), ⁹⁵tat.czac. *Muruntışek* (Мурунътишекъ), ⁹⁹tat.bar. *Muruntanau* (Мурунътанау), ¹⁰¹tel. ---, ¹⁰⁴kirg. *Tanular* (Тануларъ);

18. oko:

glas (ГЛАСЪ) [Pallas 20 – I/63]: ⁸⁹tat.kaz. *Kjûs* (Кюѣсъ), *Gjûs* (Гюѣсъ), ⁹⁰tat.miesz. *Kjûs* (Кюѣсъ), *Kuz* (Кузъ), ⁹¹basz. *Kuz* (Кузъ), ⁹²nog. *Gjûs* (Гюѣсъ), ⁹⁴tat.tob. *Kus* (Кусъ), ⁹⁵tat.czac. *Kuzalena* (Кузалена), *Karuk* (Карукъ), ⁹⁹tat.bar. *Kos* (Косъ), ¹⁰¹tel. *Kus* (Кусъ), ¹⁰⁴kirg. *Kus* (Кусъ);

19. brwi:

brovi (БРОВИ) [Pallas 21 – I/66]: ⁸⁹tat.kaz. *Kaş* (Кашъ), *Kaşlar* (Кашларъ), ⁹⁰tat.miesz. *Kaşlar* (Кашларъ), ⁹¹basz. *Kaşlar* (Кашларъ), ⁹²nog. *Kaşlar* (Кашларъ), ⁹⁴tat.tob. *Kaşlar* (Кашларъ), ⁹⁵tat.czac. *Kaşlar* (Кашларъ), ⁹⁹tat.bar. *Kaže* (Каже), ¹⁰¹tel. ---, ¹⁰⁴kirg. *Kaslar* (Касларъ);

20. rzęsy:

resnicy (РЕСНИЦЫ) [Pallas 22 – I/69]: ⁸⁹tat.kaz. *Kirpik* (Кирпикъ), *Kir'pik'ljär* (Киръпикъляръ), ⁹⁰tat.miesz. *Kerpekljar* (Керпекляръ), ⁹¹basz. *Kerpikljär* (Керпикляръ), ⁹²nog. *Kirpiklar* (Кирпикларъ), ⁹⁴tat.tob. *Kirbikljär* (Кирбикляръ), ⁹⁵tat.czac. *Karbexljär* (Карбехляръ), ⁹⁹tat.bar. *Kirbak* (Кирбакъ), ¹⁰¹tel. ---, ¹⁰⁴kirg. *Kerpekljar* (Керпекляръ);

21. ucho:

ucho (УХО) [Pallas 23 – I/72]: ⁸⁹tat.kaz. *Kolák* (Колáкъ), ⁹⁰tat.miesz. *K'lak* (Кълакъ), ⁹¹basz. *Kulák* (Кулáкъ), ⁹²nog. *Kulák* (Кулáкъ), ⁹⁴tat.tob. *Kulú* (Кулú), *Kulóx* (Кулóхъ), ⁹⁵tat.czac. *Kulák* (Кулáкъ), ⁹⁹tat.bar. *K'ulák* (Къулáкъ), ¹⁰¹tel. *Kulak* (Кулакъ), ¹⁰⁴kirg. *Kolák* (Колáкъ);

22. czoło:

lob (ЛОБЪ) [Pallas 24 – I/75]: ⁸⁹tat.kaz. *Mánlai* (Мánлаи), ⁹⁰tat.miesz. *Maňaj* (Мангай)⁵⁵, ⁹¹basz. *Maňlaj* (Манглай), ⁹²nog. *Magny* (Магны), ⁹⁴tat.tob. *Maňlaj* (Манглай), ⁹⁵tat.czac. *Manlaj* (Манлай), ⁹⁹tat.bar. *Manlaj* (Манлай), ¹⁰¹tel. ---, ¹⁰⁴kirg. *Manláj* (Манлáй);

23. włos:

volos (ВОЛОСЪ) [Pallas 25 – I/78–79]: ⁸⁹tat.kaz. *Čjač* (Чячъ), *Čjačljär* (Чячляръ), ⁹⁰tat.miesz. *Cac* (Цацъ), ⁹¹basz. *Sjas* (Сясъ), *Sač* (Сачъ), ⁹²nog. *Muj* (Муй), *Sač* (Сачъ), ⁹⁴tat.tob. *Cac* (Цацъ), ⁹⁵tat.czac. *Tzac* (Тзацъ), ⁹⁹tat.bar. *Sauč* (Саучъ), *Čač* (Чачъ), ¹⁰¹tel. *Čač* (Чачъ), ¹⁰⁴kirg. *Čač* (Чачъ);

⁵⁵ Połączenie *-ng-* zgodnie z transkrypcją IPA oznaczono jako *-ŋ-*.

24. POLICZKI:

ščoki (ЩОКИ) [Pallas 26 – I/81–82]: ⁹tat.kaz. *Jangak* (Янгакъ), *Jangaklar* (Янгакларъ), *Jajkljar* (Яйкляръ), ⁹⁰tat.miesz. *Janaklar* (Янакларъ), *Jansek* (Янсекъ), ⁹¹basz. *Janák* (Яна́къ), *Jangaklar* (Янгакларъ), ⁹²nog. *Janaklar* (Янакларъ), ⁹⁴tat.tob. *Janak* (Янакъ), *Pit* (Пить), ⁹⁵tat.czac. *Jajak* (Яякъ), ⁹⁹tat.bar. *Nagým* (Нагы́мъ), *Jumak* (Юмакъ), ¹⁰¹tel. *Ják* (Яа́къ), ¹⁰⁴kirg. *Džijakljar* (Джі-якляръ);

25. USTA:

rot (РОТЪ) [Pallas 27 – I/85]: ⁸⁹tat.kaz. *Agys* (Агысь), *Avus* (Авусъ), ⁹⁰tat.miesz. *Avuz* (Авузь), ⁹¹basz. *Aús* (Ау́сь), *Avus* (Авусъ), ⁹²nog. *Agyz* (Агызь), *Avuz* (Авузь), ⁹⁴tat.tob. *Aús* (Ауу́сь), *Aos* (Аосъ), ⁹⁵tat.czac. *Aús* (Ау́сь), ⁹⁹tat.bar. *Aus* (Аусъ), ¹⁰¹tel. *Ous* (Оусъ), ¹⁰⁴kirg. *Avz* (Авзь);

26. GARDŁO:

gorlo (ГОРЛО) [Pallas 28 – I/88]: ⁸⁹tat.kaz. *Bugás* (Буга́сь), ⁹⁰tat.miesz. *Bugás* (Буга́сь), ⁹¹basz. *Bugás* (Буга́сь), ⁹²nog. *Bogurdak* (Богурдакъ), *Bugás* (Буга́сь), ⁹⁴tat.tob. *Bugáz* (Буга́зь), ⁹⁵tat.czac. ---, ⁹⁹tat.bar. ---, ¹⁰¹tel. ---, ¹⁰⁴kirg. *Bugás* (Буга́сь);

27. ZĄB:

zub (ЗУБЪ) [Pallas 29 – I/91]: ⁸⁹tat.kaz. *Těš* (Тѣшъ), *Tyš* (Тышъ), ⁹⁰tat.miesz. *Tiš* (Тишъ), ⁹¹basz. *Tiš* (Тишъ), ⁹²nog. *Tyš* (Тышъ), ⁹⁴tat.tob. *Tiš* (Тишъ), *Pertyž* (Пертыжъ), ⁹⁵tat.czac. *Tiš* (Тишъ), ⁹⁹tat.bar. *Tiš* (Тишъ), ¹⁰¹tel. ---, ¹⁰⁴kirg. *Tis* (Тись);

28. JĘZYK:

jazyk (ЯЗЫКЪ) [Pallas 30 – I/94]: ⁸⁹tat.kaz. *Těl* (Тѣль), ⁹⁰tat.miesz. *Til* (Тиль), *Tyl* (Тыль), ⁹¹basz. *Tel* (Тель), ⁹²nog. *Til* (Тиль), ⁹⁴tat.tob. *Tel* (Тель), *Til* (Тиль), *Teln* (Телнь), ⁹⁵tat.czac. *Til* (Тиль), ⁹⁹tat.bar. *T'el* (Тьель), ¹⁰¹tel. *Til* (Тиль), ¹⁰⁴kirg. *Tel* (Тель);

29. BRODA:

boroda (БОРОДА) [Pallas 31 – I/97]: ⁸⁹tat.kaz. *Sakal* (Сакаль), ⁹⁰tat.miesz. *Sakal* (Сакаль), ⁹¹basz. *Sakal* (Сакаль), ⁹²nog. *Sakal* (Сакаль), ⁹⁴tat.tob. *Saxal* (Сахаль), *Sakal* (Сакаль), ⁹⁵tat.czac. *Sakúl* (Саку́ль), ⁹⁹tat.bar. *Sagal* (Сагаль), ¹⁰¹tel. *Sagal* (Сагаль), ¹⁰⁴kirg. *Sakal* (Сакаль);

30. SZYJA:

szeja (ШЕЯ) [Pallas 32 – I/100]: ⁸⁹tat.kaz. *Bon* (Бонъ), *Bojn* (Бойнъ), *Mujn* (Муйнъ), ⁹⁰tat.miesz. *Muin* (Муинъ), ⁹¹basz. *Muin* (Муинъ), *Maion* (Маіонъ), ⁹²nog. *Moion* (Моіонъ), ⁹⁴tat.tob. *Buin* (Буинъ), *Pujen* [Пуень], ⁹⁵tat.czac. *Mujún* (Мую́нь), ⁹⁹tat.bar. *Boin* (Боинъ), ¹⁰¹tel. ---, ¹⁰⁴kirg. *Mujn* (Муйнъ);

31. RAMIĘ:

plečo (ПЛЕЧО) [Pallas 33 – I/103]: ⁸⁹tat.kaz. *Javurnu* (Явурну), *Igyn* (Игынъ), ⁹⁰tat.miesz. *Jaurun* (Яурунъ), ⁹¹basz. *Javrun* (Яврунъ), ⁹²nog. *Omuz* (Омузь), ⁹⁴tat.tob. *Inbaš* (Инбашъ), ⁹⁵tat.czac. *Jagaryn* (Ягарынъ), ⁹⁹tat.bar. *Igynbaš* (Игынбашъ), ¹⁰¹tel. ---, ¹⁰⁴kirg. *Džauron* (Джауронъ);

32. ŁOKIEŚ:

lokot' (ЛОКОТЬ) [Pallas 34 – I/106]: ⁸⁹tat.kaz. *Tirsjāk* (Тирсякъ), *Tyrsak* (Тырсякъ), ⁹⁰tat.miesz. *Tersjak* (Терсякъ), ⁹¹basz. *Tirsjak* (Тирсякъ), ⁹²nog. *Tersek* (Терсекъ), ⁹⁴tat.tob. *Tarsax* (Тарсахъ), *Tirsjak* (Тирсякъ), ⁹⁵tat.czac. *Cyganak* (Цыганакъ), *Kicigak* (Кицигакъ), ⁹⁹tat.bar. *Cegonak* (Цегонакъ), ¹⁰¹tel. *Čanganak* (Чанганакъ), ¹⁰⁴kirg. *Čeganak* (Чеганакъ);

33. RĘKA:

ruka (РУКА) [Pallas 35 – I/109]: ⁸⁹tat.kaz. *Kol* (Колъ), *Kol* (Куль), ⁹⁰tat.miesz. *Kul* (Куль), ⁹¹basz. *Kal* (Калъ), *Kul* (Куль), ⁹²nog. *Kol* (Колъ), *El* (Эль), ⁹⁴tat.tob. *Hal* (Халь), *Kul* (Куль), ⁹⁵tat.czac. *Kal* (Калъ), ⁹⁹tat.bar. *Kol* (Колъ), ¹⁰¹tel. *Kal* (Калъ), ¹⁰⁴kirg. *Kul* (Куль);

34. PALCE:

palcy (ПАЛЫЦЫ) [Pallas 36 – I/112]: ⁸⁹tat.kaz. *Barmak* (Бармакъ), *Barmaklár* (Бармаклáръ), ⁹⁰tat.miesz. *Barmakljar* (Бармаклjáръ), ⁹¹basz. *Barnáxlar* (Барна́хларъ), ⁹²nog. *Barmaklár* (Бармаклáръ), ⁹⁴tat.tob. *Barmáx* (Барма́хъ), *Parmáklar* (Парма́кларъ), ⁹⁵tat.czac. *Barmáklar* (Барма́кларъ), ⁹⁹tat.bar. *Barmák* (Барма́къ), ¹⁰¹tel. *Ilý* (Ил́ы), ¹⁰⁴kirg. *Barmaklar* (Бармакларъ);

35. PAZNOKCIE:

nogti (НОГТИ) [Pallas 37 – I/115–116]: ⁸⁹tat.kaz. *Tarnak* (Тарнакъ), *Tarnaklár* (Тарнаклáръ), ⁹⁰tat.miesz. *Týrnakljar* (Тýрнаклjáръ), ⁹¹basz. *Tárnaklar* (Тáрнакларъ), ⁹²nog. *Tírnaklar* (Тíрнакларъ), ⁹⁴tat.tob. *Tírnakljar* (Тíрнаклjáръ), ⁹⁵tat.czac. *Tarnaklar* (Тарнакларъ), ⁹⁹tat.bar. *Tarnaklar* (Тарнакларъ), ¹⁰¹tel. *Týrmaktar* (Тýрмактаръ), ¹⁰⁴kirg. *Týrnaklar* (Тýрнакларъ);

36. BRZUCH:

brjuxo (БРЮХО) [Pallas 38 – I/118–119]: ⁸⁹tat.kaz. *Kursák* (Курсáкъ), ⁹⁰tat.miesz. *Kursak* (Курсакъ), ⁹¹basz. *Kursák* (Курсáкъ), *Karyn* (Карынъ), ⁹²nog. *Kursák* (Курсáкъ), ⁹⁴tat.tob. *Kursáx* (Курсáхъ), ⁹⁵tat.czac. *Kursak* (Курсакъ), ⁹⁹tat.bar. *Karyn* (Карынъ), ¹⁰¹tel. *Čim* (Чимъ), *Iči* (Ичи), ¹⁰⁴kirg. *Korsak* (Корсакъ);

37. PLECY:

spina (СПИНА) [Pallas 39 – I/122]: ⁸⁹tat.kaz. *Arká* (Арká), ⁹⁰tat.miesz. *Árka* (Áрка), ⁹¹basz. *Árka* (Áрка), ⁹²nog. *Arká* (Арká), *Sirt* (Сиртъ), ⁹⁴tat.tob. *Arga* (Арга), *Bil* (Биль), ⁹⁵tat.czac. *Arká* (Арká), *Bel* (Бель), ⁹⁹tat.bar. *Bil* (Биль), ¹⁰¹tel. *Syrty* (Сырты), *Belim* (Белимъ), ¹⁰⁴kirg. *Arka* (Арка);

38. NOGA:

noga (НОГА) [Pallas 40 – I/125]: ⁸⁹tat.kaz. *Aják* (Аякъ), ⁹⁰tat.miesz. *Aják* (Аякъ), ⁹¹basz. *Aják* (Аякъ), ⁹²nog. *Aják* (Аякъ), ⁹⁴tat.tob. *Ajáx* (Аяхъ), ⁹⁵tat.czac. *Aják* (Аякъ), ⁹⁹tat.bar. *Alx* (Алхъ), *Ajak* (Аякъ), ¹⁰¹tel. *Aják* (Аякъ), ¹⁰⁴kirg. *Aják* (Аякъ);

39. KOLANO:

kolëno (КОЛѢНО) [Pallas 41 – I/128]: ⁸⁹tat.kaz. *Tiz* (Тизъ), *Tubyk* (Тубыкъ), ⁹⁰tat.miesz. *Tubyk* (Тубыкъ), ⁹¹basz. *Tiz* (Тизъ), *Tubuk* (Тубукъ), ⁹²nog. *Diz* (Дизъ), ⁹⁴tat.tob. *Tubuk* (Тубукъ), *Tobok* (Тобокъ), ⁹⁵tat.czac. *Tyzja* (Тызя), *Kyze* (Кызе), ⁹⁹tat.bar. *Tezē* (Тезѣ), ¹⁰¹tel. ---, ¹⁰⁴kirg. *Tez* (Тезъ);

40. SKÓRA:

koža (КОЖА) [Pallas 42 – I/131]: ⁸⁹tat.kaz. *Tiri* (Тирі), ⁹⁰tat.miesz. *Tiri* (Тири), *Terjú* (Терю), ⁹¹basz. *Kuntirj* (Кунтирй), ⁹²nog. *Gjún* (Гюнь), *Terj* (Терй), ⁹⁴tat.tob. *Tirj* (Тирй), ⁹⁵tat.czac. *Tere* (Тере), ⁹⁹tat.bar. *Kun* (Кунъ), *Tearē* (Тearѣ), ¹⁰¹tel. ---, ¹⁰⁴kirg. *Kun* (Кунъ);

41. MIĘSO:

mjaso (МЯСО) [Pallas 43 – I/134]: ⁸⁹tat.kaz. *It* (Итъ), ⁹⁰tat.miesz. *It* (Итъ), *Ksel-zja* (Кселзя), ⁹¹basz. *It* (Итъ), ⁹²nog. *Et* (Этъ), ⁹⁴tat.tob. *It* (Итъ), *Kjúš* (Кюшъ), ⁹⁵tat.czac. *Jet* (Етъ), ⁹⁹tat.bar. *Jet* (Јетъ), ¹⁰¹tel. *Jet* (Етъ), ¹⁰⁴kirg. *It* (Итъ);

42. KOŚĆ:

kost' (КОСТЬ) [Pallas 44 – I/137]: ⁸⁹tat.kaz. *Sjuvják* (Сювякъ), *Sujak* (Суякъ), ⁹⁰tat.miesz. *Sjuvjak* (Сювякъ), ⁹¹basz. *Sujak* (Суякъ), ⁹²nog. *Sjújúk* (Сююкъ), *Kemik* (Кемикъ), ⁹⁴tat.tob. *Sujúk* (Суюкъ), ⁹⁵tat.czac. *Sujúk* (Суюкъ), ⁹⁹tat.bar. *Sjújak* (Суюкъ), ¹⁰¹tel. *Sujuk* (Суюкъ), ¹⁰⁴kirg. *Sjújek* (Суюкъ);

43. KREW:

krov' (КРОВЬ) [Pallas 45 – I/140]: ⁸⁹tat.kaz. *Kan* (Канъ), ⁹⁰tat.miesz. *Kan* (Канъ), ⁹¹basz. *Kan* (Канъ), ⁹²nog. *Kan* (Канъ), ⁹⁴tat.tob. *Kan* (Канъ), ⁹⁵tat.czac. *Kan* (Канъ), ⁹⁹tat.bar. *Kan* (Канъ), ¹⁰¹tel. *Kan* (Канъ), ¹⁰⁴kirg. *Kan* (Канъ);

44. SERCE:

serdce (СЕРДЦЕ) [Pallas 46 – I/143]: ⁸⁹tat.kaz. *Jurjak* (Юрякъ), ⁹⁰tat.miesz. *Jur-jak* (Юрякъ), ⁹¹basz. *Zjúrják* (Зюрякъ), *Džjúrják* (Джіюрякъ), *Jurják* (Юрякъ), ⁹²nog. *Jurek* (Юрекъ), *Čžéger* (Чжéгеръ), ⁹⁴tat.tob. *Ijúrjax* (Іюряхъ), *Uzjag* (Узягъ), ⁹⁵tat.czac. *Jurák* (Юрaкъ), ⁹⁹tat.bar. ---, ¹⁰¹tel. *Tjúrék* (Тюрeкъ), ¹⁰⁴kirg. *Džurék* (Джурeкъ);

45. MLEKO:

moloko (МОЛОКО) [Pallas 47 – I/ 146]: ⁸⁹tat.kaz. *Kátuk* (Кáтукъ), *Sjút* (Сіóтъ), ⁹⁰tat.miesz. *Sjút* (Сіóтъ), ⁹¹basz. *Sjút* (Сіóтъ), ⁹²nog. *Sjút* (Сіóтъ), ⁹⁴tat.tob. *Sjút* (Сіóтъ), ⁹⁵tat.czac. *Sjút* (Сіóтъ), *Set* (Сэтъ), ⁹⁹tat.bar. *Sut* (Сутъ), ¹⁰¹tel. *Sjút* (Сіóтъ), ¹⁰⁴kirg. *Sjút* (Сіóтъ).

Nazwy cech anatomicznych oraz fizjologicznych człowieka należą również do leksyki o charakterze ogólnoturkijskim. W materiale języków kipczackich wyróżnić można te o identycznej reprezentacji formalnej (posiadające niekiedy drobne modyfikacje fonetyczne), jak również różnorodne słownictwo, niekiedy o obcym pochodzeniu.

Leksemy o znaczeniach ‘głowa’, ‘ucho’, ‘ręka’, ‘palec’, ‘noga’, ‘broda’, ‘gardło’, ‘język’, ‘ząb’, ‘krew’, ‘skóra’, ‘mięso’, ‘serce’, ‘mleko’ stanowią regularne kontynuanty w całym odnotowanym materiale kipczackim. Wyrazy o znaczeniu ‘głowa’ przyjmują postać *Baş* (ewentualnie możliwe ubezdźwięcznienie nagłosu *b->p-*: ⁹⁴tat.tob. *Paş* (Пашъ) [Pallas 16 – I/50]). Podobne warianty z dźwięcznym lub bezdźwięcznym nagłosem dotyczą leksyki o znaczeniu ‘palec’: ⁸⁹tat.kaz. *Barmak* (Бармакъ), *Barmaklár* (Бармаклáръ), ⁹⁴tat.tob. *Barmáx* (Бармáхъ), *Parmáklar* (Пармáклáръ) [tamże: I/112]. Leksyka o znaczeniu ‘ucho’ (pratur. **Kulyak* [Tenishev 2001: 204]) oraz ‘ręka’ w materiale została odnotowana w różnych zbliżonych wariantach fonetycznych (⁸⁹tat.kaz. *Kolák* (Колáкъ) vs. ⁹¹basz. *Kulák* (Кулáкъ); ⁹⁴tat.tob. *Kulú* (Кулú), ⁹⁴tat.tob. *Kulóx* (Кулóхъ) ‘ucho’ [Pallas 23 – I/72]; ⁸⁹tat.kaz. *Kol* (Коль), ⁹¹basz. *Kal* (Каль), ¹⁰⁴kirg. *Kul* (Куль), por. ⁹⁴tat.tob. *Xal* (Халь) ‘ręka’ [tamże: I/109]). W przypadku ‘ręki’ możliwe jest partonimiczne utożsamienie ze znaczeniem ‘dłoń’ – por. ⁹²nog. *El* (Эль) [tamże]. Leksemy o znaczeniu ‘skóra’ stanowią dość bliskie refleksy pratur. **Teri*: ⁸⁹tat.kaz. *Tiri* (Тири́), ⁹⁰tat.miesz. *Tiri* (Тири), *Terjú* (Теріó), ⁹²nog. *Terj* (Терй), ⁹⁴tat.tob. *Tirj* (Тирй), ⁹⁵tat.czac. *Tere* (Тере) (por. ⁹⁹tat.bar. *Kun* (Кунъ), ¹⁰⁴kirg. *Kun* (Кунъ) [Pallas 42 – I/131]). Podobnie również z leksyką o znaczeniu: ‘mięso’ – np. ⁸⁹tat.kaz. *It* (Итъ), ⁹⁰tat.miesz. *It* (Итъ), ⁹²nog. *Et* (Этъ); ‘serce’ – np. ⁸⁹tat.kaz. *Jurjak* (Юрякъ), ⁹¹basz. *Zjúrjak* (Зіóрякъ), ¹⁰⁴kirg. *Džjúrják* (Джіóрjákъ), *Jurják* (Юрjákъ); ‘mleko’ – np. ⁹⁰tat.miesz. *Sjút* (Сіóтъ), ⁹¹basz. *Sjút* (Сіóтъ) [Pallas 46 – I/143], która podlega jedynie nieznacznym modyfikacjom fonetycznym. Przy określaniu zmian fonetycznych należy jednak uwzględnić czas i okoliczności powstania słownika Pallasa, a w szczególności zapis alfabetem cyrylicą, który mógł zniekształcić pierwotną wymowę turkijską.

Całość materiału kipczackiego potwierdza leksemy: *Ajak* (Аякъ) ‘noga’ [Pallas 40 – I/125]; *Sakal* (Сакаль) ‘broda’ (możliwe warianty: ⁹⁵tat.czac. *Sakúl* (Сакúль), *-k->-x-*: ⁹⁴tat.tob. *Saxal* (Сахаль), *-k->-g-*: ⁹⁹tat.bar./¹⁰¹tel. *Sagal* (Сагаль) [Pallas 31 – I/97]); *Bugás* (Бугáсъ) ‘gardło’ (por. ⁹²nog. *Bogurdak* (Богурдакъ) [Pallas 28 – I/88]); *Tiš* (Тишъ) ‘ząb’ (możliwe również warianty z przednimi/tylnymi

samogłoskami: ⁸⁹tat.kaz. *Tēš* (Тѣшъ), *Tyš* (Тышъ), *-š>-s*: ¹⁰⁴kirg. *Tis* (Тисъ) [Pallas 29 – I/91]); *Til* (Тиль)/*Tyl* (Тыль) ‘język’ (por. ¹⁰⁴kirg./⁸⁹tat.kaz. *Tēl* (Тѣль), ⁹⁴tat.tob. *Teln* (Телнь) [Pallas 30 – I/94]); *Kan* (Кан) ‘krew’ [Pallas 45 – I/140].

Słownictwo o znaczeniu ‘oko’ (pratur. **Görs>*Göz* [Tenishev 2001: 209]) posiada kontynuanty zarówno z nagłosowym *k-* (⁸⁹tat.kaz. *Kjūs* (Кюсъ), ⁹¹basz. *Kuz* (Кузь), ¹⁰⁴kirg. *Kus* (Кусъ) [Pallas 20 – I/63]), jak i z dźwięcznym *g-* (⁸⁹tat.kaz. *Gjūs* (Гюсъ), ⁹²nog. *Gjūs* (Гюсъ) [tamże]). Warianty dźwięczne i bezdźwięczne widoczne są również w wygłosie wyrazu. Materiał odnotowany w słowniku Pallasa za pomocą liter alfabetu rosyjskiego nie odzwierciedla w pełni cech wokalicznych tej grupy leksemów (⁹⁰tat.miesz. *Kjūs* (Кюсъ), ¹⁰¹tel. *Kus* (Кусъ), ⁹⁹tat.bar. *Kos* (Косъ) [tamże]). Inne źródła leksyki języków kipczackich za pomocą zapisu alfabetem łacińskim wskazują na wymowę przedniego labializowanego *-ö-* (tat.bar. *Kös*, kirg. *Köz* [Tenishev 2001: 209]). Zastosowany w słowniku graficzny sposób wyrażenia fonetyki języków turkijskich poprzez użycie liter jotowanych alfabetu cyrylicznego nie jest konsekwentny dla całości materiału (niekiedy może być przyczyną dwuznaczności, por. ⁹⁹tat.bar. *Kos* (Косъ) ‘oko’ [Pallas 20 – I/63] vs. ⁹⁵tat.czac. *Kos* (Косъ) ‘dziewczyna’ [tamże: I/34]). Leksem *Karuk* (Карукъ) w znaczeniu ‘oko’ odnotowany został w ⁹⁵tat.czac. i nawiązuje do pratur. **Karak* o znaczeniu anatomicznym ‘gałka oczna’ [tamże: 210].

Wśród somatyzmów ciekawą grupę stanowi leksyka odnosząca się do desygnatów parzystych lub występujących w liczbie mnogiej. W tym względzie języki kipczackie wykazują bądź nie morfem liczby mnogiej. Wielu badaczy postuluje w języku praturkijskim funkcjonowanie formy liczby mnogiej o wykładnikach: **-z*, **-s*, **-t*, **-š*, **-č*, **-l*, **-m*, **-n*, **-r* [Kononov 1969; Shcherbak 1977], która zachowała się w słownictwie o znaczeniu części ciała. Zaliczają się tu m.in. wyrazy typu: *Köküz* ‘piers/piersi’ [Ramstedt 1906: 20 za Tenishev 1988: 10], *Köz~Göz* ‘oko/oczy’, *Jotaz* ‘biodro/biodra’, *Tiz~Diz* ‘kolano/kolana’ [Menges 1968: 61], *Ayız* ‘usta’, *Omuz* ‘ramię, ramiona’ [Bang 1918: 307–310]⁵⁶, w których wygłosowe *-z* stanowi relikw praturkijskiej formy liczby mnogiej [Kononov 1969: 56]. Charakterystyczną cechą tej leksyki jest brak przyłączania późniejszego, rozpowszechnionego wśród wszystkich języków turkijskich, sufiksu *-lar* (w skład którego etymologicznie wchodzi dawny wykładnik liczby mnogiej **-l*). Fakt ten potwierdza część leksyki somatycznej słownika Pallasa, która zachowuje dawne sufiksy liczby mnogiej:

- ‘oko/oczy’: np. ⁸⁹tat.kaz. *Kjūs* (Кюсъ), *Gjūs* (Гюсъ), ⁹¹basz. *Kuz* (Кузь), ¹⁰⁴kirg. *Kus* (Кусъ) [Pallas 20 – I/63];
- ‘usta’: np. ⁸⁹tat.kaz. *Agys* (Агысь), ⁹²nog. *Agyz* (Агызь), ⁹⁹tat.bar. *Aus* (Аусъ) [tamże: I/85];

⁵⁶ Przykłady zostały przywołane w zapisie przyjętym przez poszczególnych autorów.

- ‘włos/włosy’: np. ⁹²nog. *Sač* (Сачъ), ¹⁰¹tel. *Čač* (Чачъ), ⁹¹basz. *Sjas* (Сясъ) [tamże: I/78–79];
- ‘ramię/ramiona’: np. ⁹²nog. *Omuz* (Омузъ) [tamże: I/103];
- ‘kolano/kolana’: np. ⁸⁹tat.kaz. *Tiž* (Тизъ), ¹⁰⁴kirg. *Tež* (Тезъ), ⁹¹basz. *Tiž* (Тизъ) [tamże: I/128].

W zebranym materiale część somatyzmów różnych języków kipczackich wykazuje tendencję do braku wyraźnego wykładnika kategorii liczby, jak i użycia sufiksu *-lar*², por.:

- ‘brew/brwi’: np. ⁸⁹tat.kaz. *Kaš* (Кашъ), *Kašlar* (Кашларъ), ⁹¹basz. *Kašlar* (Кашларъ), ¹⁰⁴kirg. *Kaslar* (Касларъ) [Pallas 21 – I/66];
- ‘rzęsa/rzęsy’: np. ⁸⁹tat.kaz. *Kirpik* (Кирпикъ), ⁹²nog. *Kirpiklar* (Кирпикларъ) [tamże: I/69];
- ‘policzek/policzki’: np. ⁸⁹tat.kaz. *Jangak* (Янгакъ), *Jangaklar* (Янгакларъ), ⁹⁰tat.miesz. *Janaklar* (Янакларъ), ⁹¹basz. *Janák* (Яна́къ), *Jangaklar* (Янгакларъ) [tamże: I/81–82];
- ‘nozdrza’: np. ⁸⁹tat.kaz. *Tanivrár* (Танивраръ), ⁹¹basz. *Tanavu* (Танаву), *Tanaular* (Танауларъ), ¹⁰⁴kirg. *Tanular* (Тануларъ) [tamże: I/59–60];
- ‘palec/palce’: np. ⁸⁹tat.kaz. *Barmak* (Бармакъ), *Barmaklar* (Бармакларъ), ⁹²nog. *Barmaklar* (Бармакларъ), ⁹⁴tat.tob. *Barmáx* (Бармáхъ), *Parmaklar* (Пармáкларъ) [tamże – I/112];
- ‘paznokieć/paznokcie’: ⁸⁹tat.kaz. *Tarnak* (Тарнакъ), *Tarnaklar* (Тарнакларъ), ⁹¹basz. *Tárnaklar* (Тárнакларъ), ⁹²nog. *Tírnaklar* (Тíрнакларъ) [tamże – I/116].

Ciekawy przykład stanowią leksemy o znaczeniu ‘twarz’, wśród których oprócz bezpośrednich kontynuantów wyrazu ogólnoturkijskiego – pratur. **Jü:z* [Tenishev 2001: 206] (np. ⁸⁹tat.kaz. *Jus* (Юсъ), ⁹¹basz. *Juz* (Юзь) [Pallas 17 – I/53] równolegle odnotowane zostały słowa o pochodzeniu od pratur. **Büt* [Tenishev 2001: 206]: ⁸⁹tat.kaz. *Bit* (Бить), ⁹¹basz. *Bit* (Бить), ⁹⁵tat.czac. *Bete* (Бете), ⁹⁹tat.bar. *Bit* (Бить), ¹⁰⁴kirg. *Bit* (Бить) [Pallas 17 – I/53]. Występuje niekiedy zbieżność leksykalna zachodząca w polu ‘twarz–policzki’, którą ilustrują w szczególności różnorodne dialekty tatarskie. W materiale przykład stanowi ⁹⁴tat.tob. *Janak* (Янакъ), *Pit* (Пить) (*b->p-*) ‘policzki’ [Pallas 26 – I/81–82] (por. tat.bar. *Bit*, *Pit* ‘twarz, policzki’ [Dmitrieva 1979: 135], nog. *Bet* [Tenishev 2001: 207], basz. *Bit* [tamże]).

Nie obserwuje się żadnej zbieżności leksykalnej w wyrazach o znaczeniu ‘czoło’, które w odnotowanym materiale kipczackim mają postać zapożyczenia mongolskiego **maŋ-lai* (*-i stanowi refleks formy dzierżawczej 3. os.) [tamże: 195], por.: ⁸⁹tat.kaz. *Mánlai* (Мánлай), ⁹⁰tat.miesz. *Maŋaj* (Мангай), ⁹¹basz. *Maŋlaj* (Манглай), ⁹⁴tat.tob. *Maŋlaj* (Манглай) ‘czoło’ [Pallas 24 – I/75]. Charakterystyczną

cechą zapożyczonej leksyki jest obecność nosowego połączenia **-ng-** (oznaczanego zwykle poprzez znak **ŋ**), które mogło podlegać redukcji **-ng->-n-** (por. ⁹⁵tat.czac. *Manlaj* (Манлай), ⁹⁹tat.bar. *Manláj* (Манлáj), ¹⁰⁴kirg. *Manláj* (Манлáj), ⁸⁹tat.kaz. *Mánlai* (Мánлаи) [tamże]). W tej klasie tematycznej znajdujemy również zapożyczenia perskie ⁹²nog. *Muj* (Муї) [Pallas 25 – I/78–79] o znaczeniu ‘włos’⁵⁷, ⁹²nog. *Čžéger* (Чжéгеръ) [Pallas 46 – I/143] ‘serce’.

W leksemach o znaczeniu ‘nos’ oraz ‘szyja’ zachodzi zjawisko fonetyczne powszechnie znane w językach turkijskich – wymiana nagłosowego **b->m-**. Podobnie w językach kipczackich spotykane są wzajemne paralele, por. ⁹¹basz. *Burún* (Бурúnъ), *Murún* (Мурúnъ), ⁹⁵tat.czac. *Burún* (Бурúnъ), ⁹⁹tat.bar. *Bron* (Бронъ), *Murun* (Мурунъ) ‘nos’ [Pallas 18 – I/56]; ⁹⁰tat.miesz. *Muin* (Муинъ), ⁹⁴tat.tob. *Buin* (Буинъ) ‘szyja’ [Pallas 32 – I/100]. Obserwuje się zbieżność leksykalną zachodzącą w polu ‘nos–nozdrza’. Pomimo iż dominującą jest leksyka typu: ⁹²nog. *Tanav* (Танавъ), ⁹¹basz. *Tanavu* (Танаву), ⁹⁰tat.miesz. *Tanau* (Танай) ‘nozdrza’ [Pallas 19 – I/59–60], w materiale widoczne są odniesienia do rdzenia *Burun*, por. ⁹⁰tat.miesz. *Buruntíšek* (Бурунтишекъ) [tamże], ⁹⁴tat.tob. *Buruntíšik* (Бурунътишикъ), *Burunlar* (Бурунъларъ) wraz z charakterystyczną wymianą nagłosu **b->m-** (⁹⁵tat.czac. *Muruntíšek* (Мурунътишекъ), ⁹⁹tat.bar. *Muruntanau* (Мурунътанай) [tamże]). Wyraz ogólnoturkijski *Burun* w różnych językach kipczackich cechuje niekiedy elizja samogłoski: ⁹⁰tat.miesz. *Brun* (Брунъ), ⁹⁴tat.tob. *Burnu* (Бурну), ⁹⁹tat.bar. *Bron* (Бронъ). Co ciekawe, jedynym odstępstwem leksykalnym jest wyraz odnotowany w ¹⁰⁴kirg. *Tumšuk* (Тумшукъ), który funkcjonuje wyłącznie w odniesieniu do zwierząt (znaczenie ‘dziób/pysk’) [Tenishev 2001: 216].

Leksyka o znaczeniu ‘usta’ odzwierciedla różne warianty realizacji interwokalicznego **y** [g] – pratur. **Ayyz* [tamże], które mogło ulegać redukcji, a następnie wydłużeniu do labialnego **-u-** [Tenishev 2001: 313], przejściu w dyftong **-ou-** lub **-v-**. Przejście **-ġ->-v-** jest zjawiskiem typowym dla języków tatarskich (⁸⁹tat.kaz. *Avus* (Авусъ), ⁹⁰tat.miesz. *Avuz* (Авузъ), ⁹¹basz. *Avus* (Авусъ), ⁹²nog. *Avuz* (Авузъ), ¹⁰⁴kirg. *Avz* (Авзъ) [Pallas 27 – I/85]), co nie oznacza, że pozostałe warianty fonetyczne nie występują w zebranym materiale (por. ⁹⁴tat.tob. *Aús* (Ауýсъ), ⁹⁹tat.bar. *Aús* (Аýсъ) [tamże]).

Dużą różnorodnością leksykalną charakteryzuje się słownictwo o znaczeniu ‘ramię’, gdzie oprócz pochodnych od pratur. **Āgn* (⁸⁹tat.kaz. *Igyn* (Игынъ), zrost z rdzeniem *Baş* – ⁹⁹tat.bar. *Igynbaş* (Игынбашъ), ⁹⁴tat.tob. *Inbaş* (Инбашъ) [Pallas 33 – I/103]), oraz pratur. **Omuz* (prawdopodobnie pochodzenia mongolskiego [Tenishev 2001: 241]) – ⁹²nog. *Omuz* (Омузъ), w wielu językach występują refleksy formy **Jagryn*: ⁸⁹tat.kaz. *Javurnu* (Явурну), ⁹⁰tat.miesz. *Jaurun*

⁵⁷ Por. https://dsal.uchicago.edu/cgi-bin/app/steingass_query.py?qs=hair&matchtype=default – 15 IV 2022.

(Ярунъ), ⁹¹basz. *Javrun* (Яврунъ), ⁹⁵tat.czac. *Jagaryn* (Ягарынъ), ¹⁰⁴kirg. *Džauron* (Джауронъ) [Pallas 33 – I/103], oznaczającego w różnych językach turkij-skich nie tylko ‘ramię’, ale również ‘łopatkę’ [Tenishev 2001: 242].

Leksykę kipczacką o znaczeniu ‘łokieć’ reprezentują refleksy dwóch wyrazów turkij-skich: pratur. **Tirs(y)ek* (zanik interwokalicznego *y* [ǵ]) – por. ⁸⁹tat.kaz. *Tirsják* (Тирсякъ), *Tyrsak* (Тырсакъ), ⁹²nog. *Tersek* (Терсекъ), ⁹⁴tat.tob. *Tarsax* (Тарсахъ), *Tirsjak* (Тирсякъ) [Pallas 34 – I/106]; oraz pratur. **Čaikān-Čaikān-ak/Čaikān-čak/čyk* [Tenishev 2001: 249] – por. ⁹⁵tat.czac. *Cyganak* (Цыганакъ), *Kicigak* (Кицигакъ), ⁹⁹tat.bar. *Cegonak* (Цегонакъ), ¹⁰¹tel. *Čanganak* (Чанганакъ), ¹⁰⁴kirg. *Čeganak* (Чеганакъ) [Pallas 34 – I/106]. Podobnie dwie linie rozwoju słownictwa zaprezentowane są w haśle *brjuxo* (БРЮХО) ‘brzuch’. Leksem *Kursak* o znaczeniu ‘żołądek’ został odnotowany bez zmian fonetycznych w przeważającej liczbie języków kipczackich: ⁸⁹tat.kaz., ⁹⁰tat.miesz., ⁹¹basz., ⁹²nog., ⁹⁵tat.czac. (turk. *Kurug-sak*). Z kolei wyraz *Karyn*, preferowany w szczególności w językach oguzyjskich, potwierdzają jedynie ⁹¹basz. i ⁹⁹tat.bar. Znaczenie ‘plecy’ wyraża zarówno wyraz *Arka* (potwierdzony w ⁸⁹tat.kaz., ⁹⁰tat.miesz., ⁹¹basz., ⁹²nog., ⁹⁵tat.czac., ¹⁰⁴kirg.), jak również *Sirt/Syrty* (⁹²nog., ¹⁰¹tel.). Słownik Pallasa poświadcza również leksemy – ⁹⁴tat.tob. *Bil* (Биль), ⁹⁵tat.czac. *Bel* (Бель), ⁹⁹tat.bar. *Bil* (Биль), ¹⁰¹tel. *Belim* (Белимъ), pochodzące od pratur. **Be:l* [Tenishev 2001: 270], które pierwotnie oznaczało ‘talía, łędźwie’, a z czasem zaczęło funkcjonować jako określenie ‘pleców/grzbietu’ u zwierząt [tamże]. W dialektach tatarskich oprócz ogólnoturkijskiego leksemu *Tiz* o znaczeniu ‘kolano’ spotykany jest również leksem pochodzący od pratur. **Topuq* – por. ⁹⁰tat.miesz. *Tubyk* (Тубыкъ), ⁹¹basz. *Tubuk* (Тубукъ), ⁹⁴tat.tob. *Tubuk* (Тубукъ), *Tobok* (Тобокъ) (*-p->-b-*).

4.2.2. Nazwy zwierząt, części ciała i elementów fizjologicznych

Nazwy zwierząt w językach turkij-skich mają bezpośredni związek z trybem życia prowadzonym przez dawne narody turkij-skie. Z uwagi na ich koczownictwo niektóre nazwy związane z hodowlą bydła były stosowane powszechnie i noszą charakter ogólnoturkijski, inne zaś miały zasięg znacznie ograniczony i stanowią element odróżniający poszczególne grupy. Nazwy zwierząt odnotowane w słowniku Pallasa obejmują 22 hasła słownikowe i 242 leksemy. Wśród słownictwa znalazły się nie tylko nazwy zwierząt domowych i dzikich, ale również ich cechy szczególne, por.:

46. RYBA:

ryba (РЫБА) [Pallas 144 – II/43]: ⁸⁹tat.kaz. *Balyk* (Балыкъ), ⁹⁰tat.miesz. *Balyk* (Балыкъ), ⁹¹basz. *Balyk* (Балыкъ), *Balák* (Балáкъ), ⁹²nog. *Balyk* (Балыкъ), ⁹⁴tat.tob. *Balyk* (Балыкъ), *Palax* (Палахъ), *Balyx* (Балыхъ), ⁹⁵tat.czac. *Balyx* (Балыхъ), ⁹⁹tat.bar. *Balyk* (Балыкъ), ¹⁰¹tel. *Balyk* (Балыкъ), ¹⁰⁴kirg. *Balyk* (Балыкъ);

47. РОБАК:

červ (ЧЕРВЪ) [Pallas 145 – II/46]: ⁸⁹tat.kaz. **Kurt** (Куртъ), ⁹⁰tat.miesz. **Kurt** (Куртъ), **Džannik** (Джанникъ), **Suvalčan** (Сувалчанъ), ⁹¹basz. **Kurt** (Куртъ), ⁹²nog. **Kurt** (Куртъ), ⁹⁴tat.tob. **Culcan** (Цулцанъ), **Kurt** (Куртъ), ⁹⁵tat.czac. **Kurt** (Куртъ), ⁹⁹tat.bar. **Korot** (Коротъ), **Kurt** (Куртъ), ¹⁰¹tel. **Kurt** (Куртъ), ¹⁰⁴kirg. **Kurt** (Куртъ);

48. МУСНА:

muxa (МУХА) [Pallas 146 – II/49]: ⁸⁹tat.kaz. **Kara-Čibin** (Кара-Чибинъ), ⁹⁰tat.miesz. **Ceben** (Цебень), ⁹¹basz. **Sibin** (Сибинъ), **Čibin** (Чибинъ), ⁹²nog. **Čibin** (Чибинъ), **Sinek** (Синекъ) ⁹⁴tat.tob. **Cirkej** (Циркей), ⁹⁵tat.czac. **Kara-Cybin** (Кара-Цыбинъ), ⁹⁹tat.bar. **Cirgaj** (Циргай), ¹⁰¹tel. **Čimin** (Чиминъ), ¹⁰⁴kirg. **Čiben** (Чибень);

49. ZWIERZĘ:

zvēr' (ЗВѢРЬ) [Pallas 147 – II/52]: ⁸⁹tat.kaz. **Kýik** (Кыйкъ), ⁹⁰tat.miesz. **Janlik** (Янликъ), ⁹¹basz. **Džajlik** (Джайликъ), **Kĭjk** (Кійкъ), ⁹²nog. **Džanavar** (Джана-варъ), ⁹⁴tat.tob. **Zjanuvjar** (Зянуваръ), ⁹⁵tat.czac. **Aŋ** (Ангъ), ⁹⁹tat.bar. **Zenuar** (Зенуаръ), ¹⁰¹tel. **Alda** (Алда), ¹⁰⁴kirg. **Kĭjk** (Кійкъ);

50. ВУК:

byk (БЫКЪ) [Pallas 148 – II/55]: ⁸⁹tat.kaz. **Ugés** (Угѣсъ), ⁹⁰tat.miesz. **Ugys** (Угысъ), **Boga** (Бога), ⁹¹basz. **Uguz** (Угузь), ⁹²nog. **Oguz** (Огузь), ⁹⁴tat.tob. **Ugys** (Угысъ), ⁹⁵tat.czac. **Bugá** (Бугá), **Buka** (Бука), ⁹⁹tat.bar. **Bagá** (Барá), ¹⁰¹tel. **Bugá** (Бугá), ¹⁰⁴kirg. **Ugĭuz** (Угюзь);

51. KROWA:

korova (КОРОВА) [Pallas 149 – II/58]: ⁸⁹tat.kaz. **Sygýr** (Сыгырь), ⁹⁰tat.miesz. **Syjer** (Сьеръ), ⁹¹basz. **Sĭjér** (Сĭеръ), **Sĭjúr** (Сĭюръ), **Sygyr** (Сыгырь), ⁹²nog. ---, ⁹⁴tat.tob. **Seir** (Сеиръ), **Sygir** (Сыгырь), ⁹⁵tat.czac. **Sigir** (Сигиръ), ⁹⁹tat.bar. **Sagar** (Сагаръ), **Sagyrr** (Сагырь), ¹⁰¹tel. **Uj** (Уй), **Inek** (Инекъ), ¹⁰⁴kirg. **Sĭjer** (Сĭеръ);

52. BARAN:

baran (БАРАНЪ) [Pallas 150 – II/61–62]: ⁸⁹tat.kaz. **Kočkár** (Кочкаръ), **Tjakja** (Тякя), ⁹⁰tat.miesz. **Tjakja** (Тякя), ⁹¹basz. **Tjakja** (Тякя), **Tákka** (Тáкка), ⁹²nog. **Kojun** (Коюнъ), **Koi** (Кои), ⁹⁴tat.tob. **Kocxar** (Коцхаръ), **Kocxarn** (Коцхарнъ), ⁹⁵tat.czac. **Kockar** (Коцкаръ), ⁹⁹tat.bar. **Kuckar** (Куцкаръ), ¹⁰¹tel. **Kača** (Кача), ¹⁰⁴kirg. **Teke** (Тэке);

53. RÓG:

rog (РОГЪ) [Pallas 151 – II/64–65]: ⁸⁹tat.kaz. **Njugjús** (Нюгюсъ), ⁹⁰tat.miesz. **Muguz** (Мугузь), ⁹¹basz. **Mujuz** (Муюзь), **Mugus** (Мугусъ), ⁹²nog. **Mojnuz**

(Мойнузь), ⁹⁴tat.tob. *Mnjus* (Мнюсь), ⁹⁵tat.czac. *Mjús* (Мюусь), ⁹⁹tat.bar. *Muis* (Муись), *Mins* (Минсь), ¹⁰¹tel. *Bjús* (Бюсь), *Ptiús* (Пиүсь), ¹⁰⁴kirg. *Mjújus* (Мююсь);

54. KOŃ:

kon' (КОНЬ) [Pallas 152 – II/67–68]: ⁸⁹tat.kaz. *Alaśá* (Алашá), *At* (Ать), ⁹⁰tat.miesz. *At* (Ать), ⁹¹basz. *Āt* (Аатъ), ⁹²nog. *At* (Ать), *Alaśá* (Алашá), ⁹⁴tat.tob. *At* (Ать), ⁹⁵tat.czac. *Džilka* (Джилка), *At* (Ать), ⁹⁹tat.bar. *At* (Ать), ¹⁰¹tel. *At* (Ать), ¹⁰⁴kirg. *At* (Ать);

55. ŚWINIA:

svin'ja (СВИНЬЯ) [Pallas 153 – II/71]: ⁸⁹tat.kaz. *Tongus* (Тонгусь), ⁹⁰tat.miesz. *Tongus* (Тонгусь), ⁹¹basz. *Tóngus* (Тонгусь), *Suska* (Суска), *Čjûčka* (Чючка), ⁹²nog. *Čoške* (Чошке), *Dongus* (Донгусь), ⁹⁴tat.tob. *Tongus* (Тонгусь), *Čučka* (Чучка), ⁹⁵tat.czac. *Tóngus* (Тонгусь), ⁹⁹tat.bar. *Dóngys* (Донгысь), *Čučka* (Чучка), ¹⁰¹tel. *Tóngus* (Тонгусь), *Šošxa* (Шошха), ¹⁰⁴kirg. *Dongus* (Донгусь), *Čučka* (Чучка);

56. PIES:

sobaka (СОБАКА) [Pallas 154 – II/74]: ⁸⁹tat.kaz. *Et* (Эть), *It* (Ить), ⁹⁰tat.miesz. *Et* (Эть), ⁹¹basz. *Et* (Эть), *It* (Ить), ⁹²nog. *It* (Ить), *Kopek* (Копекь), ⁹⁴tat.tob. *Et* (Еть), ⁹⁵tat.czac. *It* (Ить), ⁹⁹tat.bar. *Itergan* (Итергань), ¹⁰¹tel. *It* (Ить), ¹⁰⁴kirg. *It* (Ить);

57. KOT:

kot (КОТЪ) [Pallas 155 – II/77]: ⁸⁹tat.kaz. *Atamači* (Атамачи), ⁹⁰tat.miesz. *Ata-psi* (Ата-пси), ⁹¹basz. *Ata-Psjai* (Ата-Псяи), ⁹²nog. *Mišik* (Мйшикь), ⁹⁴tat.tob. *Mušák* (Мушáкь), ⁹⁵tat.czac. *Myšyk* (Мышыкь), ⁹⁹tat.bar. *Ir-myšak* (Ирь-мышакь), ¹⁰¹tel. *Jergek-myj* (Ергекъ-мый), ¹⁰⁴kirg. *Myšik* (Мышикь);

58. MYSZ:

myś (МЫШЬ) [Pallas 156 – II/80]: ⁸⁹tat.kaz. *Syčkán* (Сычкáнь), ⁹⁰tat.miesz. *Tyckan* (Тыцкань), ⁹¹basz. *Cysgán* (Цисгáнь), ⁹²nog. *Sičkán* (Сичкáнь), ⁹⁴tat.tob. *Cyckán* (Цыцкáнь), *Tyckán* (Тыцкáнь), ⁹⁵tat.czac. *Cyckán* (Цыцкáнь), ⁹⁹tat.bar. *Seskán* (Сескáнь), ¹⁰¹tel. *Šiškan* (Шишкань), ¹⁰⁴kirg. *Tyčkan* (Тычкань);

59. PTAK:

ptica (ПТИЦА) [Pallas 157 – II/83]: ⁸⁹tat.kaz. *Kuš* (Кушъ), ⁹⁰tat.miesz. *Kuš* (Кушъ), ⁹¹basz. *Kuš* (Кушъ), ⁹²nog. *Kuš* (Кушъ), ⁹⁴tat.tob. *Kuš* (Кушъ), ⁹⁵tat.czac. ---, ⁹⁹tat.bar. *Kož* (Кожъ), ¹⁰¹tel. *Kuš* (Кушъ), ¹⁰⁴kirg. *Kus* (Кусъ);

60. PIÓRO:

pero (ПЕРО) [Pallas 158 – II/86]: ⁸⁹tat.kaz. *Kaursun* (Каурсунь), ⁹⁰tat.miesz. *Kaursun* (Каурсунь), ⁹¹basz. *Kaursun* (Каурсунь), ⁹²nog. *Tui* (Туи), *Mui* (Муи),

⁹⁴tat.tob. *Kaursyn* (Каурсынъ), *Son* (Сонъ), *Kalam* (Каламъ), ⁹⁵tat.czac. ---, ⁹⁹tat.bar. *Komurūm* (Комуриумъ), ¹⁰¹tel. ---, ¹⁰⁴kirg. *Kanat'džuni* (Канатъджуни);

61. KOGUT:

pētel' (ПѢТЕЛЬ) [Pallas 159 – II/89–90]: ⁸⁹tat.kaz. *Etjač* (Этячъ), ⁹⁰tat.miesz. *Kučat'* (Кучатъ), ⁹¹basz. *Kurás* (Курасъ), *Atjás* (Атясь), ⁹²nog. *Xoróz* (Хорозъ), ⁹⁴tat.tob. *Táux* (Тáухъ), *Cibi* (Цйби), ⁹⁵tat.czac. *Korás* (Корасъ), ⁹⁹tat.bar. *Imak* (Илмакъ), *Koras* (Корасъ), ¹⁰¹tel. *Jerrek-Tagák* (Еррекъ-Тагáкъ), ¹⁰⁴kirg. *Ates* (Атесъ);

62. JAJKO:

jaico (ЯИЦО) [Pallas 160 – II/92–93]: ⁸⁹tat.kaz. *Jumurká* (Юмуркá), ⁹⁰tat.miesz. *Jumurka* (Юмурка), ⁹¹basz. *Semurtká* (Семурткá), *Ko* (Ко), ⁹²nog. *Čžomurtká* (Чжомурткá), ⁹⁴tat.tob. *Iemurtka* (Емуртка), *Jumartka* (Юмартка), ⁹⁵tat.czac. *Iomartká* (Иомарткá), ⁹⁹tat.bar. *Jumurtka* (Юмуртка), ¹⁰¹tel. *Jamurtká* (Ямурткá), ¹⁰⁴kirg. *Džumurtka* (Джумуртка);

63. KURA:

kurica (КУРИЦА) [Pallas 161 – II/95–96]: ⁸⁹tat.kaz. *Taúk* (Таúкъ), ⁹⁰tat.miesz. *Tauk* (Таукъ), ⁹¹basz. *Cibis'* (Цибисъ), ⁹²nog. *Tavuk* (Тавукъ), ⁹⁴tat.tob. *Taúx* (Таúхъ), *Cibi* (Цйби), ⁹⁵tat.czac. *Taúk* (Таúкъ), ⁹⁹tat.bar. *Taok* (Таокъ), ¹⁰¹tel. *Tagák* (Тагáкъ), ¹⁰⁴kirg. *Tauk* (Таукъ);

64. GEŞ:

gus' (ГУСЬ) [Pallas 162 – II/98–99]: ⁸⁹tat.kaz. *Kaz* (Казъ), ⁹⁰tat.miesz. *Kaz* (Казъ), ⁹¹basz. *Kas* (Касъ), ⁹²nog. *Kas* (Касъ), ⁹⁴tat.tob. *Xas* (Хасъ), *Kğás* (Кгáсь), ⁹⁵tat.czac. *Kass* (Кассъ), ⁹⁹tat.bar. *Kas* (Касъ), ¹⁰¹tel. *Kas* (Касъ), ¹⁰⁴kirg. *Kaz* (Казъ);

65. KACZKA:

utka (УТКА) [Pallas 163 – II/102]: ⁸⁹tat.kaz. *Urdjak* (Урдякъ), ⁹⁰tat.miesz. *Urdjak* (Урдякъ), ⁹¹basz. *Urdjak* (Урдякъ), ⁹²nog. *Papi* (Папи), ⁹⁴tat.tob. *Urdék* (Урдéкъ), *Ur'jak* (Ур'якъ), ⁹⁵tat.czac. *Urd'jak* (Урд'якъ), *Urtuk* (Уртукъ), ⁹⁹tat.bar. *Urdék* (Урдéкъ), *Kož* (Кожъ), ¹⁰¹tel. *Su-gūš* (Су-гуушъ), *Urtek* (Ур-тэкъ), ¹⁰⁴kirg. *Urdék* (Урдéкъ);

66. GOŁĄB:

golub (ГОЛУБЪ) [Pallas 164 – II/105]: ⁸⁹tat.kaz. *Kugjarčín* (Кугярчинъ), ⁹⁰tat.miesz. *Kugarcyn* (Кугарцынь), ⁹¹basz. *Kugurcen* (Кугурценъ), *Kugarčín* (Кугарчинъ), ⁹²nog. *Guverčín* (Гуверчинъ), ⁹⁴tat.tob. *Kogurčín* (Когурчйнь), *Kaptér* (Каптёръ), ⁹⁵tat.czac. *Keptjar* (Кептярь), ⁹⁹tat.bar. *Kógurčün* (Кóгур-чунъ), ¹⁰¹tel. *Kutái-Gušú* (Кутáи-Гушú), ¹⁰⁴kirg. *Kugurčyn* (Кугурчынь);

67. WIELORYB:

kit (КИТЪ) [Pallas 198 – II/215–216]: ⁸⁹tat.kaz. *Ljûbalyk* (Люббалыкъ), ⁹⁰tat.miesz. ---, ⁹¹basz. ---, ⁹²nog. *Kaja-Balyg* (Кая-Балыгъ), ⁹⁴tat.tob. ---, ⁹⁵tat.czac. ---, ⁹⁹tat.bar. ---, ¹⁰¹tel. *Magi-ada* (Маги-ада), ¹⁰⁴kirg. ---.

Wykaz nazw zwierząt w językach kipczackich rozpoczyna leksem *Balyk* (Балыкъ) o znaczeniu ‘ryba’, który ma charakter ogólnoturkijski (drobne modyfikacje nagłosu lub wygłosu zauważyć można jedynie w ⁹¹basz. *Balák* (Балáкъ), ⁹⁴tat.tob. *Palax* (Палахъ), *Balyx* (Балыхъ), ⁹⁵tat.czac. *Balyx* (Балыхъ) [Pallas 144 – II/43]). Identycznie odnotowane zostały w różnych językach kipczackich również leksemy o znaczeniu ‘robak’ *Kurt* (Куртъ) [Pallas 145 – II/46], choć wyraz ten w językach turkijskich stanowi również tabuistyczne określenie na wilka [Tenishev 2001: 181].

Co ciekawe, hasło słownikowe o znaczeniu ‘zwierzę’, stanowiące hiperonim względem ogółu słownictwa tej grupy tematycznej, umieszczone zostało jako czwarte w kolejności. Znaczenie to posiada bardzo różnorodna leksyka kipczacka. Leksemy ⁸⁹tat.kaz. *Kýik* (Кыйкъ), ⁹¹basz. *Kijk* (Кййкъ), ¹⁰⁴kirg. *Kijk* [Pallas 147 – II/52] potwierdzają już zabytki orchońskie. Z reguły leksyka ta oznaczała również ‘zwierzę parzystokopytne’ [Tenishev 2001: 152]. Położenie hasła rosyjskiego: *звѣрь* (ЗВѢРЬ) ‘zwierzę’ w słowniku Pallasa jest więc nieprzypadkowe. Po nim następują kolejno *byk* (БЫКЪ) ‘byk’, *korova* (КОРОВА) ‘krowa’, *baran* (БАРАНЪ) ‘baran’. W ten sposób słowo to wyraźnie utożsamiane było w świadomości różnych narodów turkijskich jako określenie ‘bydła’, którego hodowla stanowiła główne zajęcie, por.:

Самое важное место в скотоводстве занимает рогатый скот, его названия в первобытное время были специализированы по различию пола и возраста. Рогатый скот, овца, коза – домашние животные в древнейшую, о какой только возможно делать соображения, эпоху первобытного времени [Šrader 1886: 362–362, cyt. za Musaev 1975: 53].

Słowa ⁹²nog. *Džanavar* (Джанаваръ), ⁹⁹tat.bar. *Zenuar* (Зенуаръ), ⁹⁴tat.tob. *Zjanuvjar* (Зянуваръ) ‘zwierzę’ [Pallas 147 – II/52] stanowią refleksy wyrazu perskiego *Džanuar* [Gaïsina 2008: 11]. Perskie pochodzenie mają również odnotowane ⁹²nog. *Mui* (Муи) [Pallas 158 – II/86] ‘pióro’, ⁹²nog. *Horóz* (Хорóзь) [Pallas 159 – II/89–90] ‘kogut’, ⁹⁴tat.tob. *Kaptér* (Каптеръ) [Pallas 164 – II/105], ⁹⁵tat.czac. *Keptjar* (Кептярь) [tamże] ‘gołąb’. Nie są to jedyne zapożyczone wyrazy. Wyraz ⁹⁵tat.czac. *An* (Ангъ) [Pallas 147 – II/52] pochodzi z języka mongolskiego jako ‘zwierzę, dziki zwierz’, również ‘polowanie’ i do dziś funkcjonuje w wielu językach kipczackich: dialektach tatarskich, języku nogajskim, kazachskim itp. [Rassadin 2019: 517].

Leksykę typowo kipczacką stanowi grupa wyrazów o znaczeniu ‘krowa’: ⁸⁹tat.kaz. *Sygúr* (Сыгыръ), ⁹⁴tat.tob. *Sygir* (Сыгиръ), ⁹⁵tat.czac. *Sigir* (Сигиръ),

⁹⁹tat.bar. **Sagar** (Сагарь), **Sagyr** (Сагырь), której wyraźnie przeciwstawia się słowo **Inek** jako określenie na krowę w językach oguzujskich (jedynie w ¹⁰¹tel. **Uj** (Уй), **Inek** (Инекь) [Pallas 149 – II/58] stanowią wyjątek wśród odnotowanych leksemów, por. mong. **Инузэн>Инуэн** [Rassadin 2019: 552]). W wyrazach ⁹⁰tat.miesz. **Syjer** (Сьерь), ⁹¹basz. **Sījér** (Сієрь), **Sījúr** (Сііорь), ⁹⁴tat.tob. **Seir** (Сеирь), ¹⁰⁴kirg. **Sījer** (Сієрь) widoczna jest realizacja interwokalicznego *y* [ǰ]. Co ciekawe, leksemy te mogły oznaczać również byka, co byłoby sprzeczne z etymologią od czasownika *say-* ‘doić’ [Shcherbak 1970, por. Tenishev 2001: 435]. W słowniku Pallasa znaczenia: ‘krowa’–‘byk’ ulegają leksykalnej dyferencjacji. Znaczenie ‘byk’ reprezentują paralelnie dwie grupy leksemów. Odnotowane w ⁹⁰tat.miesz. **Boga** (Бора), ⁹⁵tat.czac. **Bugá** (Бугá), **Buka** (Бука), ⁹⁹tat.bar. **Bagá** (Барá), ¹⁰¹tel. **Bugá** (Бугá) [Pallas 148 – II/55] (por. mong. **Bux-a**) [Shcherbak 1961: 99]) jako leksemy o charakterze onomatopeicznym określają również samca łosia (dźwiękowe podobieństwo do ryku łosia podczas godów) [Tenishev 2001: 437]. Możliwa jest również interpretacja o zapożyczeniu z języków słowiańskich [Trubachev 1960: 41–42]. Drugi wariant leksykalny reprezentują: ⁸⁹tat.kaz. **Ugés** (Угэсь), ⁹⁰tat.miesz. **Ugys** (Угысь), ⁹¹basz. **Uguz** (Угузь), ⁹⁴tat.tob. **Ugys** (Угысь), ¹⁰⁴kirg. **Ugjúz** (Угјузь), ⁹²nog. **Oguz** (Огузь) [Pallas 148 – II/55] (charakterystyczna dla języków kipczackich zmiana nagłosowego *o->u-*), które w istocie oznaczają wykastrowanego byka, a więc woła [por. Tenishev 2001: 439].

Podobnie jak w przypadku byka i krowy dwie linie wariantów leksykalnych reprezentuje znaczenie ‘baran’: 1) ⁸⁹tat.kaz. **Kočkár** (Кочкárь), ⁹⁴tat.tob. **Kocxar** (Коцхарь), **Kocxarn** (Коцхарнь), ⁹⁵tat.czac. **Kockar** (Коцкарь), ⁹⁹tat.bar. **Kuckar** (Куцкарь) [Pallas 150 – II/61–62]; 2) ⁸⁹tat.kaz. **Tjakja** (Тякя), ⁹⁰tat.miesz. **Tjakja** (Тякя), ⁹¹basz. **Tjakja** (Тякя), **Tákka** (Тáкка), ¹⁰⁴kirg. **Teke** (Тэке) [tamże] oznaczają barana reproduktora i funkcjonują jedynie w językach turkijskich znad Wołgi [Shcherbak 1961: 112]. Równocześnie widoczne jest nawiązanie do słownictwa oznaczającego: 1) owcę: ⁹²nog. **Kojun** (Коюнъ), **Koi** (Кои) – gdzie **Koi** jest słowem kipczackim i przeciwstawia się oguzujskiemu **Kojun** (por. tur. **Koyun**) [Musaev 1975: 61], z kolei w języku jakuckim występuje zapożyczenie z języka rosyjskiego – **Баран** ‘owca’ [Shcherbak 1961: 111]; 2) kozę (por. ¹⁰¹tel. **Kača** (Кача), por. tur. **Keçi**).

Dużą popularnością wśród narodów turkijskich cieszyła się hodowla koni, co wynikało z koczowniczego trybu życia. Najstarsze określenia konia spotykane już są w inskrypcjach orchońskich [Musaev 1975: 52].

Наиболее почетное место среди домашних животных, несомненно, занимает лошадь. О ней сложено немало легенд в тюркских фольклорных произведениях [Musaev 1975: 58].

W materiale kipczackim znaczenie ‘koń’ wyrażone jest dwiema grupami leksemów. **At** odnotowane zostało w większości języków kipczackich (ewentualna

nagłosowa długość w ⁹¹basz. *Āt* (Аатъ) [Pallas 152 – II/67–68]) i stanowi leksem ogólnoturkijski. Z kolei *Alaša* (Алашá) potwierdzają jedynie ⁸⁹tat.kaz. oraz ⁹²nog. Zdaniem Kenesbaja Musajewicza Musajewa [Musaev 1975] leksem ten jest charakterystyczny dla baszkirskiego oraz języków tatarskich, posiada znaczenie ‘koń’, jak również ‘wałach’ (wykastrowany koń). *Alaša* jest określany jako turkizm w języku rosyjskim, posiadającym dwa leksemy na oznaczenie konia (ros. *Лошадь* vs. *Конь*) [Musaev 1975: 107]. W ⁹⁵tat.czac. odnotowano leksem *Džılka* (Джилка) [Pallas 152 – II/67–68], które nawiązuje do formy oznaczenia mnogości *Žylky/Jylky* ‘konie, stado koni’, a także ma znaczenie ‘nieujeżdżony koń’, por.:

Вообще слово *йылқы*, так же как и другим видовым названиям животных присуще собирательное значение: ‘род лошадей’, ‘группа лошадей’, ‘табун’, чего не имеет слово *ат*. В ряде языков *йылқы* обозначает необъезженную лошадь. Указанное значение слова *йылқы* характерно главным образом для языков, носители которых в последнее время мало занимаются или совсем не занимаются разведением лошадей [Musaev 1975: 109].

Świnia jako zwierzę domowe pojawiła się u narodów turkijskich dość późno, głównie za sprawą sąsiadujących ludów słowiańskich, co wiązało się w dużej mierze z przejściem na osiadły tryb życia (świnia była zwierzęciem nieprzystosowanym do koczownictwa). Znaczenie ‘świnia’ wyrażone zostało przez dwie grupy leksemów. Dominującym wyrazem jest *Tongus* (Тонгусъ) (w ⁸⁹tat.kaz., ⁹⁰tat.miesz., ⁹¹basz., ⁹⁴tat.tob., ¹⁰¹tel., ⁹⁵tat.czac., z możliwym udźwięcznieniem nagłosu *t->d-* w ⁹²nog., ⁹⁹tat.bar., ¹⁰⁴kirg.). Jednocześnie, niekiedy w tych samych językach kipczackich, spotykany jest leksem *Čočka* w różnych wariantach fonetycznych: ⁹¹basz. *Čjũčka* (Чючка), ⁹²nog. *Čoške* (Чошке), ⁹⁴tat.tob. *Čučka* (Чучка), ⁹⁹tat.bar. *Čučka* (Чучка), ¹⁰¹tel. *Šošxa* (Шошха), ¹⁰⁴kirg. *Čučka* (Чучка) [Pallas 153 – II/71]. Formy te, jak również ⁹¹basz. *Suska* (Сыска) [tamże], najprawdopodobniej nawiązują do indoeuropejskiego rdzenia *suu-*, *suus-* o charakterze onomatopeicznym, co może wskazywać na ich europejski rodowód, w przeciwieństwie do wschodnioazjatyckiego *Tongus* [Musaev 1975: 58]. Według Musajewa *Tongus* posiada znaczenie ‘dzika świnia’, a *Čočka* używana była jako określenie zwierzęcia udomowionego [tamże: 93], co mogłoby świadczyć o przejściu na osiadły tryb życia niektórych narodów turkijskich grupy kipczackiej.

Znaczenie ‘pies’ w odnotowanym materiale reprezentuje leksyka typowo kipczacka: *It* (Итъ) (w ⁸⁹tat.kaz., ⁹¹basz., ⁹²nog., ⁹⁵tat.czac., ¹⁰¹tel., ¹⁰⁴kirg.), możliwa wymiana nagłosu *i>e*: *Et* (Этъ) (w ⁸⁹tat.kaz., ⁹⁰tat.miesz., ⁹⁴tat.tob.). Jedynie w ⁹²nog. jako drugi wariant leksykalny podany jest oguzyjski wyraz *Kopek* (Копекъ) (por. tur. Köpek). Ciekawy przykład stanowi odnotowane w ⁹⁹tat.bar. *Itergan* (Итерганъ) [Pallas 154 – II/74], w którym występuje sufix deminutywny *-gan* pochodzenia mongolskiego [Teres 2011: 335].

Znaczenie ‘kot’ reprezentują leksemy kipczackie ⁹²nog. *Mišik* (Мишикъ), ⁹⁴tat.tob. *Mušák* (Мушакъ), ⁹⁵tat.czac. *Myšyk* (Мышыкъ), ¹⁰⁴kirg. *Myšik* (Мышикъ) [Pallas 155 – II/77], które fonetycznie są zbieżne lub tożsame z krymsko-tat. *Myšyk* (Мышыкъ), kumys. *Mišik* (Мишикъ). Niekiedy leksemy podkreślają różnicę płciową: ⁹⁹tat.bar. *Ir-myšak* (Иръ-мышакъ), ¹⁰¹tel. *Jergek-myj* (Ергеъ-мый) mają *de facto* znaczenie ‘kocur’ (por. *Ir, Ergek>Erkek* ‘mężczyzna’). Płeć uwzględnia również ⁸⁹tat.kaz. *Atamači* (Атамачи), gdzie oprócz *Mači* ‘kot’ [Musaev 1975: 96] *Ata* ‘ojciec’ może wskazywać równocześnie na rodzaj męski (por. *Anamači* – kotka [tamże]). *Ata* występuje również w ⁹⁰tat.miesz. *Ata-psi* (Ата-пси), ⁹¹basz. *Ata-Psjai* (Ата-Псяи) [Pallas 155 – II/77], gdzie morfem *psi/pasji* może być zredukowanym *Pyšyk* [Musaev 1975: 98] (wymiana *m-b-p*: *Myšyk>Byšyk>Pyšyk*) i wchodzić w związek o charakterze izafetowym. Powyższe leksemy należy uznać za charakterystyczne dla grupy języków kipczackich, jednoznacznie przeciwstawne wobec wyrazów oguzyjskich (por. tur. *Kedi*).

4.2.3. Nazwy abstrakcyjne

Nazwy abstrakcyjne zajmują trzecie miejsce pod względem liczby haseł (22) oraz leksemów (276). Stanowią grupę niejednorodną, w której znalazły się m.in. nazwy uczuć (miłość, ból), leksyka związana z wojną (bitwa, zwycięstwo itp.).

68. BITWA:

bran’ (БРАНЬ) [Pallas 185 – II/172]: ⁸⁹tat.kaz. *Uršú* (Уршý), ⁹⁰tat.miesz. *Sjúguš* (Сюгушъ), ⁹¹basz. *Uruš* (Урушъ), ⁹²nog. *Sjúguš* (Сюгушъ), ⁹⁴tat.tob. *Uruš* (Урушъ), *Oržote* (Оржоте), ⁹⁵tat.czac. *Sjúguš* (Сюгушъ), ⁹⁹tat.bar. *Sjugoš* (Сюгошъ), *Orož* (Орожъ), ¹⁰¹tel. *Kyryš* (Кырышъ), ¹⁰⁴kirg. *Sjúgus* (Сюгусъ);

69. BIEDA:

bēda (БѢДА) [Pallas 187 – II/178–179]: ⁸⁹tat.kaz. *Xaza* (Хаза), *Bjaljá* (Бяля), ⁹⁰tat.miesz. *Kaza* (Каза), ⁹¹basz. *Bjalja* (Бяля), ⁹²nog. *Belja* (Беля), ⁹⁴tat.tob. *Bjalja* (Бяля), ⁹⁵tat.czac. *Ištušto* (Иштушто), ⁹⁹tat.bar. *Beljú* (Белю), *Belja* (Беля), *Baladul* (Баладуль), ¹⁰¹tel. *Sījan* (Сіянъ), ¹⁰⁴kirg. *Belja* (Беля);

70. ZWYCIĘSTWO:

pobēda (ПОБѢДА) [Pallas 188 – II/182]: ⁸⁹tat.kaz. *Džingú* (Джингý), *Čirjú-Almak* (Чирю-Алмакъ), ⁹⁰tat.miesz. *Kul’ustjúnlyk* (Кульустюнлыкъ), ⁹¹basz. *Džimaklyk* (Джимаклыкъ), ⁹²nog. *Fetg* (Фетгъ), ⁹⁴tat.tob. *In’maklyk* (Иньмаклыкъ), ⁹⁵tat.czac. *Sōževoltom* (Соожеволтомъ), ⁹⁹tat.bar. *Xījdja* (Хійдя), ¹⁰¹tel. ---, ¹⁰⁴kirg. *Vatyrlyk* (Ватырлыкъ);

71. LENISTWO:

len’ (ЛѢНЬ) [Pallas 191 – II/192]: ⁸⁹tat.kaz. *Keagíl* (Кеагíль), *Jalkaulýk* (Ялкаулыкъ), ⁹⁰tat.miesz. *Jalkau* (Ялкау), ⁹¹basz. *Džalkav* (Джалкавъ), ⁹²nog. *Tembellik*

(Тембелликъ), ⁹⁴tat.tob. *Irindjak* (Ириндякъ), *Jalkau* (Ялкау), *Kaira* (Каира), ⁹⁵tat.czac. *Kuzukara* (Кузукара), ⁹⁹tat.bar. *Ulen* (Улень), ¹⁰¹tel. *Jalxú* (Ялху), ¹⁰⁴kirg. *Džalkau* (Джалкау);

72. ŁAD:

lad (ЛАДЪ) [Pallas 192 – II/195–196]: ⁸⁹tat.kaz. *Tatu* (Тату), *Kilišmjak* (Килишмякъ), ⁹⁰tat.miesz. *Kilišmek* (Килишмекъ), ⁹¹basz. *Kilišmjak* (Килишмякъ), ⁹²nog. *Ungunlyk* (Унгунлыкъ), ⁹⁴tat.tob. *Kilišli* (Килишли), *Šailla* (Шаилла), ⁹⁵tat.czac. ---, ⁹⁹tat.bar. *Tjuzuk* (Тюзукъ), *Šail* (Шаиль), ¹⁰¹tel. *Jup* (Юпъ), ¹⁰⁴kirg. *Kilismek* (Килисмекъ);

73. PŁEĆ:

pol (ПОЛЪ) [Pallas 194 – II/202–203]: ⁸⁹tat.kaz. *Idján* (Идянь), ⁹⁰tat.miesz. *Idjan* (Идянь), ⁹¹basz. *Idjan* (Идянь), ⁹²nog. *Jatmak* (Ятмакъ), ⁹⁴tat.tob. *Itjan* (Итянь), ⁹⁵tat.czac. *Itjan* (Итянь), ⁹⁹tat.bar. *Idan* (Иданъ), ¹⁰¹tel. *Taxta* (Тахта), ¹⁰⁴kirg. *Iden* (Иденъ);

74. JARZMO:

igo (ИГО) [Pallas 196 – II/209]: ⁸⁹tat.kaz. *Agyrlýk* (Агырлыкъ), *Aúrlyk* (Аурлыкъ), *Juk* (Юкъ), ⁹⁰tat.miesz. *Aidja* (Аидя), ⁹¹basz. *Agyrlik* (Агырликъ), ⁹²nog. *Mojunsa* (Моюнса), ⁹⁴tat.tob. *Kutera* (Кутера), *Almaslyk* (Алмаслыкъ), ⁹⁵tat.czac. ---, ⁹⁹tat.bar. ---, ¹⁰¹tel. *Juk* (Юкъ), ¹⁰⁴kirg. *Džurjabir* (Джурябиръ);

75. SEN:

son (СОНЪ) [Pallas 59 – I/184–185]: ⁸⁹tat.kaz. *Jukú* (Юкы), ⁹⁰tat.miesz. ---, ⁹¹basz. *Ujku* (Уйку), *Džuku* (Джуку), ⁹²nog. *Juku* (Юку), ⁹⁴tat.tob. *Jugu* (Югу), *Juxloiment* (Юхлоиментъ), ⁹⁵tat.czac. *Juko* (Юко), ⁹⁹tat.bar. *Ujuku* (Уюку – Тюмь.)⁵⁸, ¹⁰¹tel. ---, ¹⁰⁴kirg. *Džuku* (Джуку);

76. MIŁOŚĆ:

ljubov' (ЛЮБОВЬ) [Pallas 60 – I/187–188]: ⁸⁹tat.kaz. *Sjugján* (Сюгянь), *Sajuk-ljuk* (Саюклюкъ), *Sjúmjaxlik* (Сюмяхликъ), ⁹⁰tat.miesz. *Sjúinlik* (Сюинликъ), ⁹¹basz. *Sevuklik* (Севукликъ), *Sjújúkli* (Сююкли), ⁹²nog. *Sevda* (Севда), *Jaranlyk* (Яранлыкъ), ⁹⁴tat.tob. *Sjújuvu* (Сююву), *Sjújúklik* (Сююкликъ), *Sjújúmen* (Сююмень), ⁹⁵tat.czac. *Sjújem* (Сюемъ), ⁹⁹tat.bar. *Sajúklik* (Саюкликъ), ¹⁰¹tel. *Ynákja* (Ынакя), ¹⁰⁴kirg. *Sjuklik* (Сююкликъ);

77. BÓŁ:

bol' (БОЛЬ) [Pallas 61 – I/191]: ⁸⁹tat.kaz. *Auru* (Ауру), *Xasta* (Хаста), *Syrxáu* (Сырхáu), ⁹⁰tat.miesz. *Kasta* (Каста), ⁹¹basz. *Avru* (Авру), *Xasta* (Хаста), ⁹²nog.

⁵⁸ Adnotacja Pallasa: „Тюмь.” najprawdopodobniej odnosi się do regionu występowania danego ekwiwalentu leksykalnego. W tym przypadku jest nim obwód tiumeński.

Avry (Авры); ⁹⁴tat.tob. *Agrik* (Агрикъ), *Aurejte* (Аурейте), ⁹⁵tat.czas. *Auru* (Ауру), ⁹⁹tat.bar. *Agmrak* (Агмракъ), *Auru* (Ауру), *Sargau* (Сапрау), ¹⁰¹tel. *Ouru* (Оуру), ¹⁰⁴kirg. *Čir* (Чиръ), *Azar* (Азаръ);

78. TRUD:

trud (ТРУДЪ) [Pallas 62 – I/194]: ⁸⁹tat.kaz. *Xazmját* (Хазмятъ), *Rjančú* (Рянчү), ⁹⁰tat.miesz. *Kumačau* (Кумачау), *Ranzju* (Ранзю), ⁹¹basz. *Mušakkat* (Мушаккатъ), ⁹²nog. *Zagmet* (Загметъ), ⁹⁴tat.tob. *Kainalamas* (Каиналамасъ), *Kisjan'maklik* (Кисяньмакликъ), ⁹⁵tat.czas. ---, ⁹⁹tat.bar. *Imgak* (Имгакъ), *Šoimaklik* (Шоимакликъ), ¹⁰¹tel. *Jubol* (Юболь), ¹⁰⁴kirg. *Masakkat* (Масаккатъ);

79. SIŁA:

sila (СИЛА) [Pallas 64 – I/200]: ⁸⁹tat.kaz. *Kuvjât* (Кувятъ), *Kjuč* (Кючъ), ⁹⁰tat.miesz. *Kjuč* (Кючъ), ⁹¹basz. *Kjuč* (Кючъ), *Kuvat* (Кувать), ⁹²nog. *Kuvat* (Кувать), ⁹⁴tat.tob. *Kjuc* (Кюцъ), *Košmo* (Кошмо), ⁹⁵tat.czas. *Kuč* (Кучъ), ⁹⁹tat.bar. *K'oc* (Кьоцъ), *Kuč* (Кучъ), ¹⁰¹tel. *Kuč* (Кучъ), ¹⁰⁴kirg. *Kuvat* (Кувать);

80. МОС:

moč (МОЧЬ) [Pallas 65 – I/203–204]: ⁸⁹tat.kaz. *Kuč* (Кучъ), *Xal* (Халь), ⁹⁰tat.miesz. *Xal* (Халь), ⁹¹basz. *Xal* (Халь), *Darman* (Дарманъ), ⁹²nog. *Ruxzet* (Рухзеть), *Kuč* (Кучъ), ⁹⁴tat.tob. *Sulandi* (Суланди), *Soubulta* (Соубулта), ⁹⁵tat.czas. *Sudalgan* (Судалганъ), *Sujer* (Суерь), ⁹⁹tat.bar. *Kuvet* (Куветь), *Sulangan* (Суланганъ), *Tymland* (Тымландъ), ¹⁰¹tel. *Činé* (Чинé), ¹⁰⁴kirg. *Djarman* (Дярманъ);

81. WŁADZA:

vlast' (ВЛАСТЬ) [Pallas 66 – I/206–207]: ⁸⁹tat.kaz. *Irkli* (Ирклий), *Irik* (Ирикъ), *Ixtyarlyk* (Ихтыарлыкъ), ⁹⁰tat.miesz. *Ixtiarlyk* (Ихтіарлыкъ), ⁹¹basz. *Ixtijarlik* (Ихтиярликъ), *Iriklik* (Ирикликъ), ⁹²nog. *Gokumet* (Гокуметъ), ⁹⁴tat.tob. *Irikli* (Ирикли), *Turjaljar* (Туряляръ), ⁹⁵tat.czas. *Kuckyš* (Куцкышъ), *Irikle* (Ирикле), ⁹⁹tat.bar. *Iriklek* (Ириклекъ), *Baškiže* (Башкиже), ¹⁰¹tel. *Iryga* (Ирыга), ¹⁰⁴kirg. *Ereklik* (Эрекликъ);

82. ŻYCIE:

žizn' (ЖИЗНЬ) [Pallas 68 – I/213]: ⁸⁹tat.kaz. *Umēr* (Умѣръ), ⁹⁰tat.miesz. *Ġumyr* (Ѓумырь), ⁹¹basz. *Tiriklik* (Тирикликъ), *Turmaklyk* (Турмаклыкъ), ⁹²nog. *Omur* (Омуръ), ⁹⁴tat.tob. *Umir* (Умирь), *Umur* (Умуръ), *Tromen* (Тромень), ⁹⁵tat.czas. *Bijarak* (Бияракъ), ⁹⁹tat.bar. *Umir* (Умирь), *Omer* (Омеръ), ¹⁰¹tel. *Konok* (Конокъ), *Tyrjü* (Тырю), ¹⁰⁴kirg. *Umyr* (Умырь);

83. DOBRO:

dobro (ДОБРО) [Pallas 216 – II/275]: ⁸⁹tat.kaz. *Jakši* (Якши́), ⁹⁰tat.miesz. *Jakši* (Якши), ⁹¹basz. *Izgu* (Изгу), *Igu* (Игу), ⁹²nog. *Jaxšilik* (Яхшиликъ), ⁹⁴tat.tob.

Xob (Хобъ), **Jakši** (Якши), ⁹⁵tat.czas. **Jašlok** (Яшлокъ), ⁹⁹tat.bar. **Jakši** (Якши), ¹⁰¹tel. **Jakši** (Якши), **Ajdas** (Айдасъ), ¹⁰⁴kirg. **Jaksy** (Яксы);

84. ZŁO:

zlo (ЗЛО) [Pallas 220 – II/289]: ⁸⁹tat.kaz. **Jaman** (Яманъ), **Jaulzyk** (Яулзыкъ), ⁹⁰tat.miesz. **Džauzlyk** (Джаузлыкъ), ⁹¹basz. **Javuzlyk** (Явузлыкъ), ⁹²nog. **Künlik** (Кӱнликъ), ⁹⁴tat.tob. **Dušmanlyk** (Душманлыкъ), **Jaman'ış** (Яманьишъ), ⁹⁵tat.czas. ---, ⁹⁹tat.bar. **Xosotljuk** (Хосотлюкъ), ¹⁰¹tel. **Jaman** (Яманъ), **Kará** (Карá), ¹⁰⁴kirg. **Jauzlyk** (Яузлыкъ);

85. WZROST:

rost (РОСТЪ) [Pallas 69 – I/216]: ⁸⁹tat.kaz. **Usmē** (Усмѣ), ⁹⁰tat.miesz. **Usmek** (Усмекъ), ⁹¹basz. **Usmjak** (Усмякъ), ⁹²nog. **Boj** (Бой), ⁹⁴tat.tob. **Buj** (Буй), **Bj-kligin** (Бӱйклигинъ), **Justjú** (Юстӱ), ⁹⁵tat.czas. **Bogobik** (Богобикъ), ⁹⁹tat.bar. **Boj** (Бой), **Usju** (Усю), ¹⁰¹tel. ---, ¹⁰⁴kirg. **Usmik** (Усмикъ);

86. ŚMIERĆ:

smert' (СМЕРТЬ) [Pallas 71 – I/222–223]: ⁸⁹tat.kaz. **Ulēm** (Улѣмъ), ⁹⁰tat.miesz. **Ulym** (Улымъ), ⁹¹basz. **Ulym** (Улымъ), **Adžal** (Аджаль), ⁹²nog. **Uljúm** (Улюмъ), ⁹⁴tat.tob. **Uljúm** (Улюмъ), **Itja** (Илтя), ⁹⁵tat.czas. **Uljúm** (Улюмъ), ⁹⁹tat.bar. **Ulem** (Улемъ), ¹⁰¹tel. **Julym** (Юлымъ), ¹⁰⁴kirg. **Adžal** (Аджаль);

87. CHŁÓD:

stuža (СТУЖА) [Pallas 72 – I/226]: ⁸⁹tat.kaz. **Súvok** (Сүвокъ), **Sálkan** (Сáлканъ), ⁹⁰tat.miesz. **Salkyn** (Салкынъ), ⁹¹basz. **Salkyn** (Салкынъ), ⁹²nog. **Sovuk** (Совукъ), ⁹⁴tat.tob. **Salkym** (Салкымъ), **Sovox** (Совохъ), ⁹⁵tat.czas. **Saúk** (Саўкъ), **Sűk** (Сűкъ), **Salkyn** (Салкынъ), ⁹⁹tat.bar. **Suvuk** (Сувукъ), **Salkyn** (Салкынъ), **Sal-xannersja** (Салханнерся), ¹⁰¹tel. **Sergun** (Сергунъ), **Serüün** (Серӱуунъ), ¹⁰⁴kirg. **Salken** (Салкенъ);

88. IMIĘ:

imja (ИМЯ) [Pallas 54 – I/168]: ⁸⁹tat.kaz. **At** (Атъ), **Isem** (Исемъ), ⁹⁰tat.miesz. **Isim** (Исимъ), **Is'm** (Исьмъ), ⁹¹basz. **Isim** (Исимъ), **At** (Атъ), ⁹²nog. **Adj** (Адӱ), **Ism** (Исмъ), ⁹⁴tat.tob. **Ismi** (Исми), **Isem** (Исемъ), **Ata** (Ата), ⁹⁵tat.czas. **Atyik** (Атыикъ), ⁹⁹tat.bar. **Isem** (Исемъ), ¹⁰¹tel. **At** (Атъ), **Ady** (Ады), ¹⁰⁴kirg. **At** (Атъ);

89. SŁOWO:

slovo (СЛОВО) [Pallas 58 – I/181]: ⁸⁹tat.kaz. **Sjus** (Сюсъ), **Sjúljamjak** (Сюлямякъ), **Sjúljašmék** (Сюсляшмѣкъ), ⁹⁰tat.miesz. **Sjúljamjak** (Сюлямякъ), ⁹¹basz. **Sjüljušu** (Сюилюшу), **Sjuleimjak** (Сюлеимякъ), ⁹²nog. **Soz** (Созъ), ⁹⁴tat.tob. **Suiljašov** (Суиляшовъ), **Sjuz** (Сюзъ), **Aitjamen** (Аитямень), ⁹⁵tat.czas. **Suileš** (Суилешъ), ⁹⁹tat.bar. **Suiljašov** (Суиляшовъ), **Irkinbar** (Иркинбаръ), ¹⁰¹tel. **Sjūs** (Сюсъ), ¹⁰⁴kirg. **Til'ljašmjak** (Тильляшмякъ).

Leksyka kipczacka o znaczeniu „bitwa” odwołuje się do dwóch rdzeni. Rdzeń *Soquš* (por. ⁹⁰tat.miesz., ⁹²nog., ⁹⁵tat.czac., ⁹⁹tat.bar., ¹⁰⁴kirg.) nawiązuje do czasownika *soq-* ‘bić, uderzać’, jak również do homonimicznego *Soquš* o znaczeniu ‘spotykać się, zderzać się’ [Tenishev 2001: 562]. Nie dziwi więc częściowa zbieżność leksykalna z ekwiwalentami odnotowanymi dla hasła o znaczeniu ‘bójka’ (por. podrozdz. 4.2.12: ‘bójka’ ⁹⁰tat.miesz. *Sugyš* (Сугышъ), ⁹¹basz. *Suguš* (Сугушъ), ⁹²nog. *Sokuš* (Сокушъ), ⁹⁴tat.tob. *Sugyš* (Сугышъ), ⁹⁵tat.czac. *Sogoš* (Со-гошъ), ⁹⁹tat.bar. *Sogoš* (Согошъ), ¹⁰⁴kirg. *Sogus* (Согусъ) [Pallas 186 – II/175]). Różny zapis ortograficzny *de facto* tej samej leksyki dowodzi, iż materiał empiryczny do słownika opierał się na wiedzy różnych informatorów, jak również zbierany był przez różne osoby stosujące odmienny system zapisu. Drugi rdzeń *Uruš*, obecny już w zabytkach orchońskich, odnotowany został w ⁸⁹tat.kaz. (por. ‘bójka’: ⁸⁹tat.kaz. *Urūš* (Урұшъ) vs. ‘bitwa’ ⁸⁹tat.kaz. *Uršū* (Уршұ) [tamże]), ⁹¹basz. oraz ⁹⁴tat.tob. Niekiedy rozróżnienie semantyczne pomiędzy ‘bitwą’ a ‘bójką’ realizowane jest przy użyciu obu rdzeni (por. ‘bitwa’: ⁹¹basz. *Uruš* (Урушъ), ⁹⁴tat.tob. *Uruš* (Урушъ) vs. ‘bójka’: ⁹¹basz. *Suguš* (Сугушъ), ⁹⁴tat.tob. *Sugyš* (Сугышъ) [tamże]). Ciekawy przykład stanowi ⁹⁴tat.tob. *Oržote* (Оржоте), które najprawdopodobniej jest modyfikacją rdzenia *Uruš* – zgodnie z zasadą obowiązującą w językach oguzyjskich (nagłosowe *o-*).

Podobna sytuacja zbieżności leksykalnej dotyczy wyrazów o znaczeniach ‘moc’ i ‘siła’ realizowanej przez *Küč* i rdzeń pochodzenia arabskiego *Kuvat* (‘siła’/‘moc’: ⁸⁹tat.kaz. *Kuč* (Кучъ), ‘siła’: ⁹²nog. *Kuvat* (Кувать) vs. ‘moc’: ⁹²nog. *Kuč* (Кучъ), ‘moc’: ⁹⁹tat.bar. *Kuvet* (Куветь) vs. ‘siła’: ⁹⁹tat.bar. *K’oc* (Къоць), *Kuč* (Кучъ) [Pallas 64/65 – I/200, 203–204]). Materiał odnotowany w słowniku Pallasa świadczy o silnym oddziaływaniu ze strony języka arabskiego i perskiego na leksykę kipczacką, por. ‘moc’ ⁹⁹tat.bar. *Kuvet* (Куветь) [Pallas 65 – I/203] (arab.) vs. ⁹¹basz. *Darman* (Дарманъ) [tamże] (pers.), ¹⁰⁴kirg. *Djarman* (Дярманъ) [tamże: 204] (pers.). Leksyka zapożyczona z języka perskiego występuje również w innych hasłach słownikowych tej grupy tematycznej, np. w leksyce o znaczeniu ‘ból’: ⁸⁹tat.kaz. *Xasta* (Хаста), ⁹⁰tat.miesz. *Kasta* (Каста), ⁹¹basz. *Xasta* (Хаста), ¹⁰⁴kirg. *Azar* (Азаръ) [Pallas 61 – I/191], ‘dobro’: ⁹⁴tat.tob. *Xob* (Хобъ) [Pallas 216 – II/275].

Spora część leksyki kipczackiej posiada wspólne ekwiwalenty leksykalne dla wielu znaczeń (por. ‘śmierć’: ⁸⁹tat.kaz. *Ulém* (Улёмъ), ⁹¹basz. *Ulym* (Улымъ), ⁹²nog. *Uljum* (Улюмъ) [Pallas 71 – I/222–223]; ‘wzrost’: ⁹²nog. *Boj* (Бой), ⁹⁴tat.tob. *Buj* (Буй), ⁹⁹tat.bar. *Boj* (Бой) [Pallas 69 – I/216]; ‘imię’: ⁸⁹tat.kaz. *At* (Атъ), *Isem* (Исемъ), ⁹⁰tat.miesz. *Isim* (Исимъ), ¹⁰¹tel. *At* (Атъ), *Ady* (Ады) [tamże: 168]), różniące się niekiedy realizacją fonetyczną pewnych fonemów staroturkijskich (realizacja *y* [g̃] – por. ‘ból’: ⁸⁹tat.kaz. *Auru* (Ауру), ⁹¹basz. *Avru* (Авру), ¹⁰¹tel. *Ouru* (Оуру), ⁹⁹tat.bar. *Agirak* (Агиракъ) [tamże: 191]). Analiza nazw abstrakcyjnych wykazała ponownie, iż w przedstawionym materiale język

nogajski prezentuje leksykę z cechami charakterystycznymi dla grupy oguzyjskiej języków tureckich, która w dużej mierze etymologicznie nawiązuje do słów pochodzenia arabskiego oraz perskiego (por. ‘lenistwo’ ⁹²nog. *Tembellik* (Тембелликъ) [tamże: 192] (pers.), ‘trud’ ⁹²nog. *Zagmet* (Загметъ) [tamże: 194] (arab.), ‘życie’ ⁹²nog. *Omur* (Омуръ) [tamże: 213] (arab.).

W zakresie zmian fonetycznych na szczególną uwagę zasługuje leksyka o znaczeniu ‘sen’, w której zachodzi zjawisko metatezy, por. ⁸⁹tat.kaz. *Jukú* (Юкү), ⁹¹basz. *Ujku* (Уйкы), ⁹⁹tat.bar. *Ujuku* (Уюкы) [Pallas 59 – I/184–185].

4.2.4. Nazwy zjawisk atmosferycznych i astronomicznych

Nazwy zjawisk atmosferycznych i astronomicznych reprezentuje 18 haseł, zawierających łącznie 222 leksemy.

90. PROMIEŃ:

luč (ЛУЧЪ) [Pallas 78 – I/245]: ⁸⁹tat.kaz. *Šavljá* (Шавля), ⁹⁰tat.miesz. *Šavlja* (Шавля), ⁹¹basz. *Šavlja* (Шавля), *Šuglja* (Шугля), ⁹²nog. *Pertav* (Пертавъ), ⁹⁴tat.tob. *Kongonta* (Конгонта), *Šavle* (Шавле), ⁹⁵tat.czas. *Kunjarogo* (Кунярого), ⁹⁹tat.bar. *Čurak* (Чуракъ), *Kunoču* (Куночу), ¹⁰¹tel. *Kulagá* (Кулагá), ¹⁰⁴kirg. *Sagym* (Сагымъ);

91. WIATR:

větr’ (ВѢТРЪ) [Pallas 79 – I/248]: ⁸⁹tat.kaz. *Gíl* (Гиль), *Jejl* (Ейль), ⁹⁰tat.miesz. *Jel* (Ель), ⁹¹basz. *Jel* (Ель), *Džyl* (Джилъ), ⁹²nog. *Jel* (Ель), ⁹⁴tat.tob. *Il* (Иль), *Gíl* (Гиль), ⁹⁵tat.czas. *Il* (Иль), ⁹⁹tat.bar. *Xil* (Хиль), *Dil* (Диль), ¹⁰¹tel. *Salxyn* (Салхынъ), ¹⁰⁴kirg. *Džil* (Джилъ);

92. WICHER:

vixr’ (ВИХРЪ) [Pallas 80 – I/251]: ⁸⁹tat.kaz. *Urmjá* (Урмя), ⁹⁰tat.miesz. *Ujŭrmja* (Ујѳрмя), ⁹¹basz. *Ujŭrmjail* (Ујѳрмяиль), ⁹²nog. *Saganak* (Саганакъ), ⁹⁴tat.tob. *Kujun* (Куюнъ), ⁹⁵tat.czas. *Jel’ointa* (Ельointa), *Jel’jurjule* (Ельюрюле), ⁹⁹tat.bar. *Kjun* (Кюнъ), *Kozartxa* (Козартха), ¹⁰¹tel. *Kuion* (Куіонъ), ¹⁰⁴kirg. *Ujerma* (Уерма);

93. NAWAŁNICA:

burja (БУРЯ) [Pallas 81 – I/254–255]: ⁸⁹tat.kaz. *Davyl* (Давыль), *Burán* (Бурáнь), ⁹⁰tat.miesz. *Daul* (Дауль), ⁹¹basz. *Daul* (Дауль), ⁹²nog. *Borán* (Борáнь), ⁹⁴tat.tob. *Katti-Il* (Катти-Иль), *Gíl-Daul* (Гиль-Дауль), *Buragan* (Бураганъ), ⁹⁵tat.czas. *Burón* (Бурóнь), ⁹⁹tat.bar. *Burán* (Бурáнь), *Kučēnr* (Кучѳнрь), ¹⁰¹tel. *Toul* (Тоуль), ¹⁰⁴kirg. *Daul* (Дауль);

94. DESZCZ:

dožd’ (ДОЖДЬ) [Pallas 82 – I/257–258]: ⁸⁹tat.kaz. *Jagmúr* (Ягмұрь), *Jangur* (Янгуръ), ⁹⁰tat.miesz. *Jamgur* (Ямгуръ), ⁹¹basz. *Džambur* (Джамбуръ), *Jaun*

(Яунь), ⁹²nog. *Jagmur* (Ягмурь), ⁹⁴tat.tob. *Jamgor* (Ямгорь), *Jalgor* (Ялгорь), ⁹⁵tat.czac. ---, ⁹⁹tat.bar. *Jemudr* (Емудрь), ¹⁰¹tel. *Jambyr* (Ямбырь), ¹⁰⁴kirg. *Džamgor* (Джамгорь);

95. GRAD:

grad (ГРАДЪ) [Pallas 83 – I/261]: ⁸⁹tat.kaz. *Bus* (Бусь), *Buz'jagú* (Бузьягү), ⁹⁰tat.miesz. *Buz'jajmak* (Бузьяймакь), ⁹¹basz. *Buz* (Бузь), ⁹²nog. *Burčak* (Бурчакь), ⁹⁴tat.tob. *Bus'taš* (Бусьташь), *Taš'jalmak* (Ташьялмакь), *Tungus* (Тунгусь), *Tašlijangur* (Ташлиянгурь) (каменной дожь)⁵⁹, ⁹⁵tat.czac. *Burcak* (Вурцакь), *Tolu* (Толу), ⁹⁹tat.bar. *Voz* (Возь), *Muskar* (Мускарь), *Burčak* (Бурчакь), ¹⁰¹tel. *Burčak* (Бурчакь), *Mendjur* (Мендюрь), ¹⁰⁴kirg. *Bozdžaumek* (Бозджаумекь);

96. PIORUN:

molnĭja (МОЛНІЯ) [Pallas 84 – I/264–265]: ⁸⁹tat.kaz. *Jašin* (Яшинь), *Jaltravu* (Ялтраву), ⁹⁰tat.miesz. *Nezjagaj* (Незягай), ⁹¹basz. *Jašaj* (Яшай), *Jašnamek* (Яшнамець), ⁹²nog. *Šemšek* (Шемшекь), ⁹⁴tat.tob. *Jašin* (Яшинь), *Tuxrand* (Тухрандь), ⁹⁵tat.czac. *Jašil* (Яшилъ), ⁹⁹tat.bar. *Jašin* (Яшинь), *Kaičaraionata* (Каичараионата), ¹⁰¹tel. *Jalgyn* (Ялгынъ), ¹⁰⁴kirg. *Jašin* (Яшинь);

97. ŚNIEG:

snĕg (СНѢГЪ) [Pallas 85 – I/268]: ⁸⁹tat.kaz. *Kar* (Карь), ⁹⁰tat.miesz. *Kar* (Карь), ⁹¹basz. *Kar* (Карь), ⁹²nog. *Kar* (Карь), ⁹⁴tat.tob. *Kar* (Карь), ⁹⁵tat.czac. *Kar* (Карь), ⁹⁹tat.bar. *Kar* (Карь), ¹⁰¹tel. *Kar* (Карь), ¹⁰⁴kirg. *Kar* (Карь);

98. LÓD:

led (ЛЕДЪ) [Pallas 86 – I/271]: ⁸⁹tat.kaz. *Boz* (Бозь), *Buz* (Бузь), ⁹⁰tat.miesz. *Boz* (Бозь), ⁹¹basz. *Buz* (Бузь), ⁹²nog. *Buz* (Бузь), ⁹⁴tat.tob. *Jašlari* (Яшлари), *Gil* (Гиль), *Per'jel* (Перьель), ⁹⁵tat.czac. *Kancajaž* (Канцайжъ), *Jaž* (Яжъ), ⁹⁹tat.bar. *Boz* (Бозь), *Jaš* (Яшь), *Jaš'lari* (Яшьлари), ¹⁰¹tel. *Mus* (Мусь), *Bus* (Бусь), *Pus* (Пусь), ¹⁰⁴kirg. *Boz* (Бозь);

99. ŚWIATŁO/ŚWIAT:

svĕt (СВѢТЪ) [Pallas 199 – I/219]: ⁸⁹tat.kaz. *Jaktý* (Якты́), *Dunĭjá* (Дуні́я), ⁹⁰tat.miesz. *Jaktylik* (Яктыликь), ⁹¹basz. *Jaktylik* (Яктыликь), ⁹²nog. *Dun'ja* (Дунья), ⁹⁴tat.tob. *Tan* (Тань), *Jaroklyk* (Яроклыкь), *Jaryjje* (Ярыйте), ⁹⁵tat.czac. *Jarak* (Яракь), ⁹⁹tat.bar. *Ar'ak* (Арьакь), *Jāruk* (Яарукь), ¹⁰¹tel. *Jaryk* (Ярыкъ), *Tan* (Тань – заря)⁶⁰, ¹⁰⁴kirg. *Džaktylyk* (Джактылыкь);

⁵⁹ Adnotacja Pallasa: 'каменной дожь' oznacza 'kamienny deszcz'.

⁶⁰ Adnotacja Pallasa: 'заря' o znaczeniu 'zorca' wskazuje na inne znaczenie kolejnego ekwiwalentu leksykalnego.

100. GROM:

grom (ГРОМЪ) [Pallas 200 – I/222]: ⁸⁹tat.kaz. ---, ⁹⁰tat.miesz. ---, ⁹¹basz. *Kokri* (Кокри), ⁹²nog. ---, ⁹⁴tat.tob. *Kux* (Кухъ), *Koyrt* (Коыртъ), ⁹⁵tat.czas. *Kugurt* (Кугуртъ), ⁹⁹tat.bar. *Kugurt* (Кугуртъ), ¹⁰¹tel. *Kugurt* (Кугуртъ), ¹⁰⁴kirg. ---;

101. GORAÇO:

žar (ЖАРЪ) [Pallas 113 – I/356]: ⁸⁹tat.kaz. *Ess'je* (Эссье), *Issy* (Иссы), *Kyzu* (Кызу), *Kjumer* (Кюмеръ), ⁹⁰tat.miesz. *Kuz* (Кузь), *Kýzu* (Кызу), ⁹¹basz. *Kuz* (Кузь), *Kjúmer* (Кюмеръ), ⁹²nog. *Ateš* (Атешъ), ⁹⁴tat.tob. *Kus* (Кусъ), ⁹⁵tat.czas. *Kus* (Кусъ), ⁹⁹tat.bar. *Kos* (Косъ), *Is'syg* (Иссыгъ), ¹⁰¹tel. *Isjú* (Исјó), *Izý* (Изы), ¹⁰⁴kirg. *Kuz* (Кузь);

102. OPARY:

par (ПАРЪ) [Pallas 111 – I/350]: ⁸⁹tat.kaz. *Bu* (Бу), ⁹⁰tat.miesz. *Buv'u* (Бувъу), *Issy* (Иссы), ⁹¹basz. *Buv* (Бувъ), ⁹²nog. *Bugu* (Бугу), ⁹⁴tat.tob. *Buv* (Бувъ), *Bou* (Боу), ⁹⁵tat.czas. *Izocarada* (Изоцарада), ⁹⁹tat.bar. *Tukaj* (Тукай), ¹⁰¹tel. *Pus* (Пусъ), *Puzu* (Пузу), ¹⁰⁴kirg. *Buv'u* (Бувъу);

103. KRAĞ:

krug (КРУГЪ) [Pallas 73 – I/229]: ⁸⁹tat.kaz. *Tjúgrjalí* (Тюгряли), ⁹⁰tat.miesz. *Tjúgarjak* (Тюгрякъ), ⁹¹basz. *Tjúgarjak* (Тюгрякъ), *Zat* (Зать), ⁹²nog. *Togerče* (Тогерче), *Togerek* (Тогерекъ), ⁹⁴tat.tob. *Tjukarja* (Тюкаря), *Tugarjak* (Тугарякъ), ⁹⁵tat.czas. *Tjugarjēk* (Тюгарѣкъ), ⁹⁹tat.bar. *Tjugarek* (Тюгарекъ), ¹⁰¹tel. *Tygyryk* (Тыгырыкъ), *Tegeryk* (Тегерыкъ), ¹⁰⁴kirg. *Tjúgjür* (Тюгјóрь);

104. KULA:

šar (ШАРЪ) [Pallas 74 – I/232]: ⁸⁹tat.kaz. *Tjúgarják* (Тюгарякъ), *Jumalak* (Юмалакъ), ⁹⁰tat.miesz. *Tup* (Тупъ), ⁹¹basz. *Tup* (Тупъ), ⁹²nog. *Top* (Топъ), *Jumalak* (Юмалакъ), ⁹⁴tat.tob. *Jumalak* (Юмалакъ), *Top* (Топъ), ⁹⁵tat.czas. *Jumalak* (Юмалакъ), ⁹⁹tat.bar. *Jumalak* (Юмалакъ), *Cimašub* (Цимашубъ), ¹⁰¹tel. *Togolok* (Тоголокъ), ¹⁰⁴kirg. *Tup* (Тупъ);

105. SŁOŃCE:

solnce (СОЛНЦЕ) [Pallas 75 – I/235–236]: ⁸⁹tat.kaz. *Kujáš* (Куяшъ), ⁹⁰tat.miesz. *Kujaš* (Куяшъ), ⁹¹basz. *Kun* (Кунъ), *Kujaš* (Куяшъ), ⁹²nog. *Gjuneš* (Гюнешъ), *Gjun* (Гюнъ), ⁹⁴tat.tob. *Kun* (Кунъ), ⁹⁵tat.czas. *Kun* (Кунъ), ⁹⁹tat.bar. *Kjuš* (Кюшъ), *Kon* (Конъ), ¹⁰¹tel. *Kun* (Кунъ), ¹⁰⁴kirg. *Kjún* (Кюнь);

106. KSIĘŻYC:

mēsjaс (МѢСЯЦЪ) [Pallas 76 – I/238–239]: ⁸⁹tat.kaz. *Aj* (Ай), ⁹⁰tat.miesz. *Aj* (Ай), ⁹¹basz. *Aj* (Ай), ⁹²nog. *Aj* (Ай), ⁹⁴tat.tob. *Aj* (Ай), *Oj* (Ой), ⁹⁵tat.czas. *Aj* (Ай), ⁹⁹tat.bar. *Aj* (Ай), ¹⁰¹tel. *Aj* (Ай), ¹⁰⁴kirg. *Aj* (Ай);

107. GWIAZDA:

zvēzda (ЗВѢЗДА) [Pallas 77 – I/241–242]: ⁸⁹tat.kaz. *Iulduz* (Иулдусь), ⁹⁰tat.miesz. *Julduz* (Юлдузь), ⁹¹basz. *Julduz* (Юлдузь), ⁹²nog. *Il'diz* (Ильдизь), ⁹⁴tat.tob. *Iol'dus* (Юльдусь), *Jeltas* (Елтась), ⁹⁵tat.czac. *Jul'dus* (Юльдусь), ⁹⁹tat.bar. *Jel-das* (Елдась), ¹⁰¹tel. *Iiltus* (Илтусь), ¹⁰⁴kirg. *Džildžyz* (Джилджызь).

Nazwy zjawisk atmosferycznych stanowią grupę leksemów znajdujących się we wzajemnych relacjach semantycznych. Przykładowo znaczenie 'lód' wyraża leksyka kipczacka pochodząca od rdzenia ogólnoturkijskiego: *Bu:z* [Tenishev 2001: 32] (por. ⁸⁹tat.kaz. *Boz* (Бозь), *Buz* (Бузь), ⁹⁰tat.miesz. *Boz* (Бозь), ⁹¹basz. *Buz* (Бузь), ⁹²nog. *Buz* (Бузь), ⁹⁹tat.bar. *Boz* (Бозь), ⁹⁹tat.bar. *Boz* (Бозь), ¹⁰⁴kirg. *Boz* (Бозь), zmiana fonetyczna *b>p>m*: ¹⁰¹tel. *Mus* (Мусь), *Bus* (Бусь), *Pus* (Пусь) [Pallas 86 – I/271] vs. zapożyczony z języka perskiego ⁹⁵tat.czac. *Jaž* (Яжь) [tamże]). Rdzeń ten w wielu językach kipczackich powiązany jest ze znaczeniem 'grad', przybierając postać całkowitej homonimii (por. 'grad': ⁸⁹tat.kaz. *Bus* (Бусь), ⁹¹basz. *Buz* (Бузь) [tamże]), wchodząc w konstrukcje złożone z rdzeniem *jağ->jav* o znaczeniu 'padać' (por. 'grad': połączenie izafetowe *Buz'jagú* (Бузьягү) – 'opady lodu', ⁹⁰tat.miesz. *Buz'javmak* (Бузьявмакь), por. ¹⁰⁴kirg. *Bozdžaumek* (Бозджаумекь) [tamże]) lub tworząc zrosty z innymi rzeczownikami (przykładowo: 'grad' ⁹⁴tat.tob. *Bus'taš* (Бусьташь), dosłownie 'lodowy kamień'). Równocześnie istnieją dwa inne rdzenie o znaczeniu 'grad': *Burčaq*, *Toly* [Tenishev 2001: 31–32] (por. ⁹²nog. *Burčak* (Бурчакь), ⁹⁵tat.czac. *Burcak* (Вурцакь), ⁹⁹tat.bar. *Burčak* (Бурчакь), ¹⁰¹tel. *Burčak* (Бурчакь), ⁹⁵tat.czac. *Tolu* (Толу) [Pallas 83 – I/261]). W odnotowanym materiale kipczackim spotkać można również leksykę zapożyczoną pochodzenia mongolskiego (mong. *Möndür*, buriac. *Münder* [Tenishev 2001: 32]) w postaci ¹⁰¹tel. *Mendjur* (Мендюрь) 'grad' [Pallas 83 – I/261]).

Regularne refleksy reprezentuje leksyka o znaczeniu 'piorun' utworzona od rdzenia *Jaš-* (z wyjątkiem ⁹²nog. *Šemšek* (Шемшекь) [Pallas 84 – I/264–265]). Materiał kipczacki w całości odnotowuje leksem *Kar* na oznaczenie 'śnieg' (**Qayar>Qar* [Tenishev 2001: 632]). Leksykę ogólnoturkijską stanowią wyrazy o znaczeniu 'deszcz' (ewentualne modyfikacje fonetyczne reprezentuje ⁹⁴tat.tob. *Jamgor* (Ямгорь), *Jalgor* (Ялгорь), ⁹⁹tat.bar. *Jemudr* (Емудрь), ¹⁰¹tel. *Jambyr* (Ямбырь), ¹⁰⁴kirg. *Džamgor* (Джамгорь) [Pallas 82 – I/258], por. współ. kazach. *Žanbyr* [cyt. za Tenishev 2001: 634]). Podobna sytuacja dotyczy również znaczenia 'wiatr' – odnotowana leksyka pochodzi od rdzenia *Je:l* [Tenishev 2001: 40] (por. ⁸⁹tat.kaz. *Gil* (Гиль), *Jejl* (Ейль), ⁹⁰tat.miesz. *Jel* (Ель), ⁹¹basz. *Jel* (Ель), *Džil* (Джиль), ⁹²nog. *Jel* (Ель), ⁹⁴tat.tob. *Il* (Иль), *Gil* (Гиль) [Pallas 79 – I/248]). Wyjątek stanowi jedynie ¹⁰¹tel. *Salxyn* (Салхынь) utworzone od rdzenia: *Salqyn* [Tenishev 2001: 41].

Co ciekawe, wyróżniony w porównawczych pracach turkologicznych rdzeń *Bora-* [tamże: 45], o znaczeniu 'zanosić wiatrem, dmuchać', potwierdza tylko część

odnotowanej leksyki o znaczeniu ‘nawałnica’ (por. ⁸⁹tat.kaz. *Burán* (Бурáнь), ⁹²nog. *Borán* (Борáнь), ⁹⁵tat.czas. *Burón* (Бурóнь), ⁹⁹tat.bar. *Burán* (Бурáнь) [Pallas 81 – I/254–255]). Równolegle materiał wskazuje na refleksy kipczackie od rdzenia *Tavul*, tat. *Taul* (¹⁰¹tel. *Toul* (Тоуль), ⁸⁹tat.kaz. *Davyl* (Давыль), ⁹⁰tat.miesz. *Daul* (Дауль), ⁹¹basz. *Daul* (Дауль), ¹⁰⁴kirg. *Daul* (Дауль), dominująca zmiana fonetyczna nagłosu *t->d-* [Pallas 81 – I/254–255]). Rdzeń ten wchodzi również w konstrukcje złożone ze wspomnianą już leksyką o znaczeniu ‘wiatr’ (np. odnotowany w materiale leksem *Gil-Daul* (Гиль-Дауль) ‘nawałnica’ [tamże], por. ‘wiatr’ ⁸⁹tat.kaz. *Gil* (Гиль), *Jejl* (Ейль), ⁹⁴tat.tob. *Il* (Иль), *Gil* (Гиль) [Pallas 79 – I/248]). Pomimo zaobserwowanych powiązań semantycznych zachodzących w polu ‘wiatr–nawałnica’, hasło ‘wicher’ reprezentuje całkowicie odmienne słownictwo. Przyczyną tego stanu rzeczy może być prawdopodobnie rdzeń *Qujun* stanowiący zapożyczenie mongolskie [Räsänen 1969: 297], odnotowany w ⁹⁴tat.tob. *Kujun* (Куюнь), ⁹⁹tat.bar. *Kjun* (Кюнь), ¹⁰¹tel. *Kuion* (Куионь). Równocześnie w materiale obecna jest leksyka pochodząca od rdzenia *Ujürmā* [Tenishev 2001: 44] charakterystyczna dla wielu dialektów tatarskich: ⁸⁹tat.kaz. *Urmjá* (Урмя), ⁹⁰tat.miesz. *Ujürmja* (Уюрма), ⁹¹basz. *Ujürmjail* (Уюрмайиль) oraz ¹⁰⁴kirg. *Ujerma* (Уерма), por. ⁹²nog. *Saganak* (Саганакъ) [Pallas 80 – I/251].

Nazwy zjawisk astronomicznych stanowią dość regularne refleksy ogólnoturkijskie. Identycznie odwzorowana jest leksyka o znaczeniach: ‘księżyc’ (*Aj* [Pallas 76 – II/238]), ‘gwiazda’ (rdzeń *Jyltyz*, por. ⁸⁹tat.kaz. *Iulduş* (Иулдусъ), ⁹⁰tat.miesz. *Julduz* (Юлдузь), ⁹²nog. *Il’diz* (Ильдизъ) [tamże: 241]). Leksemy o znaczeniu ‘słońce’ utworzone są od dwóch rdzeni z charakterystycznym dla języków kipczackich bezdźwięcznym nagłosem: *Kün* (⁹⁴tat.tob. *Kun* (Кунъ), ⁹⁵tat.czas. *Kun* (Кунъ) [tamże: 235–236]) oraz *Küneş* (⁸⁹tat.kaz. *Kujáš* (Куяшъ), por. ⁹²nog. *Gjuneş* (Гюнешъ) [tamże]). Dodatkowo wyraz ten ma swoje wtórne znaczenie ‘dzień’, co również znalazło odzwierciedlenie w przedstawionym materiale słownikowym (por. podrozdz. 4.2.7). Leksemy o znaczeniach ‘krąg’ oraz ‘kula’ utworzone od wspólnego rdzenia pozostają we wzajemnych relacjach semantycznych (por. ‘krąg’: ⁹¹basz. *Tjúgarjak* (Тюгарякъ), ‘kula’: ⁸⁹tat.kaz. *Tjúgarjåk* (Тюгарякъ) [Pallas 73 – I/229, 232]). Równolegle przeważająca część leksyki kipczackiej posiada refleksy od rdzenia *Top* (‘kula’: ⁹⁰tat.miesz. *Tup* (Тупъ), ⁹¹basz. *Tup* (Тупъ), ⁹²nog. *Top* (Топъ), ¹⁰⁴kirg. *Tup* (Тупъ) [tamże: 232]).

4.2.5. Nazwy roślin, części roślin oraz zbóż

Nazwy roślin i zbóż odnotowane w słowniku Pallasa obejmują 16 haseł słownikowych i 173 leksemy.

108. LAS:

lēs (ЛѢСЪ) [Pallas 126 – I/397]: ⁸⁹tat.kaz. *Urmán* (Урмáнь), ⁹⁰tat.miesz. *Urman* (Урманъ), ⁹¹basz. *Urman* (Урманъ), ⁹²nog. *Orman* (Орманъ), *Agač* (Агачъ),

⁹⁴tat.tob. *Jagac* (Ягаць), *Tjús* (Тюось), ⁹⁵tat.czac. *Urman* (Урмань), ⁹⁹tat.bar. *Angan* (Ангань), *Agac* (Агаць), ¹⁰¹tel. *Agaš* (Агашь), *Čiš* (Чишь), ¹⁰⁴kirg. *Urman* (Урмань);

109. TRAWA:

trava (ТРАВА) [Pallas 127 – I/400]: ⁸⁹tat.kaz. *Ulján* (Улянь), ⁹⁰tat.miesz. *Uljan* (Улянь), ⁹¹basz. *Ulem* (Улемь), ⁹²nog. *Otluk* (Отлукь), ⁹⁴tat.tob. *Uljan* (Улянь), ⁹⁵tat.czac. *Uljún* (Улюнь), ⁹⁹tat.bar. *Uljan* (Улянь), *Iuljan* (Иулянь), ¹⁰¹tel. *Ott* (Отть), ¹⁰⁴kirg. *Ut* (Уть);

110. DRZEWO:

derevo (ДЕРЕВО) [Pallas 128 – I/403]: ⁸⁹tat.kaz. *Agáč* (Агáčь), ⁹⁰tat.miesz. *Agáč* (Агачь), ⁹¹basz. *Agáč* (Агачь), ⁹²nog. *Agáč* (Агачь), ⁹⁴tat.tob. *Jagac* (Ягаць), ⁹⁵tat.czac. *Agac* (Агаць), ⁹⁹tat.bar. *Agac* (Агаць), ¹⁰¹tel. *Agaš* (Агашь), ¹⁰⁴kirg. *Agáč* (Агачь);

111. PAL:

kol (КОЛЬ) [Pallas 129 – I/406]: ⁸⁹tat.kaz. *Kázyk* (Кáзыкъ), ⁹⁰tat.miesz. *Kazik* (Казикь), ⁹¹basz. *Kazyk* (Казыкъ), ⁹²nog. *Kazyk* (Казыкъ), ⁹⁴tat.tob. *Kasyk* (Касыкъ), *Kazok* (Казокь), ⁹⁵tat.czac. *Kas'jek* (Касъекь), ⁹⁹tat.bar. *Kasyk* (Касыкъ), ¹⁰¹tel. ---, ¹⁰⁴kirg. *Kazyk* (Казыкъ);

112. ZIELEŃ:

zelen' (ЗЕЛЕНЬ) [Pallas 130 – I/409]: ⁸⁹tat.kaz. *Jašil* (Яшиль), ⁹⁰tat.miesz. *Jašil* (Яшиль), ⁹¹basz. *Jašil* (Яшиль), ⁹²nog. *Čemenlik* (Чеменликь), ⁹⁴tat.tob. *Kjúk* (Кюкъ), ⁹⁵tat.czac. *Jašil* (Яшиль), *Kuk* (Кукъ), ⁹⁹tat.bar. *Jašleuk* (Яшлеукь), *Ješel* (Ешель), ¹⁰¹tel. *Jažan* (Яжань), ¹⁰⁴kirg. *Džjašil* (Джяшиль);

113. DĄB:

dub (ДУБЪ) [Pallas 131 – II/2]: ⁸⁹tat.kaz. *Imján* (Имянь), ⁹⁰tat.miesz. *Imjan* (Имянь), ⁹¹basz. *Imen'agači* (Именьагачи), ⁹²nog. *Meše* (Меше), ⁹⁴tat.tob. *Imen* (Имень), *Tyrjak* (Тырякъ), ⁹⁵tat.czac. ---, ⁹⁹tat.bar. ---, ¹⁰¹tel. ---, ¹⁰⁴kirg. *Emen* (Эмень);

114. PIĘĆ:

pen' (ПЕНЬ) [Pallas 132 – II/5]: ⁸⁹tat.kaz. *Tjúp* (Тюопь), ⁹⁰tat.miesz. *Tjúngak* (Тю́нгакъ), ⁹¹basz. *Tjumgak* (Тю́мгакъ), *Tjun* (Тюнь), ⁹²nog. *Kutun* (Кутунь), ⁹⁴tat.tob. *Tjúp* (Тюопь), *Tungak* (Тунгакъ), ⁹⁵tat.czac. *Tungak* (Тунгакъ), ⁹⁹tat.bar. *Tuimen* (Туимень), ¹⁰¹tel. *T'jugeš* (Тьюгешь), ¹⁰⁴kirg. *Tjúp* (Тюопь);

115. LIŚCIE:

list'i (ЛИСТЫИ) [Pallas 133 – II/8]: ⁸⁹tat.kaz. *Japrapk* (Япракъ), *Japrapklar* (Япракларь), ⁹⁰tat.miesz. *Japrapklar* (Япракларь), ⁹¹basz. *Japrapklar* (Япракларь), ⁹²nog. *Japrapklar* (Япракларь), ⁹⁴tat.tob. *Japrapk* (Япракъ), *Jafrapklar* (Яфракларь),

⁹⁵tat.czac. *Jabrax* (Ябрахъ), ⁹⁹tat.bar. *Jefrac* (Ефракъ), *Esprak* (Эспракъ), ¹⁰¹tel. *Kāk* (Каákъ), *Jalbrák* (Ялбрáкъ), ¹⁰⁴kirg. *Džapraklar* (Джапракларъ);

116. OWOCE:

plody (ПЛОДЫ) [Pallas 134 – II/11]: ⁸⁹tat.kaz. *Určjú* (Урчю́), *Gimiš* (Гимишъ), ⁹⁰tat.miesz. *Urluk* (Урлукъ), ⁹¹basz. *Tuxum* (Тухумъ), *Urluk* (Урлукъ), ⁹²nog. *Jemiš* (Емишъ), ⁹⁴tat.tob. *Urug* (Уругъ), *Njasel* (Нясель), *Tauta* (Таута), ⁹⁵tat.czac. *Jemljú* (Емлю́), *Cganle* (Цъганле), ⁹⁹tat.bar. *Kubuskan* (Кубусканъ), *Gagoškob* (Гагошкобъ), ¹⁰¹tel. ---, ¹⁰⁴kirg. *Tuxum* (Тухумъ);

117. KORA:

kora (КОРА) [Pallas 135 – II/14–15]: ⁸⁹tat.kaz. *Kájery* (Ка́еры), ⁹⁰tat.miesz. *Kairy* (Каиры), ⁹¹basz. *Kabugi* (Кабуги), ⁹²nog. *Kabuk* (Кабукъ), ⁹⁴tat.tob. *Kabyk* (Кабыкъ), *Hoš* (Хошъ), ⁹⁵tat.czac. *Kabyk* (Кабыкъ), ⁹⁹tat.bar. *Kabyk* (Кабыкъ), ¹⁰¹tel. *Čobrá* (Чобра́), *Kagaš* (Кагашъ), ¹⁰⁴kirg. *Kair* (Каиръ);

118. KORZEŃ:

koren' (КОРЕНЬ) [Pallas 136 – II/17–18]: ⁸⁹tat.kaz. *Támyr* (Та́мырь), ⁹⁰tat.miesz. *Tamur* (Тамуръ), ⁹¹basz. *Tamur* (Тамуръ), ⁹²nog. *Kjúk* (Кю́къ), ⁹⁴tat.tob. *Tamir* (Тамирь), *Tamor* (Таморъ), ⁹⁵tat.czac. *Tamīr* (Тамі́рь), ⁹⁹tat.bar. *Tamer* (Таме́рь), ¹⁰¹tel. *Tazyl* (Тазы́ль), ¹⁰⁴kirg. *Tamyr* (Тамырь);

119. SEK:

suk (СУКЪ) [Pallas 137 – II/20–21]: ⁸⁹tat.kaz. *Buták* (Бута́къ), ⁹⁰tat.miesz. *Butak* (Бутакъ), ⁹¹basz. *Butak* (Бутакъ), ⁹²nog. *Budák* (Буда́къ), ⁹⁴tat.tob. *Butok* (Бутокъ), *Potox* (Потохъ), ⁹⁵tat.czac. *Putak* (Путакъ), ⁹⁹tat.bar. *Kocjúk* (Коцю́къ), *Putak* (Путакъ), ¹⁰¹tel. *Buták* (Бута́къ), ¹⁰⁴kirg. *Butak* (Бутакъ);

120. ZBOŻE:

žito (ЖИТО)⁶¹ [Pallas 140 – II/30]: ⁸⁹tat.kaz. *Urlúk* (Урлү́къ), ⁹⁰tat.miesz. *Ašlik* (Ашликъ), ⁹¹basz. *Ašlyk* (Ашлыкъ), ⁹²nog. *Čavdar* (Чавдаръ), ⁹⁴tat.tob. *Urlyk'aš* (Урлыкъашъ), *Turulgan* (Турулганъ), *Solo* (Соло), ⁹⁵tat.czac. *Jaraxtakup-tur-xan* (Ярахтакупъ-турханъ), ⁹⁹tat.bar. *Butuaš* (Бутуашъ), *Ježenžel* (Еженжелъ), ¹⁰¹tel. *Aš* (Ашъ), ¹⁰⁴kirg. *Aslek* (Асле́къ);

121. ŻYTO:

rož (РОЖЪ) [Pallas 141 – II/33–34]: ⁸⁹tat.kaz. *Aryš* (Ары́шъ), ⁹⁰tat.miesz. *Aryš* (Арышъ), ⁹¹basz. *Aryš* (Арышъ), ⁹²nog. *Čavdar* (Чавдаръ), ⁹⁴tat.tob. *Aryš* (Арышъ), ⁹⁵tat.czac. *Aryš* (Арышъ), ⁹⁹tat.bar. *Čkaryš* (Чкарышъ), *Aryš* (Арышъ), ¹⁰¹tel. *Aryž* (Арыжъ), ¹⁰⁴kirg. *Arys* (Арысь);

⁶¹ Hasło w języku rosyjskim jest leksemem wieloznacznym. 'ЖИТО' w zależności od regionu Rosji mogło oznaczać dowolne zboże – żyto, pszenicę, jęczmień. Por. <http://iamruss.ru/dialektnoe-znachenie-slova-zhito/> – 21 XI 2021.

122. OWIES:

oves (ОВЕСЪ) [Pallas 142 – II/36–37]: ⁸⁹tat.kaz. *Sulú* (Сулú), ⁹⁰tat.miesz. *Solo* (Соло), ⁹¹basz. *Solo* (Соло), ⁹²nog. *Iulaf* (Иулафъ), ⁹⁴tat.tob. *Sulu* (Сулу), *Solo* (Соло), ⁹⁵tat.czac. *Sulu* (Сулу), ⁹⁹tat.bar. *Sulu* (Сулу), ¹⁰¹tel. *Galjaf* (Галяфъ), *Sulá* (Сулá), ¹⁰⁴kirg. *S'ló* (Сьлó);

123. WINOGRONA:

vinograd (ВИНОГРАДЪ) [Pallas 143 – II/40]: ⁸⁹tat.kaz. *Xormja* (Хормя), ⁹⁰tat.miesz. *Juzem* (Юземъ), ⁹¹basz. *Džjuzum'jemeši* (Джюзумъемеши), ⁹²nog. *Uzjüm* (Узюмъ), ⁹⁴tat.tob. *Xorma* (Хорма), *Usjum-gijlak* (Усюмъ-гійлякъ), ⁹⁵tat.czac. *Kyšmyš* (Кышмышъ), ⁹⁹tat.bar. *Xamer* (Хамеръ), *Imiš-arak* (Имишь-аракъ), *Almalogáč* (Алмалогачъ), ¹⁰¹tel. ---, ¹⁰⁴kirg. *Meiz* (Меизъ).

Nazwy roślin i zbóż odnotowane w słowniku Pallasa odnoszą się zarówno do skupisk roślinności (np. las), ich nazw gatunkowych (np. dąb), jak i do ich cech szczególnych (liść, korzeń, owoce). Na pierwszy plan wysuwają się leksemy pozostające we wzajemnych relacjach semantycznych, które na materiale różnych języków kipczackich mogą modyfikować swoje znaczenie. W takim też stosunku znajdują się leksemy o znaczeniach ‘drzewo’ oraz ‘las’. Znaczenie ‘las’ odwzorowuje większość leksemów z charakterystycznym dla języków kipczackich nagłosowym *u-* (⁸⁹tat.kaz. *Urmán* (Урмáнь), ⁹⁰tat.miesz. *Uрман* (Урмань), ⁹¹basz. *Uрман* (Урмань) [Pallas 126 – II/397], któremu w językach oguzyjskich odpowiada *o-* (wyjątek stanowi ⁹²nog. *Orman* (Ормань) [tamże], por. tur. *Orman*). W niektórych językach kipczackich widoczna jest paralela ze znaczeniem ‘drzewo’, por. ‘las’: ⁹²nog. *Agač* (Агачъ), ⁹⁹tat.bar. *Agac* (Агаць), ¹⁰¹tel. *Agaš* (Агашъ), ⁹⁴tat.tob. *Jagac* (wygłosowa zmiana *č>c>š*). W językach tych odnotowano identyczne słownictwo dla haseł rosyjskich *lēs* (ЛѢСЪ) oraz *derevo* (ДЕРЕВО). Oba hasła wykazują leksykę zbieżną dla całego obszaru turkijskiego. *Agač* wchodzi w skład złożen określających konkretne gatunki drzew, por. ‘dąb’: ⁹¹basz. *Imen'agači* (Именьагачи) [Pallas 131 – II/2]).

Inicjalne kipczackie *u-* potwierdza leksem o znaczeniu ‘trawa’: ⁸⁹tat.kaz. *Uljan* (Улянь), ⁹⁰tat.miesz. *Uljan* (Улянь), ⁹¹basz. *Ulem* (Улемъ) [Pallas 127 – II/400]. Omawiana grupa leksemów jest charakterystyczna dla grupy kipczackiej. Wyjątek stanowi: ⁹²nog. *Otluk* (Отлукъ), ¹⁰¹tel. *Ott* (Отть) (por. ¹⁰⁴kirg. *Ut* (Уть), tur. *Ot*). Z kolei wyrazy o znaczeniach ‘sęk’, ‘pal’ wykazują regularne zmiany fonetyczne charakterystyczne dla języków turkijskich: zmianę *b->p-* ⁸⁹tat.kaz. *Buták* (Бутáкъ), ⁹⁵tat.czac. *Putak* (Путáкъ) [Pallas 137 – II/20]; wyrównania harmonii wokalicznej: ⁹⁰tat.miesz. *Kazik* (Казикъ), ⁸⁹tat.kaz. *Kazyk* (Казыкъ), ⁹⁴tat.tob. *Kasyk* (Касыкъ).

Leksemy o znaczeniu ‘kora’ w odnotowanym materiale stanowią realizację trzech różnych rdzeni: 1) *Qajyr*, por. ⁸⁹tat.kaz. *Kájery* (Кáеры), ⁹⁰tat.miesz. *Kairy*

(Каиры), ¹⁰⁴kirg. **Kair** (Каиръ) [Pallas 135 – II/14]; 2) **Qa:buq**, por. ⁹²nog. **Kabuk** (Кабукъ), ⁹⁹tat.bar. **Kabyk** (Кабыкъ) [tamże], przy czym wygłosowe **-uk** z reguły występuje w językach oguzyjskich [Tenishev 2001: 107], **-yk** w kipczackich; 3) **Qa:z**, por. ⁹⁴tat.tob. **Xoš** (Хошь) [Pallas 135 – II/14].

Podobnie jak w przypadku niektórych części ciała ze znaczeniem mnogości, hasło słownikowe o znaczeniu ‘liście’ zawiera leksemy z sufiksem liczby mnogiej **-lar**, jak i bez niego, por. ⁸⁹tat.kaz. **Japrak** (Япракъ), ⁹⁴tat.tob. **Japrak** (Япракъ), ⁹⁵tat.czas. **Jabrax**, ⁹⁹tat.bar. **Jefrak** (Ефракъ) vs. ⁹⁰tat.miesz. **Japraklar** (Япракларъ), ⁹¹basz. **Japraklar** (Япракларъ), ¹⁰⁴kirg. **Džapraklar** (Джапракларъ) [Pallas 133 – II/8].

Sporą różnorodnością leksykalną charakteryzuje się hasło o znaczeniu ‘owoce’. Postulowany przez Edchjama Rachimowicza Teniszewa (Э.Р. Тенишев) leksem **jemiš** odwzorowują jedynie ⁹²nog. **Jemiš** (Емишь), ⁸⁹tat.kaz. **Gimiš** (Гимишь), ⁹⁵tat.czas. **Jemljú** (Емлю́). W pozostałych językach kipczackich występują odmiennie leksemy: ⁸⁹tat.kaz. **Určjú** (Урчю́), ⁹⁰tat.miesz. **Urluk** (Урлукъ), ⁹¹basz. **Tuxum** (Тухумъ), **Urluk** (Урлукъ), ⁹⁴tat.tob. **Urug** (Уругъ), **Njasel** (Нясель), **Tauta** (Таута), ⁹⁹tat.bar. **Kubuskan** (Кубусканъ), **Gagoškob** (Гагошкобъ), ¹⁰⁴kirg. **Tuxum** (Тухумъ), co może świadczyć o pewnych przesunięciach semantycznych. Wyraz **Urluk** (Урлукъ) ma w istocie znaczenie ‘ziarno, nasiono’ [Sevortian 1974: 604], odnotowany został również w innym hasle (por. ⁸⁹tat.kaz. **Urluk** (Урлукъ) [Pallas 140 – II/30]). Podobne znaczenie ma leksem **Tuxum** (Тухумъ) odnotowany w ⁹¹basz. i ¹⁰⁴kirg., choć charakterystyczny jest dla języków oguzyjskich – tureckiego, azerskiego, turkmeńskiego, a *de facto* zapożyczony z języka perskiego [Tenishev 2001: 116]. Hasło ‘zboże’, określone w języku rosyjskim wieloznacznym leksemem ‘жито’ [Pallas 140 – II/30] utożsamianym w różnych regionach Rosji z odmiennym gatunkiem rośliny uprawnej, zawiera w istocie słownictwo powtarzające się w pozostałych hasłach słownikowych (por. ‘zboże’: ⁹²nog. **Čavdar** (Чавдаръ) [Pallas 140 – II/30] vs. ‘żyto’: ⁹²nog. **Čavdar** (Чавдаръ) [Pallas 141 – II/33–34] zapożyczone z języka perskiego; ‘zboże’: ⁹⁴tat.tob. **Solo** (Соло) [Pallas 140 – II/30] vs. ‘owies’: ⁸⁹tat.kaz. **Sulú** (Сулу́), ⁹⁰tat.miesz. **Solo** (Соло) [Pallas 142 – II/36–37]). Powyższe paralele mogą świadczyć nie tylko o przesunięciach semantycznych, ale również o istnieniu dominującej rośliny uprawnej wśród społeczności turkijskich, która była utożsamiana z pojęciem hiperonimicznym.

4.2.6. Nazwy gospodarcze

Nazwy gospodarcze w słowniku Pallasa obejmują 11 haseł słownikowych i 115 leksemów.

124. dom:

dom (ДОМЪ) [Pallas 168 – II/117]: ⁸⁹tat.kaz. **Uj** (Уй), ⁹⁰tat.miesz. ---, ⁹¹basz. ---, ⁹²nog. **Iv** (Ивъ), ⁹⁴tat.tob. **Ujutirlik** (Уютирликъ), **Uj** (Уй), **Jej** (Еи), ⁹⁵tat.czas. **Uj** (Уй), ⁹⁹tat.bar. **Burukmen** (Бурукменъ), **Ui** (Уи), ¹⁰¹tel. **U** (У), ¹⁰⁴kirg. ---;

125. DRZWI:

dver' (ДВЕРЬ) [Pallas 169 – II/120]: ⁸⁹tat.kaz. *Išek* (Ишекъ), ⁹⁰tat.miesz. ---, ⁹¹basz. *Işik* (Ишикъ), ⁹²nog. *Kapú* (Капý), ⁹⁴tat.tob. *Işik* (Ишикъ), ⁹⁵tat.czac. *Işik* (Ишикъ), ⁹⁹tat.bar. *Žik* (Жикъ), ¹⁰¹tel. *Ižik* (Ижикъ), ¹⁰⁴kirg. ---;

126. OGNISKO:

očag (ОЧАГЪ) [Pallas 172 – II/129–130]: ⁸⁹tat.kaz. *Učak* (Учакъ), ⁹⁰tat.miesz. ---, ⁹¹basz. *Učak* (Учакъ), *Čuval* (Чуваль), ⁹²nog. *Očžag* (Очжагъ), ⁹⁴tat.tob. *Tagan* (Таганъ), *Učak* (Учакъ), *Cuval* (Цуваль), ⁹⁵tat.czac. *Tagan* (Таганъ), ⁹⁹tat.bar. *Ocag* (Оцагъ), *Kōmgač* (Коомгачъ), ¹⁰¹tel. ---, ¹⁰⁴kirg. ---;

127. MIARA:

mēra (МѢРА) [Pallas 173 – II/133]: ⁸⁹tat.kaz. *Ulčáv* (Улчávъ), *Ul'čáu* (Ульчáu), ⁹⁰tat.miesz. *Ul'čau* (Ульчау), ⁹¹basz. *Ulčavu* (Улчаву), ⁹²nog. *Ol'ču* (Ольчу), ⁹⁴tat.tob. *Ul'ca* (Ульца), ⁹⁵tat.czac. *Ulcu* (Улцу), ⁹⁹tat.bar. *Ulce* (Улце), ¹⁰¹tel. *Tem* (Темъ), ¹⁰⁴kirg. *Tjarjazu* (Тярязы);

128. ДУМ:

kad (КАДЪ) [Pallas 174 – II/136]: ⁸⁹tat.kaz. *Čap'čák* (Чапъчákъ), *Kismjak* (Кисмякъ), ⁹⁰tat.miesz. *Kesmek* (Кесмекъ), ⁹¹basz. *Sapsak* (Сапсакъ), *Čapčak* (Чапчакъ), *Kismek* (Кисмекъ), ⁹²nog. *Čap'čak* (Чапъчакъ), ⁹⁴tat.tob. *Ciljak* (Цилякъ), *Kismja* (Кисмя), ⁹⁵tat.czac. *Čapčak* (Цапчакъ), ⁹⁹tat.bar. *Kunjak* (Кунякъ), *Čiljak* (Чилякъ), ¹⁰¹tel. *Čapčak* (Чапчакъ), ¹⁰⁴kirg. *Čabčak* (Чабчакъ);

129. ТОПÓР:

topor (ТОПОРЪ) [Pallas 175 – II/139]: ⁸⁹tat.kaz. *Baltá* (Балтá), ⁹⁰tat.miesz. *Balta* (Балта), ⁹¹basz. *Balta* (Балта), ⁹²nog. *Balta* (Балта), ⁹⁴tat.tob. *Balta* (Балта), ⁹⁵tat.czac. *Balta* (Балта), ⁹⁹tat.bar. *Baltau* (Балтау), ¹⁰¹tel. *Maltá* (Малтá), ¹⁰⁴kirg. *Baltá* (Балтá);

130. PAS:

pojas (ПОЯСЪ) [Pallas 176 – II/142]: ⁸⁹tat.kaz. *Bil'báu* (Бильбáu), *Zinnár* (Зиннárъ), *Futa* (Фута), ⁹⁰tat.miesz. *Putá* (Пута), ⁹¹basz. *Bil'bau* (Бильбай), *Putá* (Пута), ⁹²nog. *Kušak* (Кушакъ), *Bel'bav* (Бельбавъ), ⁹⁴tat.tob. *Bilbov* (Билбовъ), *Bilbol* (Билболъ), ⁹⁵tat.czac. *Kur* (Куръ), *Pota* (Пота), ⁹⁹tat.bar. *Belbau* (Белбай), ¹⁰¹tel. *Kur* (Куръ), ¹⁰⁴kirg. *Bil'bou* (Бильбоу);

131. GWÓŹDŹ:

gvozď (ГВОЗДЬ) [Pallas 177 – II/145]: ⁸⁹tat.kaz. *Kudák* (Кудákъ), *Kadák* (Кадákъ), ⁹⁰tat.miesz. *Kadak* (Кадакъ), ⁹¹basz. *Kadák* (Кадákъ), ⁹²nog. *Mix* (Михъ), ⁹⁴tat.tob. *Kášak* (Кáшакъ), *Cej* (Цей), ⁹⁵tat.czac. *Kátak* (Кáтакъ), ⁹⁹tat.bar. *Kátak* (Кáтакъ), ¹⁰¹tel. *Kadú* (Кадý), ¹⁰⁴kirg. *Myk* (Мыкъ);

132. wóz:

voz (ВОЗЪ) [Pallas 178 – II/148]: ⁸⁹tat.kaz. **Juk** (Юкъ), ⁹⁰tat.miesz. **Juk** (Юкъ), ⁹¹basz. **Džïok** (Джіюкъ), ⁹²nog. **Araba** (Араба), ⁹⁴tat.tob. **Cana** (Цана), **Tijegan'jûk** (Тиеганьюкъ), ⁹⁵tat.czac. **Tijegan** (Тиеганъ), ⁹⁹tat.bar. **Caona** (Цаона), ¹⁰¹tel. **Šanák** (Шанакъ), ¹⁰⁴kirg. **Džjûk** (Джіюкъ);

133. socha:

soxa (СОХА) [Pallas 165 – II/108]: ⁸⁹tat.kaz. **Súxa** (Сýха), ⁹⁰tat.miesz. **Suká** (Сукá), ⁹¹basz. **Súka** (Сýка), ⁹²nog. **Saban** (Сабанъ – *плугъ*)⁶², ⁹⁴tat.tob. **Súga** (Сýга), **Sóka** (Сóка), ⁹⁵tat.czac. **Sugó** (Сугó), ⁹⁹tat.bar. **Sóga** (Сóга), ¹⁰¹tel. **Saldá** (Салдá), ¹⁰⁴kirg. ---;

134. brona:

borona (БОРОНА) [Pallas 166 – II/111]: ⁸⁹tat.kaz. **Týrma** (Тýрма), ⁹⁰tat.miesz. **Týrma** (Тýрма), ⁹¹basz. **Týrma** (Тýрма), ⁹²nog. **Saban-sjúpurkesi** (Сабанъ-сіюпуркеси), ⁹⁴tat.tob. **Sibirtki** (Сибиртки), ⁹⁵tat.czac. **Jertorma** (Ерторма), ⁹⁹tat.bar. **Seberkē** (Себеркѣ), **Torma** (Торма), ¹⁰¹tel. **Tarvāč** (Тарваачъ), ¹⁰⁴kirg. **Týrma** (Тýрма).

W grupie nazw gospodarczych na szczególną uwagę zasługuje leksyka o znaczeniach domu i ogniska. Pole leksykalne domu w językach turkijskich posiada kilkanaście leksemów, z których każdy osadzony jest w realiach bytu społeczności turkijskich na różnych etapach rozwoju. W przeciwieństwie do leksemów wyróżnianych w pracach turkologicznych, typu *jürt*, *ordu*, *otak* (por. np. [Tenishev 2001: 485–502]), odnotowane w materiale kipczackim słownika Pallasa wyrazy o znaczeniu ‘dom’ pochodzą od rdzenia *eb* [tamże: 500] i odnoszą się do miejsca stałego pobytu (typowe kipczackie nagłosowe *u-* prezentują ⁸⁹tat.kaz. **Uj** (Уй), ⁹⁴tat.tob. **Uj** (Уй), ⁹⁵tat.czac. **Uj** (Уй), ⁹⁹tat.bar. **Ui** (Уи), ¹⁰¹tel. **U** (У), por. ⁹⁴tat.tob. **Ujutirlik** (Уютирликъ), ⁹²nog. **Iv** (Ивъ) [Pallas 168 – II/117])⁶³. Na podstawie przytoczonego materiału można sądzić, iż w XVIII w. kipczackie ludy turkijskie prowadziły już nie koczowniczy, a osiadły tryb życia.

Leksemy o znaczeniu ‘ognisko’ oprócz wskazywania na ‘miejsce, gdzie rozpalany jest ogień’, oraz utożsamienia z samym ‘ogniem’ [Sevortian 1974: 424], posiadają również znaczenie metaforyczne ‘kręgu osób korzystających z owego ognia’, a także ‘domu rodzinnego’ [Tenishev 2001: 358]. Regularne refleksy kipczackie prezentują: ⁸⁹tat.kaz. **Učak** (Учакъ), ⁹¹basz. **Učak** (Учакъ), ⁹⁴tat.tob. **Učak** (Учакъ) (por. nagłosowe *o-* w ⁹⁹tat.bar. **Ocag** (Оцагъ), ⁹²nog. **Očžag** (Очжагъ) [Pallas 172 – II/129–130]). W materiale odnotowano również ⁹⁴tat.tob. **Cuval** (Цуваль) [tamże], które jest słowem tatarskim o znaczeniu ‘piec’. Co ciekawe,

⁶² Adnotacja Pallasa: znaczenie ‘plug’ dla ⁹²nog. *Saban* (Сабанъ).

⁶³ Zob. także: Polivanov 1934.

współczesny leksem rosyjski *очаг* stanowi zapożyczenie turkijskie najprawdopodobniej z języka Połowców bądź Tatarów krymskich, którzy znajdowali się pod silnym wpływem Imperium Osmańskiego, por.:

Одним из наиболее употребительных и старых заимствований из тюркских языков является слово *очаг*, семантически совпадающее со своим тюркским архетипом в его прямом, а в отношении многих тюркских языков и в переносном значении. [...] Вследствие неизученности русских материалов трудно сказать, насколько давно выработались переносные значения слова *очаг* в составе таких выражений как *семейный очаг*, *домашний очаг*. Последние очень похожи на кальки с метафорического значения тюркского *очақ*, который в азербайджанском, турецком, крымско-татарском и некоторых других означает ‘родной дом’, ‘родное пепелище’, ‘семья’, ‘род’, ‘династия’ [...]. [...] русское *очаг* заимствовано из [...] половецкого [языка], лежащего в основе ряда кипчакских языков, а также ближайшего к нему крымско-татарского, до того, как последний подвергся влиянию турецкого языка [Sevortian 1962: 18–19].

W odnotowanym materiale leksykalnym nie zabrakło również zapożyczeń z języka perskiego, por. ‘gwóźdz’⁹²nog. *Mix* (Михъ),¹⁰⁴kirg. *Myk* (Мыкъ) [Pallas 177 – II/145].

4.2.7. Nazwy pór roku i pór dnia

Nazwy pór roku i dnia obejmują jedynie 10 haseł i 103 leksemy.

135. LATO:

lěto (ЛѢТО) [Pallas 91 – I/287]:⁸⁹tat.kaz. *Jaj* (Яй), *Zjaj* (Зяй), *Džailir* (Джаи-лирь),⁹⁰tat.miesz. *Jaj* (Яй),⁹¹basz. *Džaj* (Джай),⁹²nog. *Jašler* (Яшлерь), *Il’ler* (Ильлерь),⁹⁴tat.tob. *Jellar* (Елларь), *Jeikun* (Еикунь), *Jaj* (Яй),⁹⁵tat.czac. *Jej* (Ей),⁹⁹tat.bar. *Jej* (Ей), *Iljar* (Илярь),¹⁰¹tel. *Jaj* (Яй),¹⁰⁴kirg. *Džas* (Джась);

136. WIOSNA:

vesna (ВЕСНА) [Pallas 92 – I/290]:⁸⁹tat.kaz. ---,⁹⁰tat.miesz. ---,⁹¹basz. ---,⁹²nog. ---,⁹⁴tat.tob. ---,⁹⁵tat.czac. ---,⁹⁹tat.bar. ---,¹⁰¹tel. ---,¹⁰⁴kirg. ---;

137. JESIEŃ:

osen’ (ОСЕНЬ) [Pallas 93 – I/293]:⁸⁹tat.kaz. ---,⁹⁰tat.miesz. ---,⁹¹basz. ---,⁹²nog. ---,⁹⁴tat.tob. ---,⁹⁵tat.czac. ---,⁹⁹tat.bar. ---,¹⁰¹tel. ---,¹⁰⁴kirg. ---;

138. ZIMA:

zima (ЗИМА) [Pallas 94 – I/296]:⁸⁹tat.kaz. ---,⁹⁰tat.miesz. ---,⁹¹basz. ---,⁹²nog. ---,⁹⁴tat.tob. ---,⁹⁵tat.czac. ---,⁹⁹tat.bar. ---,¹⁰¹tel. ---,¹⁰⁴kirg. ---;

139. ROK:

god (ГОДЪ) [Pallas 95 – I/299]: ⁸⁹tat.kaz. *Il* (Иль), *Jal'tjaulek* (Яльтяулекъ), *El* (Эль), ⁹⁰tat.miesz. *Jel* (Ель), *Tjaulik* (Тяуликъ), ⁹¹basz. *Džil* (Джилъ), ⁹²nog. *Il* (Иль), *Sene* (Сене), ⁹⁴tat.tob. *Tavlik* (Тавликъ), *Il'tauljūk* (Ильтаулюкъ), *Ijl* (Ийль), ⁹⁵tat.czac. *Jel* (Ель), ⁹⁹tat.bar. *Il* (Иль), ¹⁰¹tel. *Ijl* (Ийль), ¹⁰⁴kirg. *Džil* (Джилъ);

140. CZAS:

vremja (ВРЕМЯ) [Pallas 96 – I/302]: ⁸⁹tat.kaz. *Vakýt* (Вакытъ), ⁹⁰tat.miesz. *Vakyt* (Вакытъ), ⁹¹basz. *Vakit* (Вакитъ), ⁹²nog. *Vakit* (Вакитъ), *Zeman* (Земанъ), ⁹⁴tat.tob. *Mjagal* (Мягаль), *Uvakat* (Увакаты), *Kitjamel* (Китямель), ⁹⁵tat.czac. *Rysly* (Рыслы), *Jakšicak* (Якшицакъ), ⁹⁹tat.bar. *Vakat* (Вакаты), *Ukat* (Укаты), ¹⁰¹tel. *Tēm* (Тѣмь), *Tjuš* (Тюшь), ¹⁰⁴kirg. *Baxyt* (Бахытъ);

141. DZIEN:

den' (ДЕНЬ) [Pallas 87 – I/274]: ⁸⁹tat.kaz. *Kjûn* (Кіюнь), *Kun* (Кунь), ⁹⁰tat.miesz. *Kun* (Кунь), ⁹¹basz. *Kjûn* (Кіюнь), *Kjündjüz* (Кіюндіюзъ), ⁹²nog. *Gjûn* (Гіюнь), ⁹⁴tat.tob. *Kjundus* (Кюндусъ), *Kun* (Кунь), ⁹⁵tat.czac. *Kul* (Куль), *Bugyn* (Бугынь), ⁹⁹tat.bar. *Kuldjüs* (Кулдіюсъ), ¹⁰¹tel. *Kun* (Кунь), ¹⁰⁴kirg. *Kjündjüs* (Кіюндіюсъ);

142. NOC:

noč (НОЧЬ) [Pallas 88 – I/277]: ⁸⁹tat.kaz. *Tun* (Тунь), *Tjûn* (Тіюнь), ⁹⁰tat.miesz. *Tjûn* (Тіюнь), ⁹¹basz. *Tjûn* (Тіюнь), ⁹²nog. *Gičže* (Гичже), ⁹⁴tat.tob. *Tun* (Тунь), *Tjûn* (Тіюнь), ⁹⁵tat.czac. *Tjûn* (Тіюнь), ⁹⁹tat.bar. *Ten* (Тень), ¹⁰¹tel. *Tun* (Тунь), ¹⁰⁴kirg. *Tjûn* (Тіюнь);

143. RANEK:

utro (УТРО) [Pallas 89 – I/280]: ⁸⁹tat.kaz. *Irtja* (Иртя), ⁹⁰tat.miesz. *Irtja* (Иртя), ⁹¹basz. *Irtja* (Иртя), *Tan* (Тань), *Irtēn* (Иртенъ), ⁹²nog. *Tan* (Тань), *Sábag* (Сабэгъ), ⁹⁴tat.tob. *Sjagar* (Сягаръ), *Irtja* (Иртя), *Tan'jarojtja* (Таньяройтя), ⁹⁵tat.czac. *Tan* (Тань), *Jertja* (Ертя), ⁹⁹tat.bar. *Irtā* (Ирта), *Irtakun* (Иртакунь), ¹⁰¹tel. *Jerten* (Ертенъ), *Irté* (Иртé), ¹⁰⁴kirg. *Erte* (Эрте);

144. WIECZÓR:

večer (ВЕЧЕРЪ) [Pallas 90 – I/283–284]: ⁸⁹tat.kaz. *Kič* (Кичъ), ⁹⁰tat.miesz. *Kic* (Киць), ⁹¹basz. *Kus* (Кусъ), *Kič* (Кичъ), *Injúr* (Инюрь), ⁹²nog. *Axšam* (Ахшамъ), ⁹⁴tat.tob. *Kic* (Киць), *Axšam* (Ахшамъ), *Kitpolta* (Китполта), ⁹⁵tat.czac. *Kec* (Кецъ), *Tjûše* (Тіюше), ⁹⁹tat.bar. *Kica* (Кица), *Kič* (Кичъ), *Akšam* (Акшамъ), ¹⁰¹tel. *Ingyr* (Ингырь), ¹⁰⁴kirg. *Keč* (Кечь), *Injúr* (Инюрь).

W powyższej grupie najslabiej odnotowana jest leksyka dotycząca pór roku. W słowniku Pallasa podano ekwiwalenty jedynie dla hasła 'lato', które częściowo wykazują podobieństwo z leksyką o znaczeniu 'rok' (por. 'lato': ⁹²nog. *Il'ler* (Ильлеръ), ⁹⁴tat.tob. *Jellar* (Елларъ), ⁹⁹tat.bar. *Iljar* (Ильярь) [Pallas 91 – I/287] vs.

‘rok’ ⁸⁹tat.kaz. *II* (Иль), *El* (Эль), ⁹⁰tat.miesz. *Jel* (Ель), ⁹²nog. *II* (Иль), ⁹⁴tat.tob. *Ijl* (Йиль), ⁹⁵tat.czac. *Jel* (Ель), ⁹⁹tat.bar. *II* (Иль), ¹⁰¹tel. *Ijl* (Йиль) [Pallas 95 – I/299]. Co ciekawe, w językach turkijskich nazewnictwo związane z porami roku, w szczególności z wiosną i latem, świadczy o braku wyraźnej dyferencjacji, por.:

[...] в тюркских языках *йай* и *йаз* не имеют строгой дифференциации. Видимо, в период тюркского праязыка теплое время года (весня, лето) – имело одно название, и вследствие этого оно в тюркских языках отразилось по-разному [...]. В некоторых тюркских языках (например в казахском, турецком, уйгурском) понятие «лето» обозначается словом *йаз*, соответствующее в других тюркских языках понятию «весна» [...]. Кроме того, в древнетюркских письменных памятниках часто значения слов *йай* «лето» и *яз* «весна» перекрещиваются: *яз* может иметь значение «лето» и *йай* – значение «весна». Все эти данные дают возможность предположить, что когда-то, возможно, в пратюркский период у турков весь год делился только на два сезона: зиму (холодный период) и лето (теплый период) [Iskandarov 2009: 16–18]⁶⁴.

Leksyka odnosząca się do pór dnia wykazuje cechy wspólne z językiem mongolskim, por. ‘ranek’: ⁹⁹tat.bar. *Irtä* (Ирта), ⁸⁹tat.kaz. *Irtja* (Иртя), ¹⁰⁴kirg. *Erte* (Эрте), ⁹⁰tat.miesz. *Irtja* (Иртя), ⁹¹basz. *Irtja* (Иртя) [Pallas 89 – I/280] vs. mong. *Ert(en)* [Vakhitova 2007: 13]; ‘wieczór’: ⁸⁹tat.kaz. *Kič* (Кичь), ⁹⁵tat.czac. *Kec* (Кець), ¹⁰⁴kirg. *Keč* (Кечь) [Pallas 90 – I/283] vs. mong. *Keči* [Vakhitova 2007: 13]; ‘noc’: ⁸⁹tat.kaz. *Tun* (Тунь), *Tjun* (Тюнь), ⁹⁰tat.miesz. *Tjun* (Тюнь), ⁹¹basz. *Tjun* (Тюнь), ⁹⁴tat.tob. *Tun* (Тунь), *Tjun* (Тюнь), ⁹⁵tat.czac. *Tjun* (Тюнь), ⁹⁹tat.bar. *Ten* (Тень), ¹⁰¹tel. *Tun* (Тунь), ¹⁰⁴kirg. *Tjun* (Тюнь) [Pallas 88 – I/277] vs. ‘mroczny, ciemny’ mong. *Tune* [Vakhitova 2007: 13]. Z kolei w haśle o znaczeniu ‘czas’ dominuje słownictwo pochodzenia arabskiego: ⁸⁹tat.kaz. *Vakyt* (Вакыть), ⁹⁰tat.miesz. *Vakyt* (Вакыть), ⁹¹basz. *Vakit* (Вакить), ⁹²nog. *Vakit* (Вакить), ⁹⁹tat.bar. *Vakat* (Вакать), ¹⁰⁴kirg. *Baxyt* (Бахыть) [Pallas 96 – I/302].

4.2.8. Nazwy ukształtowań geologicznych

Nazwy ukształtowań geologicznych w słowniku Pallasa obejmują 7 haseł słownikowych i 98 leksemów.

145. GÓRA:

gora (ГОРА) [Pallas 106 – I/334]: ⁸⁹tat.kaz. *Tau* (Тай), ⁹⁰tat.miesz. *Tau* (Тай), ⁹¹basz. *Tau* (Тай), ⁹²nog. *Tau* (Тай), *Tav* (Тавь), ⁹⁴tat.tob. *Uba* (Уба), *Tav* (Тавь), ⁹⁵tat.czac. *Tau* (Тай), ⁹⁹tat.bar. *Tau* (Тай), *Davu* (Даву), *Ova* (Ова), ¹⁰¹tel. ---, ¹⁰⁴kirg. *Tau* (Тай);

⁶⁴ Cytat zawiera różne wersje ortograficzne zapisu nazw turkijskich użytych w tekście źródłowym.

146. BRZEG:

bereg (БЕРЕГЪ) [Pallas 107 – I/337]: ⁸⁹tat.kaz. *Sujakásy* (Суяка́сы), *Jar* (Ярь), ⁹⁰tat.miesz. *Jar* (Ярь), ⁹¹basz. *Džar* (Джарь), ⁹²nog. *Jali* (Яли), ⁹⁴tat.tob. *Jarbaš* (Ярбашь), *Surga* (Сурга), *Saujala* (Сауяла), ⁹⁵tat.czac. *Jar* (Ярь), *Kaš* (Кашь), ⁹⁹tat.bar. *Sujagas* (Суягась), *Jarbaš* (Ярбашь), *Kor* (Корь), ¹⁰¹tel. *Čar* (Чарь), ¹⁰⁴kirg. *Džar* (Джарь);

147. WZGÓRZE:

holm (ХОЛИМЪ) [Pallas 108 – I/340–341]: ⁸⁹tat.kaz. *Tjúbja* (Тюбья), *Jarán* (Япáнь), ⁹⁰tat.miesz. *Taukyl-Tjúbja* (Таукыль-Тюбья), ⁹¹basz. *Tjúbja* (Тюбья), *Cokkor* (Цоккорь), ⁹²nog. *Tepé* (Тепé), *Oba* (Оба), ⁹⁴tat.tob. *Atyrt* (Атырть), *Tjube* (Тюбе), *Ubá* (Убá), ⁹⁵tat.czac. *Tausté* (Таустé), *Kaš* (Кашь), ⁹⁹tat.bar. *Tjúbja* (Тюбья), *Bik* (Бикь), *Ubulur* (Убулурь), ¹⁰¹tel. ---, ¹⁰⁴kirg. *Taučin'tjúbja* (Таучиньтюбья);

148. DOLINA:

dolina (ДОЛИНА) [Pallas 109 – I/344]: ⁸⁹tat.kaz. *Syzá* (Сызá), *Uja* (Уя), ⁹⁰tat.miesz. *Ujazy* (Уязы), ⁹¹basz. *Kul* (Куль), *Uzen* (Узень), ⁹²nog. *Togaj* (Тогай), *Ašagasi* (Ашагаси), ⁹⁴tat.tob. *Usunlik-Buj* (Усунликь-Буй), *Oson* (Осонь), ⁹⁵tat.czac. *Acal'jer* (Ацальерь), ⁹⁹tat.bar. *Uzonlaga* (Узонлага), *Uzungu* (Узунгу), ¹⁰¹tel. ---, ¹⁰⁴kirg. *Uzjan* (Узянь);

149. DZIURA:

dira (ДИРА) [Pallas 118 – II/372]: ⁸⁹tat.kaz. *Tišek* (Тішекь), ⁹⁰tat.miesz. *Tišik* (Тишикь), ⁹¹basz. *Tišik* (Тишикь), ⁹²nog. *Tešik* (Тешикь), ⁹⁴tat.tob. *Tišik* (Тишикь), *Tyžex* (Тыжехь), ⁹⁵tat.czac. *Tišik* (Тишикь), ⁹⁹tat.bar. *Tešik* (Тешикь), *Tišik* (Тишикь), *Tižek* (Тижекь), ¹⁰¹tel. *Tyžyk* (Тыжыкь), ¹⁰⁴kirg. *Tesek* (Тесекь);

150. JAMA:

jama (ЯМА) [Pallas 119 – II/375]: ⁸⁹tat.kaz. *Čukur* (Чукурь), *Bas* (Бась), ⁹⁰tat.miesz. *Čukur* (Чукурь), ⁹¹basz. *Čjukur* (Чюкурь), ⁹²nog. *Ur* (Урь), *Čukur* (Чукурь), *Kuju* (Кюю), ⁹⁴tat.tob. *Uru* (Уру), *Cungur* (Цунгурь), *Oro* (Оро), ⁹⁵tat.czac. *Oj* (Ой), ⁹⁹tat.bar. *Cokor* (Цокорь), *Čunkur* (Чункурь), ¹⁰¹tel. *Oro* (Оро), ¹⁰⁴kirg. *Bas* (Бась);

151. RÓW:

rov (РОВЪ) [Pallas 120 – II/378]: ⁸⁹tat.kaz. *Kazulgán* (Казулгáнь), *Jeryndy* (Ерынды), ⁹⁰tat.miesz. *Ur* (Урь), ⁹¹basz. *Ur* (Урь), ⁹²nog. *Or* (Орь), *Xandek* (Хандекь), ⁹⁴tat.tob. *Cungur* (Цунгурь), *Or* (Орь), *Jelgaceg* (Елгацегь), ⁹⁵tat.czac. *Oijēr* (Оиѣрь), ⁹⁹tat.bar. *Jerande* (Еранде), *Kaskanir* (Касканирь), *Korym* (Корымь), ¹⁰¹tel. *Oiduk* (Оидуць), ¹⁰⁴kirg. *Ur* (Урь).

Wśród wskazanych leksemów na szczególną uwagę zasługuje grupa wyrazów o znaczeniu ‘góra’ omawiana w wielu pracach turkologicznych jako przykład na-głosowego *t-* i realizacji wygłosowego *-ɣ* [-ğ], który w językach kipczackich przyjmuje postaci dyftongu *-au*⁶⁵, por. ⁸⁹tat.kaz. *Tau* (Tay), ⁹⁰tat.miesz. *Tau* (Tay), ⁹¹basz. *Tau* (Tay), ⁹²nog. *Tau* (Tay), ⁹⁵tat.czac. *Tau* (Tay), ⁹⁹tat.bar. *Tau* (Tay), ¹⁰⁴kirg. *Tau* (Tay) [Pallas 106 – I/334].

4.2.9. Nazwy materiałowe

Nazwy materiałowe w słowniku Pallasa reprezentowane są przez 7 haseł słownikowych i 77 leksemów. Leksyka w ramach wyróżnionych podgrup cechuje się znaczną regularnością. Identyczne ekwiwalenty leksykalne widoczne są w materiale wielu języków kipczackich, por.:

152. PIASEK

pesok (ПЕСОКЪ) [Pallas 102 – I/321]: ⁸⁹tat.kaz. *Kum* (Кумь), ⁹⁰tat.miesz. *Kum* (Кумь), ⁹¹basz. *Kum* (Кумь), ⁹²nog. *Kum* (Кумь), ⁹⁴tat.tob. *Kum* (Кумь), *Kom* (Комь), ⁹⁵tat.czac. *Kum* (Кумь), *Kumak* (Кумакь), ⁹⁹tat.bar. *Kum* (Кумь), ¹⁰¹tel. *Kuvak* (Кувакь), ¹⁰⁴kirg. *Kum* (Кумь);

153. GLINA:

glina (ГЛИНА) [Pallas 103 – I/324]: ⁸⁹tat.kaz. *Balčik* (Балчікъ), ⁹⁰tat.miesz. *Balcyk* (Балцыкъ), ⁹¹basz. *Balsyk* (Балсыкъ), *Balčik* (Балчікъ), ⁹²nog. *Toprak* (То-пракъ), ⁹⁴tat.tob. *Balcyk* (Балцыкъ), *Palcax* (Палцахь), ⁹⁵tat.czac. *Balcak* (Балцакъ), ⁹⁹tat.bar. *Balcek* (Балцекь), *Borbalčak* (Борбалчакь), ¹⁰¹tel. *Balgac* (Балгачь), ¹⁰⁴kirg. *Balčik* (Балчикь);

154. KURZ:

pyl’ (ПЫЛЬ) [Pallas 104 – I/327]: ⁸⁹tat.kaz. *Tozán* (Тозáнь), ⁹⁰tat.miesz. *Tuzan* (Тузaнь), ⁹¹basz. *Tuzan* (Тузaнь), ⁹²nog. *Toz* (Тозь), ⁹⁴tat.tob. *Tosan* (Тосaнь), ⁹⁵tat.czac. *Tuzun* (Тузунь), ⁹⁹tat.bar. *Tuzam* (Тузaмь), *Tozan* (Тозaнь), ¹⁰¹tel. *Tōzun* (Тоозунь), ¹⁰⁴kirg. *Tuzan* (Тузaнь);

155. BRUD:

grjaz’ (ГРЯЗЬ) [Pallas 105 – I/330–331]: ⁸⁹tat.kaz. *Busarák* (Бусарáкъ), *Pčrak* (Пчракь), ⁹⁰tat.miesz. *Bulcrak* (Валчикь), ⁹¹basz. *Bulsrak* (Булсракь), *Bulčrjak* (Булчрякъ), ⁹²nog. *Valčik* (Валчикь), ⁹⁴tat.tob. *Bulcrak* (Булцракь), *Kubak* (Кубакь), *Kobax* (Кобахь), ⁹⁵tat.czac. *Bolcak* (Болцакъ), ⁹⁹tat.bar. *Balcarak* (Балцаракь), *Kubak* (Кубакь), *Batjaxak* (Батяхакь), ¹⁰¹tel. *Dobrak* (Добракъ), ¹⁰⁴kirg. *Bylčrak* (Былчракь);

⁶⁵ Zob. także: kryteria podziału języków turkijskich według Tekina [1989].

156. KAMIEŃ:

kamen' (КАМЕНЬ) [Pallas 121 – I/381]: ⁸⁹tat.kaz. *Taš* (Ташь), ⁹⁰tat.miesz. *Taš* (Ташь), ⁹¹basz. *Taš* (Ташь), ⁹²nog. *Taš* (Ташь), ⁹⁴tat.tob. *Taš* (Ташь), ⁹⁵tat.czac. *Taš* (Ташь), ⁹⁹tat.bar. *Taš* (Ташь), ¹⁰¹tel. *Taš* (Ташь), ¹⁰⁴kirg. *Tas* (Тась);

157. ZŁOTO:

zoloto (ЗОЛОТО) [Pallas 122 – I/384]: ⁸⁹tat.kaz. *Altyn* (Алтынь), ⁹⁰tat.miesz. *Altyn* (Алтынь), ⁹¹basz. *Altun* (Алтунь), ⁹²nog. *Altun* (Алтунь), ⁹⁴tat.tob. *Altyn* (Алтынь), ⁹⁵tat.czac. *Altyn* (Алтынь), ⁹⁹tat.bar. *Altun* (Алтунь), ¹⁰¹tel. *Altyn* (Алтынь), ¹⁰⁴kirg. *Altyn* (Алтынь);

158. SREBRO:

srebro (СЕРЕБРО) [Pallas 123 – I/387]: ⁸⁹tat.kaz. *Kjümjüş* (Кюмюшь), ⁹⁰tat.miesz. *Kumyš* (Кумышь), ⁹¹basz. *Kumuš* (Кумушь), ⁹²nog. *Gjümüš* (Гюмюшь), ⁹⁴tat.tob. *Kumyš* (Кумышь), *Komež* (Комежь), ⁹⁵tat.czac. *Kumyš* (Кумышь), ⁹⁹tat.bar. *Kumyš* (Кумышь), ¹⁰¹tel. *M'óngún* (Мьонгунь), ¹⁰⁴kirg. *Kumes* (Кумесь).

Na szczególną uwagę w wyróżnionym materiale zasługują nazwy metali. Leksemy *Altyn-Altun* potwierdzają wszystkie języki turkijskie. W przypadku słownictwa o znaczeniu ‘srebro’ (*küümüš [Tenishev 2001: 638]) wszystkie języki kipczackie odnotowują bezdźwięczną nagłosową spółgłoskę *k-* (z wyjątkiem języka nogajskiego wykazującego cechy oguzyjskie, por. ⁹²nog. *Gjümüš* (Гюмюшь) [Pallas 123 – II/387], oraz zapożyczenia z mongolskiego w postaci ¹⁰¹tel. *M'ón-gún* (Мьонгунь) [tamże]).

4.2.10. Nazwy zmysłów

Nazwy zmysłów w słowniku Pallasa reprezentowane są przez 5 haseł słownikowych i 74 leksemy.

159. SŁUCH

slux (СЛУХЪ) [Pallas 48 – I/149]: ⁸⁹tat.kaz. *Išitmjak* (Ишитмякъ), ⁹⁰tat.miesz. *Išitu* (Ишиту), *Išitmjak* (Ишитмякъ), ⁹¹basz. *Išitmjaklik* (Ишитмякликъ), ⁹²nog. *Išitiš* (Ишитишь), ⁹⁴tat.tob. *Išituv* (Ишитувъ), *Išitmjak* (Ишитмякъ), *Ižitament* (Ижитаментъ), ⁹⁵tat.czac. *Žitpim* (Житпимъ), ⁹⁹tat.bar. *Ašateljada* (Ашателяда), *Jumugar* (Юмугаръ), *Ogar* (Огаръ), ¹⁰¹tel. *Ugór* (Угóръ), ¹⁰⁴kirg. *Isitmjak* (Иситмякъ);

160. WZROK:

zrēnĭe (ЗРѢНІЕ) [Pallas 49 – I/152]: ⁸⁹tat.kaz. *Karamaklyk* (Карамаклыкъ), *Kjür-mjak* (Кюрмякъ), *Kurju* (Курю), ⁹⁰tat.miesz. *Kurmaklik* (Курмакликъ), ⁹¹basz.

Kurmjaklik (Курмякликъ), ⁹²nog. **Gjúrjűš** (Гюрюшъ), ⁹⁴tat.tob. **Kurmaklik** (Курмакликъ), **Kurmjak** (Курмякъ), **Kuljamjak** (Кулямякъ), ⁹⁵tat.czas. **Jarak** (Яракъ), **Kurgom** (Кургомъ), ⁹⁹tat.bar. **Karajmak** (Караймакъ), **Korjak** (Корякъ), ¹⁰¹tel. **Kurer** (Куреръ), ¹⁰⁴kirg. **Kurmjak** (Курмякъ);

161. SMAK:

vkus (ВКУСЪ) [Pallas 50 – I/155–156]: ⁸⁹tat.kaz. **Tatymák** (Татымакъ), **Tjam** (Тямъ), **Ljaset** (Лязетъ), ⁹⁰tat.miesz. **Tjam** (Тямъ), ⁹¹basz. **Ljazzet** (Ляззетъ), **Tjam** (Тямъ), ⁹²nog. **Dad** (Дадъ), **Lezet** (Лезетъ), ⁹⁴tat.tob. **Akšāš** (Акшаашъ), **Tatle** (Татле), ⁹⁵tat.czas. **Tamlja** (Тамля), **Tamljú** (Тамлю), ⁹⁹tat.bar. **Tamljú** (Тамлю), **Lezat** (Лезатъ), ¹⁰¹tel. **Amšanar** (Амшанаръ), ¹⁰⁴kirg. **Lezzet** (Леззетъ);

162. WĘCH:

obonjanīe (ОБОНЯНІЕ) [Pallas 51 – I/159]: ⁸⁹tat.kaz. **Isnjamjak** (Иснмякъ), **Is'belmjak** (Исьбелмякъ), ⁹⁰tat.miesz. **Džisbelmek** (Джисбелмекъ), **Ziz'anlau** (Зизъанлау), ⁹¹basz. **Isbelmjak** (Исбелмякъ), ⁹²nog. **Koklaiš** (Коклаишъ), ⁹⁴tat.tob. **Ar'is** (Арьисъ), **Jescagotor** (Есцаготоръ), ⁹⁵tat.czas. **Akšits** (Акшитъ), ⁹⁹tat.bar. **Juslanu** (Юслану), **Tom** (Томъ), ¹⁰¹tel. **Iitair** (Итаиръ), ¹⁰⁴kirg. **Esbelmek** (Эсбелмекъ);

163. ДОТЫК:

osjazanīe (ОСЯЗАНІЕ) [Pallas 52 – I/162]: ⁸⁹tat.kaz. **Tutarga** (Тутарга), **Tuju** (Тую), **Tutup** (Тутупъ), **Toimak** (Тоимаъ), ⁹⁰tat.miesz. **Toimjak** (Тоимякъ), **Kučuk'mau** (Кучукъмау), ⁹¹basz. **Toimaklik** (Тоимакликъ), ⁹²nog. **Kučžiš** (Кучжишъ), ⁹⁴tat.tob. **Tjamlik** (Тямликъ), **Kučaklamak** (Кучакъламакъ), **Saibatam** (Саибатамъ), ⁹⁵tat.czas. **Kurjupsiju-Junam** (Курюпсию-Юнамъ), ⁹⁹tat.bar. **Karmalan** (Кармаланъ), **Kučaglal** (Кучаглалъ), ¹⁰¹tel. **Karmadar** (Кармадаръ), ¹⁰⁴kirg. **Sizmjak** (Сизмякъ).

Wśród leksemów odnoszących się do wrażeń zmysłowych jedynie słownictwo o znaczeniach ‘wzrok’ i ‘słuch’ stanowi regularne refleksy rdzeni ogólnoturkijskich, opatrzonych stosownym sufiksem bezokolicznika (por. podrozdz. 4.3.2), co wskazuje na ich czysto werbalną semantykę. Rdzeń **kor-** ‘widzieć’, związany etymologicznie z **Koz** ‘oko’ w językach tatarskich, baszkirskim, uzbeckim przyjął postać **kur-** [Iuldashev 1961: 300] (por.: ⁹⁰tat.miesz. **Kurmaklik** (Курмакликъ), ⁹¹basz. **Kurmjaklik** (Курмякликъ), ⁹⁴tat.tob. **Kurmaklik** (Курмакликъ), **Kurmjak** (Курмякъ), **Kuljamjak** (Кулямякъ), ¹⁰¹tel. **Kurer** (Куреръ), ¹⁰⁴kirg. **Kurmjak** (Курмякъ) [Pallas 49 – I/152]). Równocześnie część odnotowanego materiału kipczackiego potwierdza obecność rdzenia **kara-** ‘patrzeć’ [Iuldashev 1961: 303] (por. ⁸⁹tat.kaz. **Karamaklyk** (Карамаклыкъ), ⁹⁹tat.bar. **Karajmak** (Караймакъ) [Pallas 49 – I/152]). Rdzeń **išit-** (‘,ашит’ [Iuldashev 1961: 298]) o znaczeniu ‘słyszeć’ potwierdzają wszystkie wyróżnione języki kipczackie. Wyjątek stanowią

jedynie przykłady: ⁹⁹tat.bar. **Ogar** (Огаръ), ¹⁰¹tel. **Ugor** (Угоръ) [Pallas 48 – I/149]], wskazujące na rdzeń występujący np. w języku ałtajskim, por.:

В алтайском языке хакасскому глаголу **ис-** «слышать» соответствует **угар-** «слышать», подтверждением чему является словарная статья из Русско-алтайского словаря: **слушать** несов. 1. *кого-что и без доп.* угар (ук-); **слушать радио** радио угар; **слушать музыку** күү угуп турар; 2. *что* угар; слушать дело в суде керекти жаргыда угар; 3. *что (изучать что-л., посещая курс лекций)* угар [...] [Chertykova 2020: 82].

Do zapożyczeń z języka arabskiego w tym materiale należą: ⁹¹basz. **Ljazzet** (Ляззеть), ⁹²nog. **Lezet** (Лезеть), ¹⁰⁴kirg. **Lezzet** (Леззеть) ‘smak’ [Pallas 50 – I/155–156].

4.2.11. Nazwy miejsc

Nazwy miejsc w słowniku Pallasa reprezentowane są przez 5 haseł słownikowych i 67 leksemów.

164. ZIEMIA UPRAWNA:

pašnja (ПАШНЯ) [Pallas 195 – II/206]: ⁸⁹tat.kaz. **Igjun’ler** (Игюньлеръ), **Sukal** (Сукаль), **Turgan** (Турганъ), **Ijer** (Иеръ), ⁹⁰tat.miesz. **Basu** (Басу), ⁹¹basz. **Iginlik** (Игинликъ), ⁹²nog. **Ozan** (Озанъ), ⁹⁴tat.tob. **Igin** (Игинъ), ⁹⁵tat.czac. **Igyn** (Игынъ), ⁹⁹tat.bar. **Kra** (Кра), **Igynlyk** (Игынлыкъ), **Igenlék** (Игенлэкъ), ¹⁰¹tel. **Jër** (Ђръ), ¹⁰⁴kirg. **Eginluk** (Эгинлукъ);

165. MIEDZA:

meža (МЕЖА) [Pallas 167 – II/114]: ⁸⁹tat.kaz. **Girnin’čigi** (Гирниньчиги), **Čik** (Чикъ), ⁹⁰tat.miesz. **Čik** (Чикъ), ⁹¹basz. **Čik** (Чикъ), ⁹²nog. **Sinor** (Синоръ), ⁹⁴tat.tob. **Igi** (Иги), **Dilgi** (Дилги), ⁹⁵tat.czac. **Ucegan’jer** (Уцеганьеръ), ⁹⁹tat.bar. **Xatym** (Хатымъ), **Irbilgus** (Ирбилгусъ), **Jelčiu** (Елчйу), ¹⁰¹tel. ---, ¹⁰⁴kirg. **Čik** (Чикъ);

166. POLE:

pole (ПОЛЕ) [Pallas 138 – II/24]: ⁸⁹tat.kaz. **Kir** (Киръ), **Kyrjar** (Кырляръ), **Jalan** (Яланъ), ⁹⁰tat.miesz. **Kyr** (Кыръ), ⁹¹basz. **Džalan** (Джаланъ), **Kyr** (Кыръ), ⁹²nog. **Jajla** (Яйла), ⁹⁴tat.tob. **Sagrya** (Сагря), **Tjus’ir** (Тюсьиръ), **Jëlan-pir** (Ђлань-пиръ), ⁹⁵tat.czac. **Cul** (Цулъ), **Col** (Цоль), ⁹⁹tat.bar. **Irinlik** (Иринликъ), **Tuzda** (Тузда), **Kra** (Кра), ¹⁰¹tel. **Jalan** (Яланъ), **Jëlan** (Ђланъ), ¹⁰⁴kirg. **Dala** (Дала);

167. ŁĄKA:

lug (ЛУГЪ) [Pallas 139 – II/27]: ⁸⁹tat.kaz. **Bulún** (Булунъ), ⁹⁰tat.miesz. **Bulun** (Булунъ), ⁹¹basz. **Bulún** (Булунъ), **Tugaj** (Тугай), ⁹²nog. **Ural** (Уралъ), ⁹⁴tat.tob. **Nuvu** (Нуву), **Ojir** (Ойиръ), **Pecāl** (Пецааль), **Čul** (Чулъ), ⁹⁵tat.czac. ---, ⁹⁹tat.bar.

Nū (Нуу), *Tugaj* (Тугай), *Buk* (Букъ), ¹⁰¹tel. *Bīuk-Čer* (Біукъ-Черъ), ¹⁰⁴kirg. *Tugaj* (Тугай);

168. DWÓR:

dvor (ДВОРЪ) [Pallas 170 – II/123]: ⁸⁹tat.kaz. *Jûrt* (Ю́ртъ), *Džjûrt* (Джіо́ртъ), ⁹⁰tat.miesz. *Iurt* (Иуртъ), ⁹¹basz. *Jurt* (Юртъ), ⁹²nog. *Konak* (Конакъ), ⁹⁴tat.tob. *Arjam* (Арямъ), *Kurá* (Курá), ⁹⁵tat.czac. ---, ⁹⁹tat.bar. *Karalmá* (Каралмá), *Korá* (Корá), ¹⁰¹tel. ---, ¹⁰⁴kirg. *Džurt* (Джуртъ).

Wyróżniona leksyka cechuje się dużą różnorodnością. W przeciwieństwie do poprzednich grup leksykalnych trudno wyodrębnić dominujący zasób rdzeni dla danego hasła. Przyczynę może stanowić wieloznaczność. Przykładowo hasło ‘dwór’ można rozumieć zarówno jako dom/miejsce zamieszkania (⁸⁹tat.kaz. *Jûrt* (Ю́ртъ), ¹⁰⁴kirg. *Džurt* (Джуртъ) [Pallas 170 – II/123]), jak i ‘budynek’ (⁹⁴tat.tob. *Kurá* (Курá) [tamże] od rdzenia *kur-* ‘budować’). Ciekawe jest również umieszczenie zbieżnej semantycznie leksyki w odrębnych hasłach słownikowych, por. ‘ziemia uprawna’ vs. ‘pole’, co w dużej mierze może być podyktowane trybem życia prowadzonym przez użytkowników danej społeczności turkijskiej. Leksem *kira* jako ‘pole’ (starotur. *gira, por. ‘miedza’ – związek izafetowy w ⁸⁹tat.kaz. *Girnin’čigi* (Гирниньчиги) [Pallas 167 – II/114]) odnotowują ⁸⁹tat.kaz. *Kir* (Киръ), *Kyrľjar* (Кырляръ), ⁹⁰tat.miesz. *Kyr* (Кыръ), ⁹¹basz. *Kyr* (Кыръ) [Pallas 138 – II/24], z kolei w znaczeniu: ‘ziemia uprawna’: ⁹⁹tat.bar. *Kra* (Кра) [Pallas 195 – II/206]. W wielu językach turkijskich pod leksemem *Jajla* (Яйла) [Pallas 138 – II/24] skrywają się takie znaczenia, jak: ‘pole’, ‘ziemia uprawna’, ‘łąki górskie’, por.:

По определению физической географии пастбище у некоторых тюркских народов *йайла* это равнина, разделенная реками, однако, например, у азербайджанцев же это всегда горное альпийское пастбище. Просто по географическому определению, *йайла* – это местность, пустующая в основном зимой, но летом, в самый жаркий период времени, населяемая скотоводами [...] иначе говоря *йайла* – это горные луга. Пастбища в высокогорье также называют *йайла*, как и *йайлак*, *йазлак* [Gumbatov]⁶⁶.

Powyższe przesunięcia znaczeniowe są charakterystyczne dla języków turkijskich, dostrzegalne również w pozostałych grupach leksykalnych.

4.2.12. Nazwy czynności i obyczajów

Nazwy czynności i obyczajów stanowią dość niejednorodną grupę leksykalną reprezentowaną przez 5 haseł i 62 leksemy.

⁶⁶ Por. <https://en.calameo.com/books/00226403741567d4ec4fd> – 11 XI 2021.

169. PRACA:

rabota (РАБОТА) [Pallas 63 – I/197]: ⁸⁹tat.kaz. *Iš* (Ишь), *Eš* (Эшь), ⁹⁰tat.miesz. *Iš* (Ишь), ⁹¹basz. *Iš* (Ишь), ⁹²nog. *Iš* (Ишь), ⁹⁴tat.tob. *Iš* (Ишь), ⁹⁵tat.czac. *Ješ* (Ешь), ⁹⁹tat.bar. *Iš* (Ишь), *Ješ* (Ешь), ¹⁰¹tel. *Iš* (Ишь), ¹⁰⁴kirg. *Eš* (Эшь);

170. PORÓD/NARODZINY:

rodiny (РОДИНЫ) [Pallas 193 – II/199]: ⁸⁹tat.kaz. *Tjurjargá* (Тюрярґа), *Tugmak* (Тугмакь), ⁹⁰tat.miesz. *Tumak* (Тумаць), *Tuganlik* (Туганликь), ⁹¹basz. *Tugmak* (Тугмаць), ⁹²nog. *Dogurma* (Догурма), ⁹⁴tat.tob. *Tygyrmak* (Тыгырмаць), *Tugan-giri* (Тугангири), *Tauta* (Таута), ⁹⁵tat.czac. *Tugan* (Тугань), ⁹⁹tat.bar. *Tumak* (Тумаць), *Tūgan* (Туугань), *Tolučo* (Толучо), ¹⁰¹tel. *Teregon* (Терегонь), ¹⁰⁴kirg. *Tūmek* (Туумекь);

171. BÓJKA:

draka (ДРАКА) [Pallas 186 – II/175]: ⁸⁹tat.kaz. *Urúš* (Урушь), ⁹⁰tat.miesz. *Sugyš* (Сугышь), ⁹¹basz. *Suguš* (Сугушь), ⁹²nog. *Sokuš* (Сокушь), ⁹⁴tat.tob. *Sugyš* (Сугышь), ⁹⁵tat.czac. *Sogoš* (Согошь), ⁹⁹tat.bar. *Sogoš* (Согошь), ¹⁰¹tel. *Uruš* (Урушь), ¹⁰⁴kirg. *Sogus* (Согусь);

172. WOJNA:

vojna (ВОЙНА) [Pallas 189 – II/185]: ⁸⁹tat.kaz. *Sugyš* (Сугышь), *Jaú* (Яý), ⁹⁰tat.miesz. *Jau* (Яу), ⁹¹basz. *Džau* (Джау), ⁹²nog. *Čžav* (Чжавь), ⁹⁴tat.tob. *Juvu* (Юву), *Jau* (Яу), ⁹⁵tat.czac. *Jau* (Яу), ⁹⁹tat.bar. *Jaucylik* (Яуцыликь), *Jēu* (Ћу), ¹⁰¹tel. *Jūg* (Їŭгь), *Jū* (Їŭу); ¹⁰⁴kirg. *Džaukul* (Джаукуль);

173. ŚLUB/MALŻEŃSTWO:

brak (БРАКЪ) [Pallas 67 – I/210]: ⁸⁹tat.kaz. *Uljanu* (Уляну), *Kjabjún* (Кябюнь), ⁹⁰tat.miesz. *Zifjatljanu* (Зифятляну), *Kabjún* (Кабюнь), ⁹¹basz. *Kjabjún* (Кябюнь), ⁹²nog. *Toi* (Тои), *Dugjun* (Дугюнь), ⁹⁴tat.tob. *Toj* (Той), *Tuj* (Туй) (**Toj* значить свадьба)⁶⁷, ⁹⁵tat.czac. *Bujarmyš* (Буярмышь), ⁹⁹tat.bar. *Toi* (Тои), *Ulen-gal* (Уленгаль), ¹⁰¹tel. *Toj* (Той), ¹⁰⁴kirg. *Nikja* (Никя).

Leksemy o znaczeniach ‘bójka’ i ‘wojna’ (podobnie jak omówione już hasło „bitwa”) odwołują się do dwóch rdzeni: *soq-* ‘bić, uderzać’ oraz *Uruš*. Oba reprezentowane są przez słownictwo o znaczeniu ‘bójka’. W przypadku hasła ‘wojna’ leksyka odnotowuje również rdzeń **Jau* [Tenishev 2001: 561] w różnych realizacjach fonetycznych interwokalicznego *y* [ǵ]: 1) typowe dla języków tatarskich przejście *-ǵ->-v-*, np. ⁹⁴tat.tob. *Juvu* (Юву) [Pallas 189 – II/185]; 2) wydłużenie do labialnego *-u-* [Tenishev 2001: 313]: *Jaú* (Яý), ⁹⁰tat.miesz. *Jau* (Яу), ⁹⁵tat.czac. *Jau* (Яу) [Pallas 189 – II/185]. Języki baszkirski i kirgiski odzwierciedlają dodatkową zmianę nagłosową *j->dž-* (⁹¹basz. *Džau* (Джау), ¹⁰⁴kirg. *Džaukul* (Джаукуль) [tamże]).

⁶⁷ Komentarz Pallasa: ‘(**Toj* значить свадьба)’ – ‘**Toj* znaczy ślub’.

Leksyka o znaczeniu ‘poród’ nosi czysto czasownikowy charakter, o czym świadczy obecność sufiksów bezokolicznikowych. Z wyjątkiem języka nogajskiego wszystkie języki kipczackie odnotowują bezdźwięczny nagłos: ⁸⁹tat.kaz. *Tjurjargá* (Тюрярґа), *Tugmak* (Тугмакь), ⁹⁰tat.miesz. *Tumak* (Тума́кь), *Tuganlik* (Туганли́кь) [Pallas 193 – II/199] oraz samogłoskę *-u-* (na miejscu pierwotnego *-o-*, por. **toy-* ‘rodzić’ [Tenishev 2001: 698]). Zmiana ta określana jest jako zjawisko „древнедиалектного порядка” [Sevortian 1980: 245].

Wiele wątpliwości budzi słownictwo przypisane do hasła ‘małżeństwo’. Leksem pochodzenia mongolskiego **Toj* potwierdza większość języków (⁹²nog. *Toi* (Тои), ⁹⁴tat.tob. *Toj* (Тој), *Tuj* (Туй), ⁹⁹tat.bar. *Toi* (Тои), ¹⁰¹tel. *Toj* (Тој) [Pallas 67 – I/210]). Jednak z uwagi na adnotację Pallasa wskazującą na sens ‘ślub’ można domniemywać, że pozostałe ekwiwalenty leksykalne odnoszą się nie tyle do tegoż obrzędu, co również do takich znaczeń pobocznych, jak: ‘uczta’, ‘wesele’ itp.

4.2.13. Nazwy sił nadprzyrodzonych

Nazwy sił nadprzyrodzonych obejmują 4 hasła oraz 56 leksemów.

174. БОГ:

bog (БОГЪ) [Pallas 1 – I/2]: ⁸⁹tat.kaz. *Tjangri* (Тянґри), ⁹⁰tat.miesz. *Xudai* (Худаи), ⁹¹basz. *Xodai* (Ходаи), *Tengri* (Тенґри), ⁹²nog. *Tjangri* (Тянґри), ⁹⁴tat.tob. *Tjangri* (Тянґри), *Xudai* (Худаи), ⁹⁵tat.czac. *Xudai* (Худаи), ⁹⁹tat.bar. *Kutaj* (Кутай), ¹⁰¹tel. *Kutai* (Кутай), ¹⁰⁴kirg. *Tengri* (Тенґри);

175. НЕБО:

nebo (НЕБО) [Pallas 2 – I/5]: ⁸⁹tat.kaz. *Kjûk* (Кю́кь), ⁹⁰tat.miesz. *Kuk* (Ку́кь), ⁹¹basz. *Kuk* (Ку́кь), *Avá* (Ава́), ⁹²nog. *Kuk* (Ку́кь), *Ġeda* (Ґеда), ⁹⁴tat.tob. *Asman* (Асмань), *Auva* (Аува), ⁹⁵tat.czac. *Kek* (Кэ́кь), ⁹⁹tat.bar. *Azman* (Азмань), *Ġavá* (Ґавá), ¹⁰¹tel. *Tengeri* (Тенґери), ¹⁰⁴kirg. *Kjûk* (Кю́кь), *Asman* (Асмань);

176. СУД:

čudo (ЧУДО) [Pallas 125 – I/394]: ⁸⁹tat.kaz. *Tamašá* (Тамашá), *Galimat* (Галимáть), ⁹⁰tat.miesz. *Adžaip* (Аджаипь), ⁹¹basz. *Gažaip* (Гажаипь), *Tamaša* (Тамаша), ⁹²nog. *Gakmet* (Гакметь), ⁹⁴tat.tob. *Tamaš* (Тамашь), *Taracjup* (Тарацю́пь), ⁹⁵tat.czac. *Kurbagan'kurtu* (Курбаґанькурту), ⁹⁹tat.bar. *Gačab* (Гачабь), *Myškil* (Мышкиль), ¹⁰¹tel. *Obal* (Обаль), ¹⁰⁴kirg. *Keremet* (Кереметь);

177. ДУХ:

dux (ДУХЪ) [Pallas 70 – I/219–220]: ⁸⁹tat.kaz. *Sulú* (Сулý), ⁹⁰tat.miesz. *Sulu* (Сулу), *Is* (Ись), ⁹¹basz. *Sulutyn* (Сулутынь), ⁹²nog. *Rug* (Ругь), *Nefes* (Нефесь), ⁹⁴tat.tob. *Is'djam* (Исьдя́мь), *Is* (Ись), *Jes* (Есь), ⁹⁵tat.czac. *Aus'jel* (Аусьель), *Ausugus'jelja* (Аусугусьеля), ⁹⁹tat.bar. *Jes* (Есь), *Dim* (Димь), ¹⁰¹tel. *Džit* (Джіить), *Tyn* (Тынь), ¹⁰⁴kirg. *Dim* (Димь), *Džis* (Джись).

Nazewnictwo dotyczące sił nadprzyrodzonych jest w dużej mierze świadectwem kultury duchowej dawnych ludów turek. Pomimo iż słownik Pallasa jest datowany na schyłek XVIII w., można zauważyć ówczesny dość silny wpływ szamanizmu. Świadczy o tym leksyka o znaczeniu ‘bóg’ w postaci realizacji rdzenia **taŋri* (w odróżnieniu od perskiego *Xudai*, por. ⁹⁰tat.miesz. *Xudai* (Худай), ⁹¹basz. *Xodai* (Ходаи), ⁹⁴tat.tob. *Xudai* (Худай), ⁹⁵tat.czac. *Xudai* (Худай), ⁹⁹tat.bar. *Kutaj* (Кутай), ¹⁰¹tel. *Kutaj* (Кутай) [Pallas 1 – I/2]), utożsamiana również z niebem (por.: ‘niebo’ ¹⁰¹tel. *Tengeri* (Тенгери) vs. pochodzenia perskiego ⁹⁴tat.tob. *Asman* (Asman), ⁹⁹tat.bar. *Azman* (Азманъ), ¹⁰⁴kirg. *Asman* (Асманъ); [Pallas 2 – I/5]) jako jedno z trzech bóstw pogańskich, por.:

Тео-космическое понятие *kök teŋri* – неотъемлемый конструкт мифологии Вселенной у тюрков [...] [Tenishev 2001: 627].

4.2.14. Nazwy odgłosów

Nazwy odgłosów obejmują 4 hasła słownikowe i 54 leksemy.

178. GŁOS:

golos (ГОЛОСЪ) [Pallas 53 – I/165]: ⁸⁹tat.kaz. *Avás* (Авасъ), ⁹⁰tat.miesz. *Avas* (Авасъ), ⁹¹basz. *Tauš* (Таушъ), *Avaz* (Авазъ), ⁹²nog. *Bogurdak* (Богурдакъ), *Damag* (Дамагъ), ⁹⁴tat.tob. *Avazi* (Авази), ⁹⁵tat.czac. *Tauš* (Таушъ), ⁹⁹tat.bar. *Tauš* (Таушъ), *Un* (унъ), ¹⁰¹tel. *Iun* (Иунъ), ¹⁰⁴kirg. *Taus* (Таусъ);

179. KRZYK:

krik (КРИКЪ) [Pallas 55 – I/171–172]: ⁸⁹tat.kaz. *Kyčkriš* (Кычкришъ), *Kiskyryš* (Кискрырьшъ), ⁹⁰tat.miesz. *Kickryk* (Кицкрыкъ), *Kečkyru* (Кечкыру), ⁹¹basz. *Kyčkryk* (Кычкрыкъ), *Tauš* (Таушъ), ⁹²nog. *Kič'kiriš* (Кичькиришъ), ⁹⁴tat.tob. *Kickiryk* (Кицкирькъ), *Kac'xramen* (Кацьхраменъ), ⁹⁵tat.czac. *Kyga* (Кыга), ⁹⁹tat.bar. *Toguž* (Тогужъ), *Kyčkurū* (Кычкуруу), ¹⁰¹tel. *Kyi* (Кыи), ¹⁰⁴kirg. *Kičkryk* (Кичкрыкъ);

180. SZUM:

šum (ШУМЪ) [Pallas 56 – I/175]: ⁸⁹tat.kaz. *Gačgvá* (Гачгв́а), *Kavga* (Кавга), *Tauš* (Таушъ), ⁹⁰tat.miesz. *Kauga* (Кауга), ⁹¹basz. *Kavga* (Кавга), ⁹²nog. *Šamata* (Шамата), ⁹⁴tat.tob. *Tavyš* (Тавышъ), *Kauga* (Кауга), *Oržobec* (Оржобецъ), ⁹⁵tat.czac. *Kouga* (Коуга), *Tauš* (Таушъ), ⁹⁹tat.bar. *Šeulal* (Шеулалъ), ¹⁰¹tel. *Tabyš* (Табышъ), ¹⁰⁴kirg. *Sjüren* (Сюрень);

181. PŁACZ:

vopl' (ВОПЛЬ) [Pallas 57 – I/178]: ⁸⁹tat.kaz. *Zarilyk* (Зарилыкъ), *Dželamak* (Джеламакъ), *Jegláv* (Егла́въ), ⁹⁰tat.miesz. *Jelamak* (Еламакъ), ⁹¹basz. *Džilamak* (Джиламакъ), *Aglamak* (Агламакъ), ⁹²nog. *Bagiriš* (Багиришъ), ⁹⁴tat.tob.

Aglamak (Агламакъ), *Kauga* (Кауга), *Kacxaramen* (Кацхараменъ), ⁹⁵tat.czas. *Dauzi* (Даузи), ⁹⁹tat.bar. *Auvas-beljal* (Аувась-белялъ), ¹⁰¹tel. *Urân* (Ураанъ), ¹⁰⁴kirg. *Buzlau* (Бузлау).

W wyróżnionej klasie tematycznej występują zapożyczenia perskie, por. ‘głos’: ⁸⁹tat.kaz. *Avas* (Авасъ), ⁹⁰tat.miesz. *Avas* (Авасъ), *Avaz* (Авазъ), ⁹⁴tat.tob. *Avazi* (Авази) ‘głos’ [Pallas 53 – I/165]; ‘szum’: ⁹⁰tat.miesz. *Kauga* (Кауга), ⁹¹basz. *Kavga* (Кавга), ⁹⁴tat.tob. *Kauga* (Кауга), ⁹⁵tat.czas. *Kouga* (Коуга) [Pallas 56 – I/175].

4.2.15. Nazwy żywności

Nazwy żywności reprezentowane są przez 4 hasła i 49 leksemów.

182. CHLEB:

xlēb (ХЛѢБЪ) [Pallas 179 – II/151]: ⁸⁹tat.kaz. *Ašlyk* (Ашлыкъ), *Ikmjāk* (Икмякъ), ⁹⁰tat.miesz. *Itmjak* (Итмякъ), ⁹¹basz. *Itmjak* (Итмякъ), ⁹²nog. *Ekmek* (Экмекъ), *Itmex* (Итмехъ), ⁹⁴tat.tob. *Aš* (Ашъ), *Itmjak* (Итмякъ), ⁹⁵tat.czas. *Ikmjak* (Икмякъ), ⁹⁹tat.bar. *Ikmjak* (Икмякъ), *Aš* (Ашъ), ¹⁰¹tel. *Impek* (Импэкъ), ¹⁰⁴kirg. *Nan* (Нанъ);

183. WINO:

vino (ВИНО) [Pallas 180 – II/154–155]: ⁸⁹tat.kaz. *Arakí* (Араки́), ⁹⁰tat.miesz. *Araki* (Араки), ⁹¹basz. *Araky* (Араки), ⁹²nog. *Šerap* (Шерапъ), ⁹⁴tat.tob. *Arak* (Аракъ), ⁹⁵tat.czas. *Arak* (Аракъ), ⁹⁹tat.bar. *Araká* (Арака́), ¹⁰¹tel. *Araká* (Арака́), *Aradžán* (Араджанъ), ¹⁰⁴kirg. *Arák* (Ара́къ);

184. SÓL:

sol’ (СОЛЬ) [Pallas 124 – I/390]: ⁸⁹tat.kaz. *Toz* (Тозъ), *Tyz* (Тызъ), ⁹⁰tat.miesz. *Tuz* (Тузъ), ⁹¹basz. *Tuz* (Тузъ), ⁹²nog. *Tuz* (Тузъ), ⁹⁴tat.tob. *Tus* (Тусъ), ⁹⁵tat.czas. *Tus* (Тусъ), ⁹⁹tat.bar. *Tus* (Тусъ), ¹⁰¹tel. *Tus* (Тусъ), ¹⁰⁴kirg. *Tuz* (Тузъ);

185. STRAWY:

jastvy (ЯСТВЫ) [Pallas 181 – II/158]: ⁸⁹tat.kaz. *Artjúrlyjú* (Артюрлју), *Aš’lár* (Ашъларъ), *Aš* (Ашъ), ⁹⁰tat.miesz. *Aš* (Ашъ), ⁹¹basz. *Aš* (Ашъ), ⁹²nog. *Ašlar* (Ашларъ), ⁹⁴tat.tob. *Imjak’aš* (Имякъашъ), *Ašlar* (Ашларъ), ⁹⁵tat.czas. *Turluaš* (Турлуашъ), *Akšiašlar* (Акшиашларъ), ⁹⁹tat.bar. *Tagamler* (Тагамлеръ), *Tagam* (Тагамъ), ¹⁰¹tel. *Aš* (Ашъ), *Kursák* (Курса́къ), *Tábak* (Та́бакъ), ¹⁰⁴kirg. *As* (Асъ).

W zgromadzonym materiale na szczególną uwagę zasługuje leksyka o znaczeniu ‘chleb’. Najstarszy rdzeń (*etmek*), w istocie czasownik ‘robić’, reprezentują zmodyfikowane nagłosowo leksemy: ⁹⁰tat.miesz. *Itmjak* (Итмякъ), ⁹¹basz. *Itmjak* (Итмякъ), ⁹²nog. *Itmex* (Итмехъ), ⁹⁴tat.tob. *Itmjak* (Итмякъ). Z kolei od rdzenia *ek-* ‘siać’ pochodzą leksemy: ⁸⁹tat.kaz. *Ikmjāk* (Икмякъ), ⁹²nog. *Ekmek*

(Экмекъ), ⁹⁵tat.czac. ***Ikmyjak*** (Икмякъ), ⁹⁹tat.bar. ***Ikmyjak*** (Икмякъ). Na tle innych języków turekijskich materiał ten jest silnie zdialektalizowany – na świadczące o tym formy typu ***Itmak*** zwraca uwagę Teniszew, por. [Teniszew 2001: 469]. W ¹⁰⁴kirg. ***Nan*** (Нанъ) stanowi zapożyczenie z języka perskiego.

Leksyka zgromadzona w haśle ‘strawy’ pokrywa się częściowo ze słownictwem oznaczającym ‘zboże’ oraz ‘chleb’ (por. podrozdz. 4.2.5): ‘strawy’: ⁸⁹tat.kaz. ***Aş'lar*** (Ашьларъ), ***Aş*** (Ашъ), ⁹⁰tat.miesz. ***Aş*** (Ашъ), ⁹¹basz. ***Aş*** (Ашъ), ⁹²nog. ***Aşlar*** (Ашларъ), ⁹⁴tat.tob. ***Aşlar*** (Ашларъ), ¹⁰¹tel. ***Aş*** (Ашъ), ¹⁰⁴kirg. ***As*** (Асъ) [Pallas 181 – II/158] vs. ‘zboże’: ⁹⁰tat.miesz. ***Aşlik*** (Ашликъ), ⁹¹basz. ***Aşlyk*** (Ашлыкъ), ¹⁰¹tel. ***Aş*** (Ашъ), ¹⁰⁴kirg. ***Aslek*** (Аслекъ) [Pallas 140 – II/30] vs. ‘chleb’: ⁸⁹tat.kaz. ***Aşlyk*** (Ашлыкъ), ⁹⁴tat.tob. ***Aş*** (Ашъ), ⁹⁹tat.bar. ***Aş*** (Ашъ) [Pallas 179 – II/151].

4.2.16. Nazwy żywiołów

Nazwy żywiołów reprezentowane są przez 4 hasła i 47 leksemów.

186. ZIEMIA:

zemlja (ЗЕМЛЯ) [Pallas 97 – I/305]: ⁸⁹tat.kaz. ***Jer*** (Ерь), ⁹⁰tat.miesz. ***Jēr*** (Ђрь), ⁹¹basz. ***Jēr*** (Ђрь), ***Džir*** (Джиръ), ⁹²nog. ***Jer*** (Ерь), ***Toprak*** (Топракъ), ⁹⁴tat.tob. ***Irju*** (Ирю), ***Gir*** (Гиръ), ***Ijr*** (Їрь), ⁹⁵tat.czac. ***Ir*** (Ирь), ⁹⁹tat.bar. ***Der*** (Дерь), ¹⁰¹tel. ***Jēr*** (Ђрь), ***Toprak*** (Топракъ), ¹⁰⁴kirg. ***Džer*** (Джеръ);

187. WODA:

voda (ВОДА) [Pallas 98 – I/308]: ⁸⁹tat.kaz. ***Su*** (Су), ⁹⁰tat.miesz. ***Su*** (Су), ⁹¹basz. ***Su*** (Су), ***So*** (Со), ⁹²nog. ***Su*** (Су), ⁹⁴tat.tob. ***Su*** (Су), ***Sou*** (Сой), ⁹⁵tat.czac. ***Su*** (Су), ***Tunuksu*** (Тунуксу), ⁹⁹tat.bar. ***Sū*** (Суу), ¹⁰¹tel. ***Su*** (Су), ¹⁰⁴kirg. ***Su*** (Су);

188. POWIETRZE:

vozd'ux (ВОЗДУХЪ) [Pallas 110 – I/347]: ⁸⁹tat.kaz. ***Ġeva*** (Гева), ***Ġavva*** (Гавва), ***Mail*** (Маиль), ⁹⁰tat.miesz. ***Ġeva*** (Гева), ⁹¹basz. ***Ġeva*** (Гева), ***Juzi*** (Юзи), ⁹²nog. ***Ġava*** (Гава), ⁹⁴tat.tob. ***Avasy*** (Авасы), ⁹⁵tat.czac. ---, ⁹⁹tat.bar. ***Gauvosy*** (Гаувосы), ¹⁰¹tel. ---, ¹⁰⁴kirg. ***Ava*** (Ава);

189. OGIEŃ:

ogon' (ОГОНЬ) [Pallas 112 – I/353]: ⁸⁹tat.kaz. ***Ut*** (Ут), ***Ot*** (Отъ), ⁹⁰tat.miesz. ***Ut*** (Утъ), ***Ot*** (Отъ), ⁹¹basz. ***Ut*** (Утъ), ⁹²nog. ***Ut*** (Утъ), ⁹⁴tat.tob. ***Ot*** (Отъ), ⁹⁵tat.czac. ***Ut*** (Утъ), ⁹⁹tat.bar. ***Ut*** (Утъ), ¹⁰¹tel. ***Ot*** (Отъ), ¹⁰⁴kirg. ***Ut*** (Утъ).

Nazwy żywiołów stanowią leksykę ogólnoturkijską, a więc zbieżną w obrębie wyróżnionych języków. Hasło ‘ziemia’ reprezentuje leksyka od starotur. ***Jer*** o niewielkich zmianach fonetycznych (por. ⁹¹basz. ***Džir*** (Джиръ), ¹⁰⁴kirg. ***Džer*** (Джеръ), ⁹⁹tat.bar. ***Der*** (Дерь), ⁹⁴tat.tob. ***Irju*** (Ирю), ***Gir*** (Гиръ) [Pallas 97 – I/305]). Równolegle spotykany jest leksem ***Toprak*** o znaczeniach ‘ziemia, proch, kurz’ (⁹²nog. ***Toprak*** (Топракъ), ¹⁰¹tel. ***Toprak*** (Топракъ) [tamże]). Hasło ‘ogień’ wskazuje na

zbieżną leksykę o charakterystycznym dla języków kipczackich nagłosowym *u-* (wyjątek stanowią: ⁹⁴tat.tob. *Ot* (Отъ), ¹⁰¹tel. *Ot* (Отъ) [Pallas 112 – I/353]). Hasło o znaczeniu ‘powietrze’ zawiera w znacznej mierze słownictwo pochodzenia arabskiego, np. ⁸⁹tat.kaz. *Ġeva* (Гева), *Ġavva* (Гавва) [Pallas 110 – I/347].

4.2.17. Nazwy pomiarowe

Nazwy pomiarowe reprezentowane są przez 4 hasła i 47 leksemów.

190. GŁĘBOKOŚĆ:

głębina (ГЛУБИНА) [Pallas 114 – I/359–360]: ⁸⁹tat.kaz. *Tirjanlik* (Тирянликъ), ⁹⁰tat.miesz. *Tirjanlik* (Тирянликъ), ⁹¹basz. *Tirjanlik* (Тирянликъ), ⁹²nog. *Derenlik* (Деренликъ), ⁹⁴tat.tob. *Terenlik* (Теренликъ), *Tirjanligi* (Тирянлиги), *Tirjangir* (Тирянгирь), ⁹⁵tat.czas. *Teren* (Терень), ⁹⁹tat.bar. *Terenligé* (Теренлигё), ¹⁰¹tel. *Ter'on* (Тэръонъ), ¹⁰⁴kirg. *Terenlik* (Теренликъ);

191. WYSOKOŚĆ:

vysota (ВЫСОТА) [Pallas 115 – I/362–363]: ⁸⁹tat.kaz. *Bījûk* (Біюкъ), ⁹⁰tat.miesz. *Bījûklik* (Біюкликъ), ⁹¹basz. *Bījûklik* (Біюкликъ), ⁹²nog. *Jukseklik* (Юксекликъ), ⁹⁴tat.tob. *Biklik* (Бикликъ), *Bījkligi* (Бійклиги), *Pijux* (Пиюхъ), ⁹⁵tat.czas. *Bīj* (Бійкъ), ⁹⁹tat.bar. *Bījklige* (Бійклиге), *Bījklik* (Бійкликъ), ¹⁰¹tel. *Bīj* (Бійкъ), ¹⁰⁴kirg. *Bijûklik* (Біюкликъ);

192. SZEROKOŚĆ:

širina (ШИРИНА) [Pallas 116 – I/366]: ⁸⁹tat.kaz. *Kin'ljuk* (Кинъюкъ), ⁹⁰tat.miesz. *Kinlik* (Кинликъ), ⁹¹basz. *Kinglik* (Кингликъ), ⁹²nog. *Genlik* (Генликъ), ⁹⁴tat.tob. *Kinlik* (Кинликъ), *Kyjangi* (Кыянги), *Jaose* (Яосе), ⁹⁵tat.czas. *Jalvak* (Ялвакъ), *Jalval* (Ялваль), ⁹⁹tat.bar. *Kijklige* (Кійклиге), *Jalbaklig* (Ялбаклигъ), *Kjukonlik* (Кюконликъ), ¹⁰¹tel. *Jalbak* (Ялбакъ), ¹⁰⁴kirg. *Kenglek* (Кенглекъ);

193. DŁUGOŚĆ:

dłina (ДЛИНА) [Pallas 117 – I/369]: ⁸⁹tat.kaz. *Uzún* (Узунъ), ⁹⁰tat.miesz. *Uzunluk* (Узунлукъ), ⁹¹basz. *Uzjunlyk* (Узюнлыкъ), ⁹²nog. *Uzunluk* (Узунлукъ), ⁹⁴tat.tob. *Usunlik* (Усунликъ), ⁹⁵tat.czas. *Uzun* (Узунъ), ⁹⁹tat.bar. *Zonloga* (Зонлога), *Uzun'luk* (Узуньлукъ), ¹⁰¹tel. *Uzun* (Узунъ), ¹⁰⁴kirg. *Uzunluk* (Узунлукъ).

4.2.18. Nazwy wykonawców czynności

Nazwy wykonawców czynności reprezentowane są przez 3 hasła i 47 leksemów.

194. STRÓŻ:

storož (СТОРОЖЪ) [Pallas 184 – II/168]: ⁸⁹tat.kaz. *Sačkí* (Сачкí), *Karagúl* (Капару́ль), ⁹⁰tat.miesz. *Sački* (Сачки), ⁹¹basz. *Sački* (Сачки), ⁹²nog. *Karagul*

(Карагуль), ⁹⁴tat.tob. *Kutjǔvčī* (Куті́овчи), *Karaúl* (Карау́ль), ⁹⁵tat.czac. *Jusaklar* (Юсакларь), ⁹⁹tat.bar. *Saklauga* (Саклауга), *Karak* (Кара́къ), *Jerak* (Еракъ), ¹⁰¹tel. *Kotoči* (Коточи), *Karauldži* (Караулджи), ¹⁰⁴kirg. *Sakči* (Сакчи);

195. WOJOWNIK:

voin (ВОИНЪ) [Pallas 190 – II/188–189]: ⁸⁹tat.kaz. *Pjagelván* (Пягелва́нь), *Sugušučī* (Сугушучі́), *Bajatur* (Баятуръ); ⁹⁰tat.miesz. *Jaučil* (Яучиль); ⁹¹basz. *Javčil* (Явчилъ), *Batir* (Батиръ), ⁹²nog. *Batir* (Батиръ), ⁹⁴tat.tob. *Batyr* (Батырь), *Suguš-kušiljar* (Сугушъ-кушиляръ), *Cogoščat* (Цогощатъ), ⁹⁵tat.czac. *Cyru* (Цыру), ⁹⁹tat.bar. *Batyr* (Батырь), *Batyrlik* (Батырликъ), *Batar* (Батаръ), ¹⁰¹tel. ---, ¹⁰⁴kirg. *Batir* (Батиръ);

196. ZŁODZIEJ:

tat' (ТАТЬ) [Pallas 182 – II/161]: ⁸⁹tat.kaz. *Ugury* (Угурь), *Karák* (Кара́къ), ⁹⁰tat.miesz. *Bor* (Боръ), *Ogro* (Огро), ⁹¹basz. *Karak* (Кара́къ), *Bur* (Буръ), ⁹²nog. *Xirsis* (Хирсисъ), ⁹⁴tat.tob. *Ugry* (Угры), *Ogr'lyk* (Огрылыкъ), *Aurá* (Аурá), ⁹⁵tat.czac. *Ura* (Ура), *Karak* (Кара́къ), ⁹⁹tat.bar. *Karak* (Кара́къ), *Karakči* (Кара́кчи), *Uoró* (Уорó), ¹⁰¹tel. *Ūrčú* (Уурчú), ¹⁰⁴kirg. *Oro* (Оро), *Karak* (Кара́къ).

Leksyka odnotowana w haśle słownikowym ‘stróż’ bez wątpienia nawiązuje do rdzenia *kara* ‘patrzeć’: ⁸⁹tat.kaz. *Karagúl* (Карагу́ль), ⁹²nog. *Karagul* (Карагуль), ⁹⁴tat.tob. *Karaúl* (Карау́ль), ⁹⁹tat.bar. *Karak* (Кара́къ), ¹⁰¹tel. *Karauldži* (Караулджи) [Pallas 184 – II/168].

Słownictwo o znaczeniu ‘wojownik’ etymologicznie nawiązuje do **bayatur* [Tenishev 2001: 560], przyjmując najczęściej postać zredukowaną *Batyr*: ⁹¹basz. *Batir* (Батиръ); ⁹²nog. *Batir* (Батиръ), ⁹⁴tat.tob. *Batyr* (Батырь), ⁹⁹tat.bar. *Batyr* (Батырь), *Batyrlik* (Батырликъ), *Batar* (Батаръ), ¹⁰⁴kirg. *Batir* (Батиръ) [Pallas 190 – II/188–189]. Materiał odnotowuje również leksemy motywowane wyrazami: 1) *Soyuś* ‘wojna’ – ⁸⁹tat.kaz. *Sugušučī* (Сугушучі́), ⁹⁴tat.tob. *Suguš-kušiljar* (Сугушъ-кушиляръ) [tamże]; 2) *Jayy* ‘wojna’, ‘walka’ – ⁹⁰tat.miesz. *Jaučil* (Яучиль), ⁹¹basz. *Javčil* (Явчилъ) [tamże] – zmiana interwokalicznego *ɣ* [ǵ] w *-u/-v-*.

Hasło ‘złodziej’ reprezentowane jest przez leksykę o kilku rdzeniach: 1) rdzeń *Ogry* – ⁸⁹tat.kaz. *Ugury* (Угурь), ⁹⁰tat.miesz. *Ogro* (Огро), ⁹⁴tat.tob. *Ugry* (Угры), *Ogr'lyk* (Огрылыкъ), ¹⁰¹tel. *Ūrču* (Уурчу) [Pallas 182 – II/161]; 2) rdzeń *Karak* częsty w dialektach tatarskich – ⁹⁵tat.czac. *Karak* (Кара́къ), ⁹⁹tat.bar. *Karak* (Кара́къ), *Karakči* (Кара́кчи), ¹⁰¹tel. *Karak* (Кара́къ) [tamże]; 3) rdzeń *Bur* – ⁹¹basz. *Bur* (Буръ) [tamże].

4.2.19. Nazwy wodne

Nazwy wodne reprezentowane są przez 3 hasła i 38 leksemów.

197. MORZE:

more (МОРЕ) [Pallas 99 – I/311]: ⁸⁹tat.kaz. *Deñiz* (Денгизь), ⁹⁰tat.miesz. ---, ⁹¹basz. *Diñiz* (Дингизь), ⁹²nog. *Deñiz* (Денгизь), ⁹⁴tat.tob. *Diñis* (Дингись), *Tiñis* (Тингись), ⁹⁵tat.czac. *Denes* (Денесь), ⁹⁹tat.bar. *Teñis* (Тенгись), ¹⁰¹tel. *Talaj* (Талай), ¹⁰⁴kirg. *Tiñis* (Тингись);

198. RZEKA:

rēka (РѢКА) [Pallas 100 – I/314–315]: ⁸⁹tat.kaz. *Dar’ja* (Дарья), *Dzulgá* (Дзулгá), *Ideal* (Идель), ⁹⁰tat.miesz. ---, ⁹¹basz. *Ideal* (Идель), *Jēlga* (Їлга), ⁹²nog. *Irmak* (Ирмакъ), *Čajsu* (Чайсу), *Su* (Су), *Jēlga* (Їлга), ⁹⁴tat.tob. *Dar’ju* (Дарью), *Agynsu* (Агынсу), *Tjūro* (Тюро), ⁹⁵tat.czac. *Agarsu* (Агарсу), ⁹⁹tat.bar. *Jelga* (Елга), ¹⁰¹tel. *Su* (Су), ¹⁰⁴kirg. *Edel* (Эдель);

199. FALE:

volny (ВОЛНЫ) [Pallas 101 – II/318]: ⁸⁹tat.kaz. *Tolkunler* (Толкунлерь), *Tulkin* (Тулкинь), ⁹⁰tat.miesz. *Tulkun* (Тулкунь), ⁹¹basz. *Tulkyn* (Тулкынь), ⁹²nog. *Dal-galar* (Далгаларь), ⁹⁴tat.tob. *Tulgyn* (Тулгынь), *Tolgun* (Толгунь), ⁹⁵tat.czac. *Taul* (Тауль), ⁹⁹tat.bar. *Tolkan* (Толкань), *Kukurt* (Кукурть), *Itaul* (Итауль), ¹⁰¹tel. *Tolgōn* (Толгоонь), ¹⁰⁴kirg. *Tolkyn* (Толкынь).

Hasło ‘morze’ reprezentuje leksyka charakteryzująca się obecnością nosowego połączenia **-ng-** (oznaczanego zwykle poprzez znak **ŋ**) oraz najczęściej dźwięcznej nagłosowej spółgłoski **d-**. Wyjątek stanowi ¹⁰¹tel. *Talaj* (Талай) jako zapożyczenie z języka mongolskiego [Tenishev 2001: 725]. Leksemy o znaczeniu ‘rzeka’ typu: ⁸⁹tat.kaz. *Dzulga* (Дзулга), ⁹¹basz. *Jēlga* (Їлга), ⁹²nog. *Jēlga* (Їлга), ⁹⁹tat.bar. *Jelga* (Елга) [Pallas 100 – I/314–315] nawiązują do dawnego wyrazu *Jul* ‘źródło, strumień’. Z kolei dla leksemów: ⁸⁹tat.kaz. *Ideal* (Идель), ⁹¹basz. *Ideal* (Идель), ¹⁰⁴kirg. *Edel* (Эдель) wyjaśnienie etymologiczne stanowi dawna nazwa turkijska oznaczająca dużą rzekę:

Древнее тюркское название большой реки сохранилось в названии Волги чag. *ätil*, *ädil*, каз. *edil*, тел. *ädäl*, тат.башк. *i:däl* [...] [Tenishev 2001: 90].

Leksemy odnotowane w ⁸⁹tat.kaz. *Dar’ja* (Дарья) [Pallas 100 – I/314], ⁹⁴tat.tob. *Dar’ju* (Дарью) [tamże: 315] stanowią zapożyczenia z języka perskiego.

4.2.20. Nazwy przedmiotów i obiektów

Nazwy przedmiotów i obiektów reprezentowane są przez 2 hasła i 24 leksemy.

200. ZBROJA:

laty (ЛАТЫ) [Pallas 183 – II/165]: ⁸⁹tat.kaz. *Kjúbja* (Кюбья), ⁹⁰tat.miesz. *Saut* (Саутъ), ⁹¹basz. *Kjúbljar* (Кюбьяляръ), ⁹²nog. *Kube* (Кубе), ⁹⁴tat.tob. *Kujak*

(Куякъ), *Kolčega* (Колчега), ⁹⁵tat.czac. *Kujak* (Куякъ), ⁹⁹tat.bar. *Saut* (Саутъ), *Sauš* (Саушъ), *Arau* (Арай), ¹⁰¹tel. *Kō* (Коó), ¹⁰⁴kirg. *Kubjaljar* (Кубяляръ);

201. STATEK:

sudno (СУДНО) [Pallas 197 – II/212]: ⁸⁹tat.kaz. *Kjamjá* (Кямjá), ⁹⁰tat.miesz. *Ulu-kamja* (Улукамя), ⁹¹basz. *Ulu-kemja* (Улукемя), ⁹²nog. *Gemi* (Гемі), ⁹⁴tat.tob. *Kirep* (Кирепъ), *Karap* (Карапъ), ⁹⁵tat.czac. *Kirek* (Кирекъ), *Kirep* (Кирепъ), ⁹⁹tat.bar. *Uligomče* (Улигомче), ¹⁰¹tel. *Kemé* (Кемé), *Kéreb* (Кéребъ), ¹⁰⁴kirg. *Učan* (Учанъ).

Rdzeń pochodzenia mongolskiego **qujaγ* o znaczeniu ‘pancerz, kolczuga’ [Tenishev 2001: 576] potwierdzają: ⁹⁴tat.tob. *Kujak* (Куякъ), ⁹⁵tat.czac. *Kujak* (Куякъ) [Pallas 183 – II/165]. Leksemy typu: ⁸⁹tat.kaz. *Kjúbja* (Кюбья), ⁹¹basz. *Kjubjaljar* (Кюбяляръ), ⁹²nog. *Kube* (Кубе), ¹⁰⁴kirg. *Kubjaljar* (Кубяляръ) [tamże] nawiązują do wyrazu *Köbe*, obejmującego zasięgiem znaczną grupę języków turektyjskich, por.:

Qujaq имеет ареальное распространение: охватывает тюркские языки Алтая и Сибири, а также территориально смежные с ними кыргызский и уйгурский языки: уйг., алт., шор., тув., тоф. *qujaq*, кырг. *qujaq*, хак. *xujax*, як. *qujax*. Исходное значение *kühä* «кольцо» сохранилось в шорском языке, в караимском (т.) слово имеет значение «круг, диск». В значении «кольчуга» *kübä* охватывает все группы тюркских языков, кроме карлукской: туркм. *küve*, гаг. *kürä*, каз. *köbe*, кырг., ног., кар.(к.), кбалк., шор. *kübe*; кум. *gäbe*, тат., башк. *kübä* [Loseva-Bakhtiarova 2005].

4.2.21. Nazwy jednostek administracyjnych

Grupa ta zawiera jedno hasło słownikowe odnotowujące 13 leksemów.

202. MIASTO:

gorod (ГОРОДЪ) [Pallas 171 – II/126]: ⁸⁹tat.kaz. *Kalá* (Калá), ⁹⁰tat.miesz. *Kalá* (Калá), ⁹¹basz. *Kalá* (Калá), *Kalgá* (Калгá), ⁹²nog. *Kerman* (Керманъ), *Šegir* (Шегиръ), *Kalá* (Калá) (*крѣпость*)⁶⁸, ⁹⁴tat.tob. *Šagar* (Шагаръ), *Turá* (Турá), *Tro* (Търо), ⁹⁵tat.czac. *Turá* (Турá), ⁹⁹tat.bar. *Kalgan* (Калганъ), ¹⁰¹tel. ---, ¹⁰⁴kirg. *Kalá* (Калá).

Leksyka oznaczająca ‘miasto’ pozostaje w silnym związku z realiami bytu społeczności turektyjskich. W ⁹⁵tat.czac. *Turá* (Турá) oznacza w istocie twierdzę [Tenishev 2001: 486]. Z kolei ⁹²nog. *Kerman* (Керманъ) pochodzenia mongolskiego derywowane od czasownika *ker-* ‘ogradzać, zagradzać’ [Sevortian 1980: 23]

⁶⁸ Adnotacja Pallasa: objaśnienie znaczenia leksemu *Kalá* (Калá) jako *крѣпость* ‘twierdza’.

oznacza zarówno twierdzą, jak i miejsce lub miasto otoczone murem/wałem obronnym [Tenishev 2001: 487]. Drugi ekwiwalent podany dla ⁹²nog. – *Šegir* (Шегирь) stanowi *de facto* zapożyczenie z języka perskiego.

4.3. Analiza gramatyczna materiału reprezentującego podgrupę języków kipczackich

Oprócz wyróżnionych klas semantycznych grupujących wyrazy według kryterium tematycznego słownik Pallasa prezentuje również leksykę, która w założeniu redaktora miała klasyfikować wyrazy o wspólnym znaczeniu gramatycznym. Przedstawione w słowniku podejście stanowi perspektywę indoeuropejską, a przede wszystkim słowiańską, w której wyróżnione części mowy posiadają przejrzyste wykładniki formalne, co daje możliwość rozłącznego podziału gramatycznego. Jednakże nie wszystkie zastosowane kryteria podziału są adekwatne w odniesieniu do języków turkijskich – języków o typie aglutynacyjnym. Z tego też powodu przy klasyfikacji gramatycznej konieczne było uwzględnienie różnic pomiędzy wydzielonymi hasłami leksykalnymi a ich rzeczywistą realizacją w systemie gramatycznym języków turkijskich. Przykładowo w językach tych nie jest możliwe wyróżnienie przyimków, gdyż funkcję tę przybierają postpozycje, por. tab. 8.

Tab. 8. Podział gramatyczny leksyki w słowniku P.S. Pallasa

	Hasła słownikowe w języku polskim	Część mowy	Liczba haseł	Liczba leksemów
1.	MŁODY, STARY, ZDROWY, LEKKI, GRUBY, ZADOWOLONY, DOBRY ¹ , WYSOKI, NISKI, DUŻY, MAŁY, OSTRY, WILGOTNY, DOBRY ² , ŁADNY, ZŁY ¹ , ZŁY ² , SZYBKI, CICHY, OCHOCZY, BIAŁY, CZARNY, CZERWONY, ZIELONY	przymiotniki	24	292
2.	JEŚĆ, PIĆ, ŚPIEWAĆ, BIĆ, SPAĆ, KŁAŚĆ SIĘ, WZIAĆ, KOCHAĆ, NOSIĆ, WOZIĆ, CIAĆ, SIAĆ, ORAĆ, SCHOWAĆ, LAĆ, GOTOWAĆ, BYĆ, DAJ, STÓJ, IDŹ	czasowniki: bezokoliczniki i formy trybu rozkazującego	20	262
3.	JA, TY, ON, ONA, MY, WY, ONI, IM, GDZIE, KIEDY, CO, CZYM, KIM, JAK, TUTAJ, TAM, OTO, BEZ	zaimki: osobowe, pytajne, wskazujące	18	199
4.	JEDEN, DWA, TRZY, CZTERY, PIĘĆ, SZEŚĆ, SIEDEM, OSIEM, DZIEWIĘĆ, DZIESIĘĆ, STO, TYSIĄC	liczebniki	12	93
5.	POD, NAD, W, ZANIM, PÓŹNIEJ	postpozycje	5	72
6.	TAK, NIE	partykuły	2	30
7.	TERAZ	przysłówki	1	17
8.	LUB	spójniki	1	12
Łącznie			83	977

4.3.1. Przymiotniki

Przymiotniki w grupie kipczackiej języków turek w określonych warunkach kontekstualnych mogą podlegać adwerbializacji, co wpływa na mieszany charakter wydzielonej klasy gramatycznej. W odnotowanym materiale należy wyróżnić w szczególności te grupy przymiotników, które posiadają tożsame ekwiwalenty leksykalne. Bliskie sobie refleksy o charakterze ogólnoturkijskim odzwierciedlają hasła ‘młody’, ‘stary’, ‘lekki’, ‘wysoki’, ‘mały’ oraz oznaczenia kolorów: ‘biały’, ‘czarny’, ‘czerwony’, ‘zielony’. Co ciekawe, przymiotniki ‘dobry’ i ‘zły’, które z perspektywy języka rosyjskiego obejmują po dwa odrębne hasła słownikowe, w językach kipczackich posiadają tożsame ekwiwalenty leksykalne. Przymiotnik w językach turek nie wyróżnia się z klasy imion, nie posiada zatem wykładników morfologicznych. W materiale kipczackim zaobserwować jednak można sufiksy o charakterze słowotwórczym, takie jak: **-lik** (np. ‘zdrowy’ ⁹⁹tat.bar. *Savulik* (Савуликъ) [Pallas 203 – II/232]), sufiks deminutywny **-kinyä** [Teres 2011: 330] (np. ‘mały’ *Kjűskynja* (Кю́скыня) [Pallas 207 – II/245]), a także zjawisko częściowej reduplikacji rdzenia w celu ekspresywnego wzmocnienia intensywności cechy (np. ‘zieloniutki’ *Jam’jašil* (Ямяяшилъ) [Pallas 211 – II/258–259]), por.:

203. MŁODY:

molod (МОЛОДЪ) [Pallas 201 – II/225]: ⁸⁹tat.kaz. *Jaš* (Яшъ), ⁹⁰tat.miesz. *Jaš* (Яшъ), ⁹¹basz. *Jaš* (Яшъ), ⁹²nog. *Jaš* (Яшъ), ⁹⁴tat.tob. *Jaš* (Яшъ), ⁹⁵tat.czac. *Jaš* (Яшъ), ⁹⁹tat.bar. *Ulan* (Уланъ), ¹⁰¹tel. *Džjīt* (Джійтъ), *Jaš* (Яшъ), ¹⁰⁴kirg. *Jas* (Ясъ);

204. STARY:

star (СТАРЪ) [Pallas 202 – II/228–229]: ⁸⁹tat.kaz. *Kárt* (Кáртъ), ⁹⁰tat.miesz. *Kary* (Кары), ⁹¹basz. *Kart* (Картъ), ⁹²nog. *Kart* (Картъ), ⁹⁴tat.tob. *Kard* (Кардъ), ⁹⁵tat.czac. *Kart* (Картъ), ⁹⁹tat.bar. *Kary* (Кары), ¹⁰¹tel. *Kart* (Картъ), ¹⁰⁴kirg. *Kart* (Картъ);

205. ZDROWY:

zdorov (ЗДОРОВЪ) [Pallas 203 – II/232]: ⁸⁹tat.kaz. *Saljűmjátl* (Салю́мятлъ), *Isan* (Исанъ), ⁹⁰tat.miesz. *Isan* (Исанъ), ⁹¹basz. *Isen* (Исенъ), *Savsaljamet* (Савсалияметъ), ⁹²nog. *Sav* (Савъ), *Esen* (Эсенъ), ⁹⁴tat.tob. *Salemet* (Салеметъ), *Savlik* (Савликъ), ⁹⁵tat.czac. *Sal* (Салъ), ⁹⁹tat.bar. *Salamet* (Саламетъ), *Savulik* (Савуликъ), ¹⁰¹tel. *Ezen* (Эзенъ), ¹⁰⁴kirg. *Esen* (Эсенъ);

206. LEKKI:

legok (ЛЕГОКЪ) [Pallas 214 – II/269]: ⁸⁹tat.kaz. *Ginēl* (Гинѣлъ), *Ijēngyl* (Иѣнгылъ), ⁹⁰tat.miesz. *Jēnil* (Ѣнилъ), ⁹¹basz. *Džigil* (Джигиль), ⁹²nog. *Jēngil* (Ѣнгиль), ⁹⁴tat.tob. *Ingil* (Ингиль), *Ginyl* (Гинылъ), ⁹⁵tat.czac. *Jegyl* (Егылъ), ⁹⁹tat.bar. *Ginel* (Гинелъ), *Ingyl* (Ингылъ), ¹⁰¹tel. *Jēngyl* (Ѣнгылъ), ¹⁰⁴kirg. *Dženul* (Дженулъ);

207. GRUBY:

tolst (ТОЛСТЪ) [Pallas 215 – II/272]: ⁸⁹tat.kaz. *Kalȳn* (Калы́нъ), *Jērlamak* (Ђрламакъ), ⁹⁰tat.miesz. *Kalyn* (Калынь), ⁹¹basz. *Džjuvan* (Джюванъ), *Kalym* (Калымъ), ⁹²nog. *Tovsun* (Товсунъ), *Kalin* (Калинь), ⁹⁴tat.tob. *Juvan* (Юванъ), ⁹⁵tat.czac. *Juvan* (Юванъ), ⁹⁹tat.bar. *Jugan* (Юганъ), *Džuvan* (Джуванъ)⁶⁹, ¹⁰¹tel. *Iōn* (Юо́нь), ¹⁰⁴kirg. *Džuan* (Джуанъ);

208. ZADOWOLONY:

rad (РАДЪ) [Pallas 226 – II/310]: ⁸⁹tat.kaz. ---, ⁹⁰tat.miesz. *Sjujūnmek* (Сюю́н-мекъ), ⁹¹basz. *Šadlanmak* (Шадланмакъ), ⁹²nog. *Sevingen* (Севингенъ), ⁹⁴tat.tob. *Хоşol* (Хошолъ), *Šadlyk* (Шадлыкъ), ⁹⁵tat.czac. *Sejunem* (Сеюнемъ), *Sjujundo* (Сююндю), ⁹⁹tat.bar. *Šadlañu* (Шадлаіу), *Xuşxal* (Хушхалъ), *Togum* (Тогумъ), ¹⁰¹tel. *Sjuundýp* (Сюунды́пъ), ¹⁰⁴kirg. *Sadlanmak* (Садланмакъ);

209. DOBRY¹:

blag (БЛАГЪ) [Pallas 219 – II/286]: ⁸⁹tat.kaz. *Azgín* (Азгíнь), *Izgu* (Изгу), ⁹⁰tat.miesz. *Izguljúk* (Игулю́къ), ⁹¹basz. *Izguljúk* (Изгулю́къ), ⁹²nog. *Aru* (Ару), *Jaxši* (Яхши), ⁹⁴tat.tob. *Jakšilyk* (Якшилыкъ), ⁹⁵tat.czac. *Jakši* (Якши), ⁹⁹tat.bar. *Raxamli* (Рахамли), ¹⁰¹tel. *Jakši* (Якши), ¹⁰⁴kirg. *Jaskylyk* (Яскылыкъ);

210. WYSOKI:

vysoko (ВЫСОКО) [Pallas 204 – II/235]: ⁸⁹tat.kaz. *Bijk* (Бíйкъ), ⁹⁰tat.miesz. *Bijúk* (Бію́къ), ⁹¹basz. *Bijúk* (Бию́къ), *Byjk* (Быйкъ), ⁹²nog. *Juksek* (Юксе́къ), ⁹⁴tat.tob. *Bijk* (Бíйкъ), *Pejek* (Пеекъ), *Kum* (Кумъ), ⁹⁵tat.czac. *Byjúk* (Быю́къ), ⁹⁹tat.bar. *Bijúk* (Бію́къ), ¹⁰¹tel. *Bijk* (Бíйкъ), *Pijk* (Пíйкъ), *Usúl* (Усу́ль), ¹⁰⁴kirg. *Bijk* (Бíйкъ);

211. NISKI:

nizko (НИЗКО) [Pallas 205 – II/238–239]: ⁸⁹tat.kaz. *Karsák* (Карса́къ), *Tjubjan* (Тюбянь), ⁹⁰tat.miesz. *Karsak* (Карсакъ), ⁹¹basz. *Tabanak* (Табана́къ), *Tebenek* (Тебене́къ), ⁹²nog. *Alčak* (Алча́къ), ⁹⁴tat.tob. *Tumen* (Туменъ), *Tjumen* (Тюменъ), *Al'ša* (Альша), ⁹⁵tat.czac. *Javys* (Явысь), ⁹⁹tat.bar. *Tabašak* (Табаша́къ), *Alaša* (Алаша), ¹⁰¹tel. *Jabys* (Ябысь), *Jabysak* (Ябысакъ), ¹⁰⁴kirg. *Tebenek* (Тебене́къ);

212. DUŻY:

veliko (ВЕЛИКО) [Pallas 206 – II/242]: ⁸⁹tat.kaz. *Zor* (Зоръ), *Bijk* (Бíйкъ), *Djáu* (Д́яу), *Ulu* (Улу), ⁹⁰tat.miesz. *Ulkan* (Улка́нь), ⁹¹basz. *Ulug* (Улугъ), *Zur* (Зуръ), *Zor* (Зоръ), ⁹²nog. *Ulkun* (Улку́нь), *Balaban* (Балаба́нь), *Ulug* (Улугъ), ⁹⁴tat.tob. *Ullu* (У́ллу), *Olu* (Олу), ⁹⁵tat.czac. *Ullu* (У́ллу), ⁹⁹tat.bar. *Ologo* (Олого), ¹⁰¹tel. ---, ¹⁰⁴kirg. *Zor* (Зоръ);

⁶⁹ Leksyka typu ⁹¹basz. *Džjuvan* (Джюванъ), ⁹⁹tat.bar. *Džuvan* (Джуванъ), ¹⁰⁴kirg. *Džuan* (Джуанъ) [Pallas 215 – II/272] stanowi zapożyczenia perskie.

213. MAŁY:

malo (МАЛО) [Pallas 207 – II/245–246]: ⁸⁹tat.kaz. *Kičkinē* (Кичкинѣ), *Kičik* (Кичикъ), *Az* (Азъ), ⁹⁰tat.miesz. *Az* (Азъ), ⁹¹basz. *Az* (Азъ), *Kjűskynja* (Кјűс-кыня), ⁹²nog. *Kiči* (Кичи), *Azgina* (Азгина), ⁹⁴tat.tob. *Kicik* (Кицикъ), *Kičkinja* (Кичкиня), *Asxna* (Асхна), ⁹⁵tat.czac. *Lyce* (Лыце), *Kyčűk* (Кычűкъ), ⁹⁹tat.bar. *As* (Асъ), *Kyček* (Кычекъ), ¹⁰¹tel. *Kučű* (Кучű), ¹⁰⁴kirg. *Azgyna* (Азгына);

214. OSTRY:

ostro (ОСТРО) [Pallas 212 – II/262]: ⁸⁹tat.kaz. *Gitű* (Гитű), *Ut'kűn* (Утькűнъ), ⁹⁰tat.miesz. *Utkin* (Уткинъ), ⁹¹basz. *Utkjun* (Уткјűнъ), *Kjarűja* (Кярűя), ⁹²nog. *Keskin* (Кескинъ), *Sivri* (Сиври), ⁹⁴tat.tob. *Utkyr* (Уткыръ), *Jutxor* (Ютхоръ), ⁹⁵tat.czac. *Utkyr* (Уткыръ), ⁹⁹tat.bar. *Utkyr* (Уткыръ), *Xitu* (Хиту), ¹⁰¹tel. *Kurč* (Курчъ), ¹⁰⁴kirg. *Utkjűn* (Уткјűнъ);

215. WILGOTNY:

syro (СЫРО) [Pallas 213 – II/265–266]: ⁸⁹tat.kaz. *Či* (Чи), ⁹⁰tat.miesz. *Či* (Чи), ⁹¹basz. *Či* (Чи), *Piřmagan* (Пиřмаганъ), *Sáulo* (Сáуло), ⁹²nog. *Či* (Чи), ⁹⁴tat.tob. *Jař* (Яшъ), *Kobax* (Кобахъ), *Sulu* (Сулу), ⁹⁵tat.czac. *Biřmagan* (Биřмаганъ), *Sy* (Цы), *Jař* (Яшъ), ⁹⁹tat.bar. *Jěž* (Ђжъ), ¹⁰¹tel. *Čű* (Чűй), *Tűguldű* (Тűгүлдű), ¹⁰⁴kirg. *Čike* (Чике);

216. DOBRY²:

xorořo (ХОРОШО) [Pallas 217 – II/279]: ⁸⁹tat.kaz. *Jaxři* (Яхřи), ⁹⁰tat.miesz. *Arű* (Арű), ⁹¹basz. *Džaxři* (Джахřи), *Jaxřá* (Яхřá), ⁹²nog. *Jaxři* (Яхřи), ⁹⁴tat.tob. *Jakři* (Якřи), ⁹⁵tat.czac. *Jakři* (Якřи), ⁹⁹tat.bar. *Jakři* (Якřи), ¹⁰¹tel. *Jakři* (Якřи), ¹⁰⁴kirg. *Tjaur* (Тяуръ);

217. ŁADNY:

lěpo (ЛЃПО) [Pallas 218 – II/282]: ⁸⁹tat.kaz. *Gjűzjal* (Гјűзьялъ), *Gajat* (Гаятъ), *Jaxři* (Яхři), *Ku-r-kám* (Ку-р-кáмъ), ⁹⁰tat.miesz. *Sylu* (Сылу), ⁹¹basz. *Kurkem* (Куркемъ), ⁹²nog. *Gjűzel* (Гјűзелъ), ⁹⁴tat.tob. *Jaj* (Яй), ⁹⁵tat.czac. *Slu* (Слу), ⁹⁹tat.bar. *Takylyk* (Такылыкъ), *Spaе* (Спаэ), *Asyl* (Асылъ), ¹⁰¹tel. ---, ¹⁰⁴kirg. *Čirajli* (Чирайли);

218. ZŁY¹:

durno (ДУРНО) [Pallas 221 – II/292–293]: ⁸⁹tat.kaz. *Usál* (Усáлъ), ⁹⁰tat.miesz. *Ijamsič* (Иямсичъ), ⁹¹basz. *Rjauř'iz* (Ряуřьсизъ), ⁹²nog. *Jaman* (Яманъ), ⁹⁴tat.tob. *Tivanlik* (Тиванликъ), ⁹⁵tat.czac. *Jaman* (Яманъ), ⁹⁹tat.bar. *Usál* (Усáлъ), *Ujat* (Уятъ), ¹⁰¹tel. ---, ¹⁰⁴kirg. *Jaman* (Яманъ);

219. ZŁY²:

xudo (ХУДО) [Pallas 222 – II/296]: ⁸⁹tat.kaz. *Usál* (Усáлъ), ⁹⁰tat.miesz. *Jamán* (Ямáнь), ⁹¹basz. *Jamán* (Ямáнь), *Usál* (Усáлъ), ⁹²nog. *Jamán* (Ямáнь), ⁹⁴tat.tob.

Jamán (Ямáнь), ⁹⁵tat.czac. *Jamán* (Ямáнь), ⁹⁹tat.bar. *Jamán* (Ямáнь), ¹⁰¹tel. ---, ¹⁰⁴kirg. *Džamán* (Джамáнь);

220. SZYBKÍ:

szybko (СКОРО) [Pallas 223 – II/299]: ⁸⁹tat.kaz. *Tiz* (Тизъ), *Tizrak* (Тизракъ), ⁹⁰tat.miesz. *Tiz* (Тизъ), ⁹¹basz. *Tiz* (Тизъ), ⁹²nog. *Šalt* (Шалтъ), *Tez* (Тезъ), ⁹⁴tat.tob. *Tis* (Тисъ), ⁹⁵tat.czac. *Jēltak* (Їлтакъ), ⁹⁹tat.bar. *Jēltam* (Їлтамъ), *Tis* (Тисъ), ¹⁰¹tel. *L'tam* (Льтамъ), ¹⁰⁴kirg. *Dželdam* (Джелдамъ);

221. СІСНУ:

tixo (ТИХО) [Pallas 224 – II/303]: ⁸⁹tat.kaz. *Akurún* (Акурúнь), *Akryn* (Акрынь), ⁹⁰tat.miesz. *Akrinin* (Акрининъ), ⁹¹basz. *Akrin* (Акринъ), ⁹²nog. *Japče* (Япче), ⁹⁴tat.tob. *Akrin* (Акринъ), *Irjúrbar* (Ирјурбаръ), ⁹⁵tat.czac. *Tamok* (Тамокъ), ⁹⁹tat.bar. *Akarin* (Акаринъ), *Agrym* (Агрымъ), ¹⁰¹tel. *Axryn* (Ахрынъ), ¹⁰⁴kirg. *Akryn* (Акрынь);

222. ОСНОСЗУ:

živo (ЖИВО) [Pallas 225 – II/306]: ⁸⁹tat.kaz. *Terík* (Терікъ), *Tyrí* (Тырі), ⁹⁰tat.miesz. (Трикъ), ⁹¹basz. *Tirik* (Тирикъ), *Terre* (Терре), ⁹²nog. *Sav* (Савъ), *Diri* (Дири), ⁹⁴tat.tob. *Tyrý* (Тыры), *Terre* (Терре), ⁹⁵tat.czac. *Tirík* (Тири́къ), ⁹⁹tat.bar. ---, ¹⁰¹tel. *Tjûr'jû* (Тіурью), ¹⁰⁴kirg. *Ajat* (Аять);

223. BIAŁY:

bēlo (БЪЛО) [Pallas 208 – II/249]: ⁸⁹tat.kaz. *Ak* (Акъ), ⁹⁰tat.miesz. *Ak* (Акъ), ⁹¹basz. *Ak* (Акъ), ⁹²nog. *Ak* (Акъ), ⁹⁴tat.tob. *Ak* (Акъ), *Appax* (Аппахъ), *Ax* (Ахъ), ⁹⁵tat.czac. *Ak* (Акъ), ⁹⁹tat.bar. *Ak* (Акъ), ¹⁰¹tel. *Ak* (Акъ), ¹⁰⁴kirg. *Ak* (Акъ);

224. CZARNY:

černo (ЧЕРНО) [Pallas 209 – II/252]: ⁸⁹tat.kaz. *Kará* (Карá), ⁹⁰tat.miesz. *Kará* (Карá), ⁹¹basz. *Kará* (Карá), ⁹²nog. *Kará* (Карá), ⁹⁴tat.tob. *Kará* (Карá), ⁹⁵tat.czac. *Kará* (Карá), ⁹⁹tat.bar. *Kará* (Карá), ¹⁰¹tel. *Kará* (Карá), ¹⁰⁴kirg. *Kará* (Карá);

225. CZERWONY:

krasno (КРАСНО) [Pallas 210 – II/255]: ⁸⁹tat.kaz. *Kyzýl* (Кызýль), ⁹⁰tat.miesz. *Kyzyl* (Кызыль), ⁹¹basz. *Kyzyl* (Кызыль), *Kýsýl* (Кысылъ), ⁹²nog. *Kyzil* (Кызыль), ⁹⁴tat.tob. *Kyzýl* (Кызыль), *Kasál* (Касáль), ⁹⁵tat.czac. *Kyzil* (Кызыль), ⁹⁹tat.bar. *Kyzil* (Кызыль), ¹⁰¹tel. *Kyzil* (Кызыль), ¹⁰⁴kirg. *Kyzel* (Кызелъ);

226. ZIELONY:

zeleno (ЗЕЛЕНО) [Pallas 211 – II/258–259]: ⁸⁹tat.kaz. *Jam'jašil* (Ямьяшилъ), *Jašil* (Яшилъ), ⁹⁰tat.miesz. *Jašil'njasrja* (Яшильнясря), ⁹¹basz. *Jašil* (Яшилъ), ⁹²nog. *Jēšil* (Їшилъ), ⁹⁴tat.tob. *Jašil* (Яшилъ), ⁹⁵tat.czac. *Kugorgon* (Кугоргонъ), *Kok* (Кокъ), ⁹⁹tat.bar. *Ježeljuk* (Ежелюкъ), ¹⁰¹tel. *Kuk* (Кукъ), *Kok* (Кокъ), ¹⁰⁴kirg. *Jasyl'nerse* (Ясылньерсе).

4.3.2. Czasowniki

Czasownik w językach kipczackich odznacza się określonymi sufiksami wskazującymi na postać bezokolicznika. W ⁸⁹tat.kaz. i ⁹⁰tat.miesz. wyznacznikiem formy bezokolicznika jest sufiks **-arga²** (np. ‘jeść’ ⁸⁹tat.kaz. *Ašargá* (Ашаргá) [Pallas 227 – II/313], ‘pić’ ⁸⁹tat.kaz. *Ičjargá* (Ичяргá) [tamże: 316], ‘bić’ ⁹¹basz. *Kynarga* (Кынарга) [tamże: 324]). Sufiks ten według turkologów stanowi połączenie formy participium na **-ar/-er/-yr** i sufiksu datiwu na **-ga/ge** [Meshadieva 2018: 58]. Sufiks **-mak²** spotykany jest w ⁹²nog. – jedynym języku z odnotowanej grupy kipczackiej, przejawiającym sporo cech oguzyjskich (‘spać’ ⁹²nog. *Juklamak* (Юкламакъ) [tamże: 327]). W ⁹⁴tat.tob. występuje sufiks **-li²** (‘pić’ ⁹⁴tat.tob. *Ickali* (Ицкали) [tamże: 316]), choć materiał wskazuje również na równoczesne występowanie form bezokolicznika z sufiksem **-mak²** oraz jego połączeniem z **-lik²**, co w rezultacie dało sufiks **-maklyk²** (por. ‘spać’ *Juklamak* (Юкламакъ), ‘lać’ ⁹⁴tat.tob. *Kuimaklyk* (Куимаклыкъ) [tamże: 327, 362]). W ⁹⁹tat.bar. i ¹⁰¹tel. odnotowany został sufiks **-ar²** (‘lać’ ⁹⁹tat.bar. *Kujar* (Куюрь), ¹⁰¹tel. *Ičér* (Ичёръ) [tamże: 362, 317]). Formy trybu rozkazującego reprezentowane przez dwa hasła leksykalne we wszystkich językach kipczackich przybierają postać samego rdzenia werbalnego.

227. JEŚĆ:

jasti (ЯСТИ) [Pallas 227 – II/313]: ⁸⁹tat.kaz. *Ašargá* (Ашаргá), ⁹⁰tat.miesz. *Ašarga* (Ашарга), ⁹¹basz. *Ašamaklyk* (Ашамаклыкъ), *Ašarem* (Ашаремъ), *Džimaklyk* (Джимаклыкъ), ⁹²nog. *Ašamak* (Ашамакъ), ⁹⁴tat.tob. *Igali* (Игали), *Aščaxtam* (Ащакхамъ), *Ijrmén* (Йірменъ), ⁹⁵tat.czac. *Ašá* (Ашá), ⁹⁹tat.bar. *Garimel* (Гаримель), *Ašagal* (Ашагалъ), ¹⁰¹tel. *Džjır* (Джійръ), ¹⁰⁴kirg. *Džjarga* (Джяйрга);

228. PIĆ:

pit’ (ПИТЬ) [Pallas 228 – II/316–317]: ⁸⁹tat.kaz. *Ičjargá* (Ичяргá), *Ečargá* (Эчаргá), ⁹⁰tat.miesz. *Jecerger* (Ецегре), ⁹¹basz. *Ismjaklyk* (Исмяклыкъ), ⁹²nog. *Ičmek* (Ичмекъ), ⁹⁴tat.tob. *Ickali* (Ицкали), *Acamen* (Ацаменъ), ⁹⁵tat.czac. *Ic* (Ицъ), *Ičjar* (Итцяръ), ⁹⁹tat.bar. *Jecjú* (Ецјю), *Icarga* (Ицарга), *Ičér* (Ичеръ), ¹⁰¹tel. *Ičér* (Ичёръ), ¹⁰⁴kirg. *Ičerge* (Ичерге);

229. ŚPIEWAĆ:

pēt’ (ПѢТЬ) [Pallas 229 – II/320]: ⁸⁹tat.kaz. *Jarlargá* (Ярларгá), *Jērlamak* (Ђрламакъ), ⁹⁰tat.miesz. *Jērlarga* (Ђрларга), ⁹¹basz. *Džirlamak* (Джирламакъ), ⁹²nog. *Čžirlamak* (Чжирламакъ), ⁹⁴tat.tob. *Jērlagir* (Ђрлагиръ), *Muxam* (Мухамъ), *Kacxrament* (Кацхраментъ), ⁹⁵tat.czac. *Jērla* (Ђрла), ⁹⁹tat.bar. *Jērlau* (Ђрлау), ¹⁰¹tel. *Kožōndár* (Кожоондаръ), ¹⁰⁴kirg. *Džerlagē* (Джерлагѣ);

230. BIĆ:

bit’ (БИТЬ) [Pallas 230 – II/324]: ⁸⁹tat.kaz. *Kynarga* (Кынарга), *Sugargá* (Сугаргá), ⁹⁰tat.miesz. *Kinarga* (Кинарга), ⁹¹basz. *Kynarga* (Кынарга), ⁹²nog. *Sokmak*

(Сокмакъ), ⁹⁴tat.tob. *Sakmaklyk* (Сакмаклыкъ), ⁹⁵tat.czac. *Sok* (Сокъ), ⁹⁹tat.bar. *Sogollo* (Соғолло), *Sukkan* (Сукканъ), ¹⁰¹tel. *Sogór* (Согóръ), ¹⁰⁴kirg. *Kyinarga* (Кыинарга);

231. SPAĆ:

spat' (СПАТЬ) [Pallas 231 – II/327]: ⁸⁹tat.kaz. *Juklargá* (Юкларгá), *Juklaú* (Юклау́), ⁹⁰tat.miesz. *Pyrnamak* (Пырнамáкъ), ⁹¹basz. *Juklamak* (Юкламакъ), *Soklárem* (Соклáремъ), ⁹²nog. *Juklamák* (Юклама́къ), ⁹⁴tat.tob. *Juklarga* (Юкларга), *Juklamak* (Юкламакъ), *Juttam* (Юттамъ), *Juxloj* (Юхлой), ⁹⁵tat.czac. *Juxlá* (Юхлá), *Ujúklar* (Ую́кларъ), ⁹⁹tat.bar. *Juxlau* (Юхлау), *Juxlarden* (Юхларденъ), ¹⁰¹tel. *Juktajr* (Юктайръ), *Ujuktar* (Уюктаръ), ¹⁰⁴kirg. *Džuklamak* (Джукламакъ);

232. KŁAŚĆ SIĘ:

leč (ЛЕЧЬ) [Pallas 232 – II/331]: ⁸⁹tat.kaz. *Jaturgá* (Ятургá), *Jatmagá* (Ятмагá), ⁹⁰tat.miesz. *Jaturga* (Ятурга), ⁹¹basz. *Džaturga* (Джатурга), ⁹²nog. *Jatmak* (Ятмакъ), ⁹⁴tat.tob. *Jatmal* (Ятмáль), *Jat* (Ять), ⁹⁵tat.czac. *Jat* (Яшъ), ⁹⁹tat.bar. *Jētar* (Їтаръ), *Jatū* (Ятуу), *Xanzjar* (Ханзяръ), ¹⁰¹tel. *Jadár* (Ядáръ), ¹⁰⁴kirg. *Jatmaga* (Ятмага);

233. WZIAĆ:

vzjat' (ВЗЯТЬ) [Pallas 233 – II/334]: ⁸⁹tat.kaz. *Alargá* (Аларгá), *Alurgá* (Алургá), ⁹⁰tat.miesz. *Almaga* (Алмага), ⁹¹basz. *Almak* (Алмакъ), ⁹²nog. *Almak* (Алмакъ), ⁹⁴tat.tob. *Algali* (Алгали), *Almak* (Алмакъ), ⁹⁵tat.czac. *Al* (Аль), ⁹⁹tat.bar. *Almaklyk* (Алмаклыкъ), *Alū* (Алуу), *Alar* (Аларъ), ¹⁰¹tel. *Alár* (Алáръ), ¹⁰⁴kirg. *Alirgē* (Алиргѣ);

234. КОСНАĆ:

ljubit' (ЛЮБИТЬ) [Pallas 234 – II/337–338]: ⁸⁹tat.kaz. *Sjúvjargá* (Сю́вяргá), *Sjújargá* (Сю́яргá), ⁹⁰tat.miesz. *Sjúmega* (Сю́мега), ⁹¹basz. *Sjujarga* (Сюярга), ⁹²nog. *Sevmék* (Севмéкъ), ⁹⁴tat.tob. *Sjúgoten* (Сю́готенъ), *Sjújúmak* (Сю́юмакъ), *Sjújúmen* (Сю́юмень), ⁹⁵tat.czac. *Beksjújēd* (Бексю́ѣдъ), ⁹⁹tat.bar. *Sjújadur* (Сю́ядуръ), *Servar* (Серваръ), ¹⁰¹tel. *Sjúgér* (Сю́гёръ), ¹⁰⁴kirg. *Serga* (Съерга);

235. NOSIĆ:

nosit' (НОСИТЬ) [Pallas 235 – II/341]: ⁸⁹tat.kaz. *Kījargá* (Кі́яргá), ⁹⁰tat.miesz. *Jurtjurga* (Юртюрга), ⁹¹basz. *Jurturga* (Юртурга), ⁹²nog. *Tašimak* (Ташимáкъ), ⁹⁴tat.tob. ---, ⁹⁵tat.czac. *Apar* (Апаръ), ⁹⁹tat.bar. *Alnar* (Алнаръ), *Kutar* (Кутаръ), ¹⁰¹tel. *Tažjir* (Тажі́йръ), ¹⁰⁴kirg. *Džurturgju* (Джуртургю);

236. WOZIĆ:

vozit' (ВОЗИТЬ) [Pallas 236 – II/344]: ⁸⁹tat.kaz. *Tašurgá* (Ташургá), *Tašargá* (Ташаргá), ⁹⁰tat.miesz. *Tašumakka* (Ташума́кка), ⁹¹basz. *Tašurga* (Ташурга),

⁹²nog. *Tašimak* (Ташимакъ), ⁹⁴tat.tob. *Tašigal* (Ташигаль), *Tažimen* (Тажимень), ⁹⁵tat.czac. *Atluapar* (Атлуапаръ), ⁹⁹tat.bar. *Toaltek* (Тоалтекъ), ¹⁰¹tel. *Tažjır* (Тажійръ), ¹⁰⁴kirg. *Tasirga* (Тасирга);

237. CIAĆ:

rēzat' (РѢЗАТЬ) [Pallas 237 – II/348]: ⁸⁹tat.kaz. *Kisjargá* (Кисяргá), ⁹⁰tat.miesz. *Kis'maga* (Кисьмага), ⁹¹basz. *Kisjarga* (Кисярга), ⁹²nog. *Kesmek* (Кесмекъ), ⁹⁴tat.tob. *Kisjarga* (Кисярга), *Kismjak* (Кисмякъ), ⁹⁵tat.czac. *Saj* (Сай), ⁹⁹tat.bar. *Kizer* (Кизеръ), *Kisí* (Кисí), ¹⁰¹tel. *Kesér* (Кесёръ), ¹⁰⁴kirg. *Keserge* (Кесерге);

238. SIAĆ

sējat' (СѢЯТЬ) [Pallas 238 – II/351]: ⁸⁹tat.kaz. *Sjačargá* (Сячаргá), *Čjačjargá* (Чячяргá), ⁹⁰tat.miesz. *Sacarga* (Сацарга), ⁹¹basz. *Sačarga* (Сачарга), *Sasarga* (Сасарга), ⁹²nog. *Sačmjak* (Сачмякъ), ⁹⁴tat.tob. *Cackali* (Цацкали), *Sacīak* (Цаціакъ), ⁹⁵tat.czac. *Sac* (Щащъ), ⁹⁹tat.bar. *Cacmajlik* (Цацмайликъ), *Jarguran-dur* (Яргурандуръ), *Čāčar* (Чаачаръ), ¹⁰¹tel. *Iurendeir* (Иурендеиръ), *Čaadžar* (Чааджаръ), ¹⁰⁴kirg. *Sačergē* (Сачергъ);

239. ORAC

paχat' (ПАХАТЬ) [Pallas 239 – II/354–355]: ⁸⁹tat.kaz. *Sukalargá* (Сукаларгá), ⁹⁰tat.miesz. *Igerga* (Игерга), ⁹¹basz. *Iserga* (Исерга), ⁹²nog. *Saban'sjurmek* (Сабаньсюрмекъ), ⁹⁴tat.tob. *Ikkali* (Иккали), *Ikmjak* (Икмякъ), ⁹⁵tat.czac. *Sjurda* (Сюрда), ⁹⁹tat.bar. *Sural* (Сураль), ¹⁰¹tel. *Sjurér* (Сюрёръ), ¹⁰⁴kirg. *Egemok* (Эгемокъ);

240. SCHOWAĆ:

skryt' (СКРЫТЬ) [Pallas 240 – II/358]: ⁸⁹tat.kaz. *Jabargá* (Ябаргá), *Čilik* (Чіликъ), ⁹⁰tat.miesz. *Acarga* (Ацарга), ⁹¹basz. *Ačarga* (Ачарга), ⁹²nog. *Jaširmak* (Яширмакъ), ⁹⁴tat.tob. *Japkali* (Япкали), *Japmak* (Япмакъ), ⁹⁵tat.czac. *Japkan* (Япканъ), ⁹⁹tat.bar. *Ačar* (Ачаръ), *Japmak* (Япмакъ), ¹⁰¹tel. *Jāžīrar* (Яажираръ), ¹⁰⁴kirg. *Ačergē* (Ачергъ);

241. LAĆ:

lit' (ЛИТЬ) [Pallas 241 – II/361–362]: ⁸⁹tat.kaz. *Kujargá* (Куяргá), *Tugjargá* (Тугяргá), ⁹⁰tat.miesz. *Kujarga* (Куярга), ⁹¹basz. *Tjújarga* (Тюярга), *Kujarga* (Куярга), ⁹²nog. *Tokmek* (Токмекъ), ⁹⁴tat.tob. *Kuimaklyk* (Куимаклыкъ), *Kojtom* (Койтомъ), ⁹⁵tat.czac. *Kui* (Куи), ⁹⁹tat.bar. *Koju* (Кою), *Kujar* (Куяръ), ¹⁰¹tel. *Urár* (Ураръ), ¹⁰⁴kirg. *Tjukmek* (Тюкмекъ);

242. GOTOWAĆ:

zoloto (ВАРИТЬ) [Pallas 242 – II/365]: ⁸⁹tat.kaz. *Pišurjurgá* (Пишурюргá), *Pširurgá* (Пишиургá), ⁹⁰tat.miesz. *Pešermaga* (Пешермага), ⁹¹basz. *Pisererga* (Писерерга), ⁹²nog. *Pširmek* (Пиширмекъ), ⁹⁴tat.tob. *Askali* (Аскали), *Biširmjak*

(Биширмякъ), ⁹⁵tat.czas. *Az* (Азъ), ⁹⁹tat.bar. *Azar* (Азаръ), *Bišeru* (Бишеру), *Bišurū* (Бишуруу), ¹⁰¹tel. *Pyžyrar* (Пыжыраръ), ¹⁰⁴kirg. *Peserjurga* (Песерјорга);

243. ВУЇ:

jest' (ЕСТЬ) [Pallas 243 – II/368]: ⁸⁹tat.kaz. *Bar* (Баръ), ⁹⁰tat.miesz. *Bar* (Баръ), ⁹¹basz. *Bardur* (Бардуръ), ⁹²nog. *Bar* (Баръ), *Var* (Варъ), ⁹⁴tat.tob. *Bar* (Баръ), ⁹⁵tat.czas. *Bar* (Баръ), ⁹⁹tat.bar. *Bar* (Баръ), ¹⁰¹tel. *Bar* (Баръ), ¹⁰⁴kirg. *Bardur* (Бардуръ);

244. ДАЈ:

daj (ДАЙ/ДАВАЙ) [Pallas 244 – II/371]: ⁸⁹tat.kaz. *Bēr* (Бѣръ), *Bir* (Биръ), ⁹⁰tat.miesz. *Bir* (Биръ), ⁹¹basz. *Bir* (Биръ), ⁹²nog. *Ber* (Беръ), *Ver* (Веръ), ⁹⁴tat.tob. *Bir* (Биръ), ⁹⁵tat.czas. *Bar* (Баръ), *Bir* (Биръ), ⁹⁹tat.bar. *Bar* (Баръ), ¹⁰¹tel. *Ber* (Беръ), ¹⁰⁴kirg. *Ber* (Беръ);

245. СТОЈ:

stoj (СТОЙ) [Pallas 245 – II/374]: ⁸⁹tat.kaz. *Tókda* (Токда), *Tur* (Туръ), ⁹⁰tat.miesz. *Tokda* (Токда), *Tur* (Туръ), ⁹¹basz. *Tókda* (Тоокда), *Tor* (Торъ), ⁹²nog. *Tokta* (Токта), ⁹⁴tat.tob. *Tur* (Туръ), *Tokta* (Токта), *Tromen* (Тромень), ⁹⁵tat.czas. *Tur* (Туръ), ⁹⁹tat.bar. *Togda* (Тогда), *Tur* (Туръ), ¹⁰¹tel. *Tur* (Туръ), ¹⁰⁴kirg. *Tor* (Торъ);

246. ИДЪ:

idi (ИДИ) [Pallas 246 – II/377–378]: ⁸⁹tat.kaz. *Bar* (Баръ), *Aidá* (Аидá), *Kil* (Киль), ⁹⁰tat.miesz. *Aidá* (Аидá), *Kil* (Киль), *Jegyl* (Егылъ), ⁹¹basz. *Džur* (Джуръ), *Bar* (Баръ), *Jegyl* (Егылъ), *Džigyl* (Джигылъ), ⁹²nog. *Jur* (Юръ), *Ket* (Кетъ), *Bar* (Баръ), ⁹⁴tat.tob. *Bar* (Баръ), *Jur* (Юръ), *Jagil* (Ягилъ), ⁹⁵tat.czas. *Bar* (Баръ), *Jur* (Юръ), ⁹⁹tat.bar. *Kil* (Киль), *Jagyl* (Ягылъ), *Bar* (Баръ), ¹⁰¹tel. *Kel* (Кель), *Par* (Паръ), ¹⁰⁴kirg. *Džurjabir* (Джурябиръ), *Džigel* (Джигель).

4.3.3. Zaimki

Do grupy zaimków odnotowanych w słowniku Pallasa należy zaliczyć zaimki osobowe, pytajne oraz wskazujące.

A) ZAIMKI OSOBOWE:

Dla zaimka 1. osoby w językach kipczackich charakterystyczne jest nagłosowe *m-* (⁹⁰tat.miesz. *Min* (Минъ), ⁹¹basz. *Men* (Менъ) [Pallas 247 – II/381]). Zaimek 3. osoby odznacza się nagłosowym *o-* bądź *u-* oraz wygłosowym *-l* (¹⁰¹tel. *OI* (Оль), ¹⁰⁴kirg. *UI* (Уль) [tamże: 387]). W językach turkijskich nie ma rozróżnienia rodzajowego, stąd brak dyferencjacji ekwiwalentów leksykalnych dla hasel 'on' i 'ona'. Zaimek 3. osoby liczby mnogiej w odnotowanym materiale kipczackim posiada trzy warianty nagłosu: *o-*, *u-*, *a-* (por. ⁸⁹tat.kaz. *Anlár* (Анлárъ), ⁹²nog. *Qlar* (Оларъ), ⁹⁹tat.bar. *Ular* (Уларъ) [tamże: 399–400]). Niekiedy zaimki

osobowe liczby mnogiej posiadają sufiks mnogości *-lar*² (por. ‘my’ ⁹¹basz. *Bezlar* (Безларъ) [tamże: 393], ‘wy’ ⁹⁹tat.bar. *Syzljar* (Сызляръ) [tamże: 396], ‘oni’ ⁸⁹tat.kaz. *Anlár* (Анларъ) [tamże: 399–400].

247. JA:

ja (Я) [Pallas 247 – II/381]: ⁸⁹tat.kaz. *Min* (Минъ), ⁹⁰tat.miesz. *Min* (Минъ), ⁹¹basz. *Men* (Менъ), *Meny* (Мены), ⁹²nog. *Men* (Менъ), ⁹⁴tat.tob. *Min* (Минъ), ⁹⁵tat.czac. *Men* (Менъ), ⁹⁹tat.bar. *Men* (Менъ), ¹⁰¹tel. *Men* (Менъ), ¹⁰⁴kirg. *Men* (Менъ);

248. TY:

ty (ТЫ) [Pallas 248 – II/384]: ⁸⁹tat.kaz. *Sin* (Синъ), ⁹⁰tat.miesz. *Sin* (Синъ), ⁹¹basz. *Sin* (Синъ), ⁹²nog. *Sen* (Сенъ), ⁹⁴tat.tob. *Sin* (Синъ), ⁹⁵tat.czac. *Sys* (Сысъ), *Sen* (Сенъ), ⁹⁹tat.bar. *Sez* (Сезъ), ¹⁰¹tel. *Sen* (Сенъ), ¹⁰⁴kirg. *Sen* (Сенъ);

249. ON:

on (ОНЪ) [Pallas 249 – II/387]: ⁸⁹tat.kaz. *Ol* (Олъ), *Ul* (Улъ), ⁹⁰tat.miesz. *Ul* (Улъ), ⁹¹basz. *Ul* (Улъ), ⁹²nog. *Ol* (Олъ), ⁹⁴tat.tob. *Ul* (Улъ), *Ul’ir* (Ульиръ), ⁹⁵tat.czac. *Ul* (Улъ), ⁹⁹tat.bar. *Ol* (Олъ), ¹⁰¹tel. *Ol* (Олъ), ¹⁰⁴kirg. *Ul* (Улъ);

250. ONA:

ona (ОНА) [Pallas 250 – II/390]: ⁸⁹tat.kaz. *Ul* (Улъ), ⁹⁰tat.miesz. *Ul* (Улъ), ⁹¹basz. *Ul* (Улъ), ⁹²nog. *Ol* (Олъ), ⁹⁴tat.tob. *Ul* (Улъ), ⁹⁵tat.czac. *Ulgina* (Ульгина), ⁹⁹tat.bar. *Ul* (Улъ), ¹⁰¹tel. *Ol* (Олъ), ¹⁰⁴kirg. *Ul* (Улъ);

251. MY:

my (МЫ) [Pallas 251 – II/393]: ⁸⁹tat.kaz. *Biz* (Бизъ), ⁹⁰tat.miesz. *Biz* (Бизъ), ⁹¹basz. *Bezlar* (Безларъ), ⁹²nog. *Byz* (Бызь), ⁹⁴tat.tob. *Bis* (Бисъ), *Pes* (Песъ), ⁹⁵tat.czac. *Bys* (Бысъ), ⁹⁹tat.bar. *Bis* (Бисъ), ¹⁰¹tel. *Bis* (Бисъ), ¹⁰⁴kirg. *Bezlar* (Безларъ);

252. WY:

wy (ВЫ) [Pallas 252 – II/396–397]: ⁸⁹tat.kaz. *Sizja* (Сизя), ⁹⁰tat.miesz. *Siz* (Сизъ), ⁹¹basz. *Syzdlar* (Сыздларъ), ⁹²nog. *Sizja* (Сизя), ⁹⁴tat.tob. *Sisljar* (Сисляръ), ⁹⁵tat.czac. *Ol* (Олъ), ⁹⁹tat.bar. *Syzljar* (Сызляръ), ¹⁰¹tel. *Sler* (Слеръ), ¹⁰⁴kirg. *Sez* (Сезъ);

253. ONI:

oni (ОНИ) [Pallas 253 – II/399–400]: ⁸⁹tat.kaz. *Anlár* (Анларъ), ⁹⁰tat.miesz. *Alar* (Аларъ), ⁹¹basz. *Anlar* (Анларъ), ⁹²nog. *Olar* (Оларъ), ⁹⁴tat.tob. *Alar* (Аларъ), *Anlar* (Анларъ), ⁹⁵tat.czac. *Syzlarga* (Сызларга), ⁹⁹tat.bar. *Ular* (Уларъ), *Bular* (Буларъ), ¹⁰¹tel. *Olór* (Олоръ), ¹⁰⁴kirg. *Anlar* (Анларъ);

254. IM:

im (ИМЪ) [Pallas 254 – II/403]: ⁸⁹tat.kaz. *Anlarga* (Анларга), ⁹⁰tat.miesz. *Anarga* (Анарга), ⁹¹basz. *Anlarga* (Анларга), ⁹²nog. *Olarga* (Оларга), ⁹⁴tat.tob.

Alarga (Аларга), ⁹⁵tat.czac. ---, ⁹⁹tat.bar. ---, ¹⁰¹tel. *Olorgó* (Олоргó), *Onun'bilja* (Онуньбиля), ¹⁰⁴kirg. *Ajlargá* (Айларгá);

В) ZAIMKI PYTAJNE:

255. GDZIE:

gdē (ГДѢ) [Pallas 260 – II/422]: ⁸⁹tat.kaz. *Kajdá* (Кайдá), *Kajá* (Кајá), ⁹⁰tat.miesz. *Kajdá* (Кайдá), ⁹¹basz. *Kajdá* (Кайдá), ⁹²nog. *Kajdá* (Кайдá), ⁹⁴tat.tob. *Kajda* (Кайда), *Kajdatol* (Кайдатолъ), ⁹⁵tat.czac. *Kajda* (Кайда), ⁹⁹tat.bar. *Kaidá* (Каидá), ¹⁰¹tel. *Kaidá* (Каидá), ¹⁰⁴kirg. *Kajda* (Кайда);

256. KIEDY:

kogda (КОГДА) [Pallas 266 – II/445–446]: ⁸⁹tat.kaz. *Kačán* (Качáнь), ⁹⁰tat.miesz. *Kačán* (Качáнь), ⁹¹basz. *Kasan* (Касанъ), *Kačan* (Качанъ), ⁹²nog. *Káčan* (Кáчанъ), ⁹⁴tat.tob. *Kacog* (Кацогъ), *Kacanol* (Кацанолъ), ⁹⁵tat.czac. *Kacan* (Кацанъ), ⁹⁹tat.bar. *Koman* (Команъ), ¹⁰¹tel. *Kačán* (Качáнь), ¹⁰⁴kirg. ---;

257. СО:

čto (ЧТО) [Pallas 255 – II/406]: ⁸⁹tat.kaz. *Njádjur* (Нядюръ), *Ni* (Ни), ⁹⁰tat.miesz. *Nidur* (Нидуръ), ⁹¹basz. *Nidur* (Нидуръ), ⁹²nog. *Nedir* (Недиръ), ⁹⁴tat.tob. *Nitē* (Нитѣ), *Nidur* (Нидуръ), *Niteul* (Нитеулъ), ⁹⁵tat.czac. *Ni* (Ни), ⁹⁹tat.bar. *Nǝdja* (Нǝйдя), *Nidur* (Нидуръ), *Niba* (Ниба), ¹⁰¹tel. *Nē* (Нѣ), ¹⁰⁴kirg. *Ninemenja* (Нинеменя);

258. CZYM:

čem (ЧѢМЪ) [Pallas 256 – II/409]: ⁸⁹tat.kaz. *Niberlja* (Ниберля), *Nibljan* (Ниблянъ), ⁹⁰tat.miesz. *Nibljan* (Ниблянъ), ⁹¹basz. *Nibljan* (Ниблянъ), ⁹²nog. *Nemlan* (Немланъ), ⁹⁴tat.tob. *Nibljan* (Ниблянъ), *Nemnjan* (Немънянь), ⁹⁵tat.czac. *Nimna* (Нимна), ⁹⁹tat.bar. *Nǝbēljam* (Нǝйбѣлямъ), *Nymbiljan* (Нымбилянъ), *Niblja* (Нибля), ¹⁰¹tel. *Nē-bilē* (Нѣ-билѣ), ¹⁰⁴kirg. *Nimenjan* (Нименянь);

259. КИМ:

kēm (КѢМЪ) [Pallas 257 – II/412–413]: ⁸⁹tat.kaz. *Kémberlja* (Кѣмберля), *Kymbljan* (Кымбянь), ⁹⁰tat.miesz. *Kimbljan* (Кимбянь), ⁹¹basz. *Kimblen* (Кимбленъ), ⁹²nog. *Kimlan* (Кимланъ), ⁹⁴tat.tob. *Kimblen* (Кимбленъ), *Kam* (Камъ), ⁹⁵tat.czac. *Nikišamanda* (Никишаманда), ⁹⁹tat.bar. *Kem* (Кемъ), *Kumi-kan* (Кымиканъ), *Niček* (Ничекъ), ¹⁰¹tel. *Kym-mile* (Кымъ-миле), ¹⁰⁴kirg. *Kemnen* (Кемненъ);

260. КАК:

kač (КАКЪ) [Pallas 270 – II/459]: ⁸⁹tat.kaz. *Njáčjuk* (Нячюкъ), *Njačik* (Нячикъ), ⁹⁰tat.miesz. *Nicek* (Ницекъ), ⁹¹basz. *Ničik* (Ничикъ), ⁹²nog. *Kalaj* (Калай), *Nečik*

(Нечикъ), ⁹⁴tat.tob. *Necjûk* (Нециôкъ), *Niteul* (Нитеуль), ⁹⁵tat.czac. *Kandaj* (Кандай), ⁹⁹tat.bar. *Nicek* (Ницекъ), *Njacuk* (Няцукъ), ¹⁰¹tel. *Káidy* (Кáидыи), ¹⁰⁴kirg. *Ničuk* (Ничукъ);

C) ZAIMKI WSKAZUJĄCE:

261. TUTAJ:

zdēs' (ЗДѢСЬ) [Pallas 261 – II/425]: ⁸⁹tat.kaz. *Mundá* (Мундá), *Mandá* (Мандá), *Bundá* (Бундá), ⁹⁰tat.miesz. *Butušťa* (Бутуштя), ⁹¹basz. *Mundá* (Мундá), ⁹²nog. *Munda* (Мунда), ⁹⁴tat.tob. *Munda* (Мунда), ⁹⁵tat.czac. *Munda* (Мунда), ⁹⁹tat.bar. *Mundá* (Мундá), ¹⁰¹tel. *Munda* (Мунда), ¹⁰⁴kirg. *Munda* (Мунда);

262. ТАМ:

tam (ТАМЪ) [Pallas 262 – II/428–429]: ⁸⁹tat.kaz. *Ondá* (Ондá), ⁹⁰tat.miesz. *Anda* (Анда), ⁹¹basz. *Andá* (Андá), ⁹²nog. *Anda* (Анда), ⁹⁴tat.tob. *Andá* (Андá), ⁹⁵tat.czac. *Andá* (Андá), ⁹⁹tat.bar. *Anda* (Анда), *Šunda* (Шунда), ¹⁰¹tel. *Andá* (Андá), ¹⁰⁴kirg. *Anda* (Анда);

263. ОТО:

vot (ВОТЪ) [Pallas 273 – II/469]: ⁸⁹tat.kaz. *Bákče* (Бáкче), *Maná* (Манá), *Muna* (Муна), ⁹⁰tat.miesz. *Muna* (Муна), ⁹¹basz. *Mona* (Мона), ⁹²nog. *Išté* (Иштé), ⁹⁴tat.tob. *Mēne* (Мѣне), *Muna* (Муна), ⁹⁵tat.czac. *Bu* (Бу), *Mana* (Мана), ⁹⁹tat.bar. *Šulaj* (Шулай), *Bu* (Бу), ¹⁰¹tel. *Bu* (Бу), *Budži* (Буджи), ¹⁰⁴kirg. *Muna* (Муна).

Ciekawe zjawisko stanowi odnotowany materiał leksykalny hasła o znaczeniu ‘bez (czegoś)’, który zawiera wykaz wyrazów stanowiących w istocie połączenie sufiksu prywatywnego *-siz* z zaimkami osobowymi i wskazującymi. Sufiks ten oznacza brak występowania jakiejś cechy wyrażonej przez morfem rdzenny i może być dołączany do różnych części mowy. Z uwagi na charakter leksyki zawartej w niniejszym hasle zakwalifikowano poniższe wyrazy do kategorii zaimków, por.:

264. БЕЗ:

bez (БЕЗЪ) [Pallas 271 – II/462]: ⁸⁹tat.kaz. *Ansús* (Ансúсь), *Ansyž* (Ансызь), ⁹⁰tat.miesz. *Ansyž* (Ансызь), ⁹¹basz. *Ansyž* (Ансызь), ⁹²nog. *Šiz* (Сизъ), ⁹⁴tat.tob. *Sinsiz* (Синсизъ), ⁹⁵tat.czac. *Sinsiz* (Синсизъ), ⁹⁹tat.bar. *Ansys* (Ансысь), *Sinsyž* (Синсызь), ¹⁰¹tel. *Juk'tá* (Юкьтá), ¹⁰⁴kirg. *Ansyž* (Ансызь).

4.3.4. Liczebniki

Liczebniki w słowniku Pallasa stanowią odrębny załącznik zatytułowany „Числа европейских и азиатских народов” [Pallas 1789 II: 471]. Układ haseł zarówno formalnie, jak i treściowo znacznie różni się od poprzedzających. Wykaz

ekwiwalentów leksykalnych dla haseł oznaczonych cyframi: 1–10, 100, 1000 posiada wewnętrzny porządek. Pomimo iż liczba uwzględnionych języków świata jest znacznie większa (222), nie wszystkie języki turkijskie znalazły odzwierciedlenie w odnotowanym materiale. Wśród języków grupy kipczackiej zabrakło wyróżnienia języka nogajskiego, pojawia się za to pod nr. 97 kolejny dialekt tatarski, określany jako „⁹⁷по татарски Таврической области” [tamże: 478]. Sformułowanie to odnosi się zapewne do języka krymskotatarskiego⁷⁰. Językom przywołanym w tej części słownika przyporządkowano całkowicie inną numerację⁷¹. Łącznie materiał odwzorowuje leksykę 8 języków kipczackich w 12 hasłach liczebnikowych, co po odjęciu nieodnotowanych leksemów daje 93 ekwiwalenty leksykalne.

265. JEDEN:

‘1’ [Pallas – II/478, 480]: ⁹⁴tat.kaz. **Ber** (Беръ), ⁹⁵tat.miesz. **Ber** (Беръ), ⁹⁶basz. **Ber** (Беръ), ⁹⁹tat.tob. **Bir** (Биръ), ¹⁰⁰tat.czac. **Bir** (Биръ), ¹⁰⁴tat.bar. **Bir** (Биръ), ¹⁰⁶tel. **Bir** (Биръ), ¹⁰⁹kirg. **Ber** (Беръ);

266. DWA:

‘2’ [Pallas – II/478, 480]: ⁹⁴tat.kaz. **Iki** (Ики), ⁹⁵tat.miesz. **Ike** (Ике), ⁹⁶basz. **Ike** (Ике), ⁹⁹tat.tob. **Ike** (Ике), ¹⁰⁰tat.czac. **Ike** (Ике), ¹⁰⁴tat.bar. **Ikke** (Икке), ¹⁰⁶tel. **Eke** (Эке), ¹⁰⁹kirg. **Eki** (Эки);

267. TRZY:

‘3’ [Pallas – II/478, 480]: ⁹⁴tat.kaz. **Uč** (Учь), ⁹⁵tat.miesz. **Uc** (Уць), ⁹⁶basz. **Yš** (Ышь), **Uč** (Учь), ⁹⁹tat.tob. **Yč** (Ычь), **Yc** (Ыць), ¹⁰⁰tat.czac. **Yč** (Ычь), ¹⁰⁴tat.bar. **Yč** (Ычь), ¹⁰⁶tel. **Yč** (Ычь), ¹⁰⁹kirg. **Uč** (Учь);

268. CZTERY:

‘4’ [Pallas – II/478, 480]: ⁹⁴tat.kaz. **Djurt** (Дюртъ), ⁹⁵tat.miesz. **Djurt** (Дюртъ), ⁹⁶basz. **Dert** (Дэртъ), ⁹⁹tat.tob. **Dert** (Дэртъ), ¹⁰⁰tat.czac. **T’jurt** (Тьюртъ), ¹⁰⁴tat.bar. **T’jurt** (Тюртъ), ¹⁰⁶tel. **Dert** (Дэртъ), ¹⁰⁹kirg. **Tjurt** (Тюртъ);

269. PIĘĆ:

‘5’ [Pallas – II/478, 480]: ⁹⁴tat.kaz. **Biš** (Бишь), ⁹⁵tat.miesz. **Beš** (Бешъ), ⁹⁶basz. **Beš** (Бешъ), ⁹⁹tat.tob. **Biš** (Бишь), ¹⁰⁰tat.czac. **Biš** (Бишь), ¹⁰⁴tat.bar. **Biš** (Бишь), ¹⁰⁶tel. **Beš** (Бешъ), ¹⁰⁹kirg. **Bes** (Бесъ);

⁷⁰ Leksyka języka krymskotatarskiego została odwzorowana jedynie w 12 hasłach liczebnikowych, co uniemożliwia porównanie. Z tego względu nie została uwzględniona w danych statystycznych.

⁷¹ Skróty dla języków w załączniku „Числа европейских и азиатских народов” opatrzone nową numeracją: ⁹⁴tat.kaz., ⁹⁵tat.miesz., ⁹⁶basz., ⁹⁹tat.tob., ¹⁰⁰tat.czac., ¹⁰⁴tat.bar., ¹⁰⁶tel., ¹⁰⁹kirg.

270. SZEŚĆ:

‘6’ [Pallas – II/479, 481]: ⁹⁴tat.kaz. *Altý* (Алты́), ⁹⁵tat.miesz. *Alty* (Алты), ⁹⁶basz. *Alty* (Алты), ⁹⁹tat.tob. *Alty* (Алты), ¹⁰⁰tat.czac. *Altá* (Алта́), ¹⁰⁴tat.bar. *Alte* (Алте), ¹⁰⁶tel. *Alti* (Алти), ¹⁰⁹kirg. *Alty* (Алты);

271. SIEDEM:

‘7’ [Pallas – II/479, 481]: ⁹⁴tat.kaz. *Jědy* (Їды), *Džide* (Джиде), ⁹⁵tat.miesz. *Idi* (Иди), ⁹⁶basz. *Jedi* (Еди), ⁹⁹tat.tob. *Zite* (Зите), *Setti* (Сетти), ¹⁰⁰tat.czac. *Zett* (Зетт), ¹⁰⁴tat.bar. *Zette* (Зетте), ¹⁰⁶tel. *Zetti* (Зетти), ¹⁰⁹kirg. *Džede* (Джеде);

272. OSIEM:

‘8’ [Pallas – II/479, 481]: ⁹⁴tat.kaz. *Sigis* (Сигисъ), ⁹⁵tat.miesz. *Sigis* (Сигисъ), ⁹⁶basz. *Sigis* (Сигисъ), ⁹⁹tat.tob. *Segis* (Сегисъ), *Sekis* (Секисъ), ¹⁰⁰tat.czac. *Segis* (Сегисъ), ¹⁰⁴tat.bar. *Sogus* (Согусъ), ¹⁰⁶tel. *Segys* (Сегысъ), ¹⁰⁹kirg. *Sikes* (Сикесъ);

273. DZIEWIĘĆ:

‘9’ [Pallas – II/479, 481]: ⁹⁴tat.kaz. *Tókus* (То́кусъ), ⁹⁵tat.miesz. *Togus* (Тогусъ), ⁹⁶basz. *Togus* (Тогусъ), ⁹⁹tat.tob. *Togus* (Тогусъ), ¹⁰⁰tat.czac. *Tokús* (Току́съ), ¹⁰⁴tat.bar. *Togus* (Тогусъ), ¹⁰⁶tel. *Togús* (Тогу́съ), ¹⁰⁹kirg. *Tokjús* (Токию́съ);

274. DZIESIĘĆ:

‘10’ [Pallas – II/479, 481]: ⁹⁴tat.kaz. *On* (Онъ), ⁹⁵tat.miesz. *On* (Онъ), ⁹⁶basz. *On* (Онъ), ⁹⁹tat.tob. *On* (Онъ), ¹⁰⁰tat.czac. *On* (Онъ), ¹⁰⁴tat.bar. *On* (Онъ), ¹⁰⁶tel. *On* (Онъ), ¹⁰⁹kirg. *On* (Онъ);

275. STO:

‘100’ [Pallas – II/479, 481]: ⁹⁴tat.kaz. *Džjús* (Джю́съ), ⁹⁵tat.miesz. ---, ⁹⁶basz. ---, ⁹⁹tat.tob. *Jus* (Юсъ), ¹⁰⁰tat.czac. *Jús* (Ю́съ), ¹⁰⁴tat.bar. *Jús* (Ю́съ), ¹⁰⁶tel. ---, ¹⁰⁹kirg. ---;

276. TYSIĄC:

‘1000’ [Pallas – II/479, 481]: ⁹⁴tat.kaz. *Min* (Минъ), ⁹⁵tat.miesz. ---, ⁹⁶basz. ---, ⁹⁹tat.tob. *Ming* (Мингъ), ¹⁰⁰tat.czac. *Ming* (Мингъ), ¹⁰⁴tat.bar. *Ming* (Мингъ), ¹⁰⁶tel. ---, ¹⁰⁹kirg. ---.

Na tle wyróżnionych liczebników szczególną uwagę zwracają zmiany fonetyczne zachodzące w ekwiwalentach leksykalnych liczebnika ‘siedem’. Nagłosowe pratur. *j-* (**Jetti*) (⁹⁴tat.kaz. *Jědy* (Їды), ⁹⁶basz. *Jedi* (Еди) [Pallas – II/478, 480]) przeszło w *z-* (¹⁰⁰tat.czac. *Zett* (Зетт), ¹⁰⁴tat.bar. *Zette* (Зетте), ¹⁰⁶tel. *Zetti* (Зетти) [tamże], gdzie mogło ulec ubezdźwięcznieniu w *s-* (⁹⁹tat.tob. *Setti* (Сетти) [tamże]) bądź przekształcić się w *dž-* (⁹⁴tat.kaz. *Džide* (Джиде), ¹⁰⁹kirg. *Džede* (Джеде) [tamże]).

4.3.5. Postpozycje

Postpozycje stanowią specyficzne zjawisko typowe dla języków turkijskich, któremu w językach indoeuropejskich odpowiadają przyimki.

277. POD:

pod (ПОДЪ) [Pallas 263 – II/432]: ⁸⁹tat.kaz. *Astundá* (Астунд́а), *Astká* (Астќа), *Astyn* (Астын́ь), ⁹⁰tat.miesz. *Astyn* (Астын́ь), ⁹¹basz. *Astyn* (Астын́ь), ⁹²nog. *Ast* (Аст), ⁹⁴tat.tob. *Asti* (Асти), *Tir* (Тиръ), *Mičtjub* (Мичтюбъ), ⁹⁵tat.czac. *Tir* (Тиръ), ⁹⁹tat.bar. *Astynda* (Астында), ¹⁰¹tel. *Altyndá* (Алтынд́а), ¹⁰⁴kirg. *Astyn* (Астын́ь);

278. NAD:

nad (НАДЪ) [Pallas 264 – II/435]: ⁸⁹tat.kaz. *Ustjundá* (Устюнд́а), *Ustjá* (Уст́я), *Uskjá* (Усќя), ⁹⁰tat.miesz. *Jugar* (Югаръ), *Ustjún* (Устю́нь), ⁹¹basz. *Ustēk* (Устѣ́къ), ⁹²nog. *Ust* (Устъ), ⁹⁴tat.tob. *Usti* (Усти), *Mja* (Мя), ⁹⁵tat.czac. *Usten* (Устенъ), ⁹⁹tat.bar. *Anyntēnda* (Анынтѣ́нда), *Anyntubinda* (Анынтубинда), *Kužega* (Кужега), ¹⁰¹tel. *Justujunda* (ЮОстуюнда), ¹⁰⁴kirg. *Ustyn* (Устын́ь);

279. W:

vo (ВО) [Pallas 265 – II/438]: ⁸⁹tat.kaz. *Aláj* (Ала́й), *Dja* (Дя), *Gja* (Гя), *Ičindja* (Ичиндя), ⁹⁰tat.miesz. *Ičindja* (Ичиндя), ⁹¹basz. *Ičinda* (Ичинда), ⁹²nog. *De* (Де), ⁹⁴tat.tob. *Tuba* (Туба), ⁹⁵tat.czac. ---, ⁹⁹tat.bar. ---, ¹⁰¹tel. *Ta* (Та), *Ka* (Ка – *Кончим.*), ¹⁰⁴kirg. *Ičinda* (Ичинда);

280. ZANIM:

prežde (ПРЕЖДЕ) [Pallas 268 – II/452–453]: ⁸⁹tat.kaz. *El'giri* (Эльги́ри), *Em-gari* (Эмга́ри), *Il'gori* (Ильго́ри), ⁹⁰tat.miesz. *Ilgari* (Илгари), ⁹¹basz. *Mundan* (Мунданъ), *Iž'gari* (Ижъгари), ⁹²nog. *Burun* (Бурунъ), *Evvelde* (Эввелде), ⁹⁴tat.tob. *Auvel* (Аувель)⁷², *Auvelgi* (Аувелги), *Alekkē* (Алеккѣ́), ⁹⁵tat.czac. *Boja* (Боя), ⁹⁹tat.bar. *En'jelic* (Еньеликѣ́), *Burunrak* (Бурунракъ), *Burungo* (Бурунго), ¹⁰¹tel. *Burun* (Бурунъ), *Purun* (Пурунъ), ¹⁰⁴kirg. *Elik* (Эликъ);

281. PO/RÓŻNIEJ:

poslē (ПОСЛѢ) [Pallas 269 – II/456]: ⁸⁹tat.kaz. *Sún* (Су́нь), *Sung* (Сунгъ), ⁹⁰tat.miesz. *Sun* (Сунъ), ⁹¹basz. *Sun* (Сунъ), *Sungradan* (Сунграданъ), ⁹²nog. *Sonra* (Сонра), ⁹⁴tat.tob. *Songra* (Сонгра), *Song* (Сонгъ), *Son* (Сонъ), ⁹⁵tat.czac. *Korom* (Коромъ), ⁹⁹tat.bar. *S'on* (Сьонъ), *Sunrak* (Сунракъ), *Savida* (Савида), ¹⁰¹tel. *Sōndá* (Соонд́а), ¹⁰⁴kirg. *Sun* (Сунъ).

⁷² Leksyka typu: ⁹⁴tat.tob. *Auvel* (Аувель), *Auvelgi* (Аувелги) [Pallas 268 – II/452–453] stanowi zapożyczenia arabskie.

4.3.6. Partykuły

Partykuły w językach turkijskich grupy kipczackiej odznaczają się szerokim zakresem semantycznym uzależnionym w dużej mierze od kontekstu zdaniowego. Dlatego też odnotowane ekwiwalenty leksykalne jako wyabstrahowane jednostki językowe niekiedy posiadają dość zróżnicowane znaczenie, odbiegające od znaczenia głównego hasła słownikowego.

282. ТАК:

da (ДА) [Pallas 258 – II/416]: ⁸⁹tat.kaz. *Min* (Минъ), *Bjali* (Бяли)⁷³, ⁹⁰tat.miesz. *Bjali* (Бяли), ⁹¹basz. *Bjali* (Бяли), *Ejē* (Эѣ), ⁹²nog. *Ge* (Ге), *Alaj* (Алай), ⁹⁴tat.tob. *Bēli* (Бѣли), *Šalaj* (Шалай), ⁹⁵tat.czac. *Bil* (Билъ), *Blesel* (Блеселъ), ⁹⁹tat.bar. *Beli* (Бели), *Bel* (Белъ), *Meselan* (Меселанъ), ¹⁰¹tel. *Jē* (Ѣ), *A* (А), *Ā* (Аа), ¹⁰⁴kirg. *E* (Э);

283. НІЕ:

nēt (Нѣтъ) [Pallas 259 – II/419]: ⁸⁹tat.kaz. *Iōk* (Іоокъ), ⁹⁰tat.miesz. *Juk* (Юкъ), ⁹¹basz. *Juk* (Юкъ), *Džjuk* (Джюкъ), ⁹²nog. *Juk* (Юкъ), *Jug* (Югъ), ⁹⁴tat.tob. *Juk* (Юкъ), *Jux* (Юхъ), ⁹⁵tat.czac. *Juk* (Юкъ), ⁹⁹tat.bar. *Juk* (Юкъ), ¹⁰¹tel. *Juk* (Юкъ), ¹⁰⁴kirg. *Džek* (Джекъ).

4.3.7. Przysłówki

284. ТЕРАЗ:

teper' (ТЕПЕРЬ) [Pallas 267 – II/449]: ⁸⁹tat.kaz. *Buzamák* (Бузамáкъ), *Ale* (Алэ), *Eligenja* (Элигеня), ⁹⁰tat.miesz. *Al'xal* (Альхаль), ⁹¹basz. *Al'xal* (Альхаль)⁷⁴, ⁹²nog. *Alja* (Аля), *Šole* (Шоле), *Šimdi* (Шимди), ⁹⁴tat.tob. *Algol* (Алголь), *Jelxal* (Елхаль), *Aljabe* (Алябе), ⁹⁵tat.czac. *Alē* (Алѣ), ⁹⁹tat.bar. *Alē* (Алѣ), *Busaman* (Бусаманъ), *Cagolē* (Цаголѣ), ¹⁰¹tel. *Imdy* (Имды), ¹⁰⁴kirg. *Eli* (Эли).

4.3.8. Spójniki

Wszystkie odnotowane w słowniku Pallasa spójniki w ramach jednego hasła słownikowego zostały zapożyczone z języka perskiego. Wyróżnić tu należy perskie zapożyczenia, np. ⁸⁹tat.kaz. *Agár* (Агáръ) [Pallas 272 – II/465] o znaczeniu 'jeśli', ⁹²nog. *Ja* (Я), *Jaxut* (Яхутъ) 'albo też'.

285. LUB:

ili (ИЛИ) [Pallas 272 – II/465–466]: ⁸⁹tat.kaz. *Agár* (Агáръ), *Jaisja* (Яися), ⁹⁰tat.miesz. *Jaki* (Яки), ⁹¹basz. *Jaisja* (Яися), *Jaki* (Яки), ⁹²nog. *Ja* (Я), *Jaxut*

⁷³ Leksyka typu ⁸⁹tat.kaz. *Bjali* (Бяли), ⁹⁰tat.miesz. *Bjali* (Бяли), ⁹¹basz. *Bjali* (Бяли) [Pallas 258 – II/416] o znaczeniu 'tak' stanowi zapożyczenia z języka perskiego.

⁷⁴ Leksem ten stanowi zapożyczenie arabskie.

(Яхутъ), ⁹⁴tat.tob. *Šulajma* (Шулайма), ⁹⁵tat.czac. *Ale* (Але), ⁹⁹tat.bar. *Me* (Ме), ¹⁰¹tel. *Jemeze* (Емезе), ¹⁰⁴kirg. *Džajisja* (Джаяся).

4.4. Podsumowanie analizy materiału. Cechy charakterystyczne języków kipczackich

Na podstawie analizy zgromadzonych danych empirycznych, stanowiących wykaz leksyki języków kipczackich zawartej w słowniku Pallasa, należy stwierdzić, iż materiał ten jest bardzo reprezentatywny dla badanej grupy języków turkijskich. Odnotowane słownictwo pomimo zapisu alfabetem cyrylickim stanowi niezwykle cenne źródło wiedzy na temat wewnętrznego zróżnicowania języków kipczackich w XVIII w. Materiał ten pozwala zaobserwować nie tylko cechy ogólnoturkijskie, ale również właściwości charakterystyczne tej grupy języków turkijskich. Na podstawie analizy semantycznej i gramatycznej zgromadzonej leksyki do cech tych należy zaliczyć:

- występowanie nagłosowego *u-* (na miejscu *o-* charakterystycznego dla grupy oguzyjskiej), por. ‘trawa’: ⁸⁹tat.kaz. *Ulján* (Улянь), ⁹⁰tat.miesz. *Uljan* (Улянь), ⁹¹basz. *Ulem* (Улемь) [Pallas 127 – II/400]; ‘syn’: ⁹¹basz. *Ul* (Уль), ⁹⁴tat.tob. *Ul* (Уль); ‘las’: ⁸⁹tat.kaz. *Urmán* (Урмань), ⁹⁰tat.miesz. *Urman* (Урмань), ⁹¹basz. *Urman* (Урмань) [Pallas 126 – II/397];
- realizacja interwokalicznego szczelinowego *y* [ǵ]>*-v-*, por. ‘usta’ ⁸⁹tat.kaz. *Ayus* (Авусь), ⁹⁰tat.miesz. *Ayuz* (Авузь), ⁹¹basz. *Ayus* (Авусь), ¹⁰⁴kirg. *Ayž* (Авзъ) [Pallas 27 – I/85]; realizacja wygłosowego *-y* [-ǵ] w językach kipczackich przyjmuje postać dyftongu *-au*, por.: ⁸⁹tat.kaz. *Tau* (Тай), ⁹⁰tat.miesz. *Tau* (Тай), ⁹¹basz. *Tau* (Тай), ⁹⁵tat.czac. *Tau* (Тай), ⁹⁹tat.bar. *Tau* (Тай) [Pallas 106 – I/334];
- z reguły bezdźwięczny nagłos spółgłoskowy, np. nagłosowe *k-*, por. ‘oko’: ⁸⁹tat.kaz. *Kjús* (Кіюсь), ⁹¹basz. *Kuž* (Кузь), ¹⁰⁴kirg. *Kus* (Кусь) [Pallas 20 – I/63]; ‘słońce’: ⁹⁴tat.tob. *Kun* (Кунь), ⁹⁵tat.czac. *Kun* (Кунь) [Pallas 75 – I/235]; nagłosowe *p-*, por. ‘sęk’: ⁹⁵tat.czac. *Putak* (Путакъ) [Pallas 137 – II/20]); nagłosowe *t-*, por. ‘ząb’: ⁸⁹tat.kaz. *Tžš* (Тъшъ), *Tyš* (Тышъ) [Pallas 29 – I/91];
- realizacja nagłosowego *j-* w języku kirgiskim wskazuje na obecność inicjalnego *dž-*, por. ‘jajko’: ¹⁰¹tel. *Jamurtká* (Ямурткá), ¹⁰⁴kirg. *Džumurtka* (Джумуртка) [Pallas 160 – II/92–93]; ‘serce’: ⁸⁹tat.kaz. *Jurjak* (Юрякъ), ¹⁰⁴kirg. *Džurek* (Джурекъ) [Pallas 46 – I/143]; ‘deszcz’: ⁹⁴tat.tob. *Jamgor* (Ямгоръ), ¹⁰⁴kirg. *Džamgor* (Джамгоръ) [Pallas 82 – I/258].

Język nogajski odnotowany w materiale słownika Pallasa prezentuje leksykę z cechami charakterystycznymi dla grupy oguzyjskiej języków turkijskich, z licznymi zapożyczeniami z języka perskiego i arabskiego. Do cech tych należy zaliczyć:

- nagłosowe *o-*, por. ‘życie’: ‘trawa’: ⁹²nog. *Otluk* (Отлукъ) [Pallas 127 – II/400]; ‘byk’: ⁹²nog. *Oguz* (Огузь) [Pallas 148 – II/55]; ‘las’: ⁹²nog. *Orman* (Орманъ) [Pallas 126 – II/397];
- realizacja interwokalicznego szczelinowego *y* [ġ]>*-g-*, por. ‘usta’: ⁹²nog. *Agyz* (Агызь) [Pallas 27 – I/85];
- z reguły dźwięczny nagłos spółgłoskowy, por. ‘słońce’: ⁹²nog. *Gjuneš* (Гюнешъ) [Pallas 75 – II/236].

Znaczna część leksyki języków grupy kipczackiej prezentuje cechy ogólnoturkijskie:

- wymiana nagłosowego *b->m-*, por. ‘nos’: ⁹¹basz. *Burún* (Бурúnъ), *Murún* (Мурúnъ) [Pallas 18 – I/56]; ‘ja’: ⁹⁰tat.miesz. *Min* (Минъ), ⁹¹basz. *Men* (Менъ) [Pallas 247 – II/381]; ‘lód’: ¹⁰¹tel. *Mus* (Мусъ) [Pallas 86 – I/271];
- wygłosowe *-z/-s*, por. ‘dziewczyna’: ⁸⁹tat.kaz. *Kys* (Кысь), *Kyz* (Кызь), ⁹¹basz. *Kys* (Кысь), ⁹²nog. *Kyz* (Кызь) [Pallas 6 – I/17].

W odnotowanej leksyce zauważalna jest silna interferencja nie tylko ze strony innych języków turkijskich (oguzyjskich, ujugurskich). Duży wpływ niewątpliwie wywarły inne języki altajskie, a także języki kaukaskie. W odnotowanym materiale kipczackim spotkać można leksykę zapożyczoną pochodzenia mongolskiego (‘grad’: mong. *Möndür* [Tenishev 2001: 32], ¹⁰¹tel. *Mendjur* (Мендюрь) [Pallas 83 – I/261]), perskiego (np. ‘zwierzę’: pers. *Džanuar* [Gašina 2008: 11], ⁹²nog. *Džanavar* (Джанаваръ), ⁹⁹tat.bar. *Zenuar* (Зенуаръ), ⁹⁴tat.tob. *Zjanuvjar* (Зянуваръ) [Pallas 147 – II/52]; ‘jeśli’: pers. *Agar*, ⁹tat.kaz. *Agar* (Агаръ) [Pallas 272 – II/465]) i arabskiego (np. ‘żona’: arab. *Avret*, ⁸⁹tat.kaz. *Avret* (Авретъ) [Pallas 10 – I/31]). Analiza niektórych leksemów znacznie odbiegających fonetycznie od pozostałych ekwiwalentów leksykalnych w przedstawianych hasłach (por. ‘owoce’ ⁹⁹tat.bar. *Gagoškob* (Гагошкобъ) [Pallas 134 – II/11], ‘kora’ ¹⁰¹tel. *Čobra* (Чобра) [Pallas 135 – II/14]) wskazuje, że zapożyczeń w prezentowanym materiale może być znacznie więcej, co otwiera dalsze perspektywy badań porównawczych.

ZAKOŃCZENIE

Słownik *Сравнительные словари всех языков и наречий* (1787–1789) (łac. *Linguarum totius orbis vocabularia comparativa; augustissimae cura collecta*) jest nietypowym dziełem w dorobku naukowym przyrodnawcy Pallas. Pomimo faktu, iż tezaurus wpisuje się w krąg wczesnej i jeszcze nienaukowej myśli językoznawczej, zachwyca on bogactwem materiału faktograficznego, uporządkowaniem treściowym, przejrzystością i konsekwentnym opisem formalnym. Struktura słownika niewątpliwie pozwala nie tylko dostrzec podobieństwa leksykalne wielu języków wynikające ze zjawiska interferencji językowej, lecz również zauważyć w wielu przypadkach ich wspólne pochodzenie. Dzieło Pallas, wybitnego niemieckiego zoologa i botanika, to pierwszy porównawczy słownik wielojęzyczny, który inspiruje do dziś. Sam Pallas, choć słabo znany polskim naukowcom, w Rosji jest uznawany za jednego z najwybitniejszych badaczy⁷⁵.

Praca Pallas stanowi niezwykle cenne źródło wiedzy na temat nazewnictwa i rozmieszczenia różnych grup językowych w XVIII w., o czym świadczą liczne prace naukowe poświęcone materiałom wybranych języków, np. uralskich [Mukoseeva 2013], albańskiego [Kaminskaia 2010; Stachowski 1987], czeskiego, ukraińskiego i połabskiego [Fałowski 1999a, 1999b, 2000], kaszubskiego [Popowska-Taborska 1994, 2006], polskiego [Jakubczyk 2014b], francuskiego [Bochnakowa 2013], hiszpańskiego [Stala 2011], portugalskiego [Dębowski 2016], angielskiego [Mańczak-Wohlfeld 2001], rosyjskiego [Juszkiewicz 1975, 1978], perskiego [Maciuszak 2003], czuwaskiego [Siemieniec-Gołaś 1996], osmańskotureckiego [Stachowski 1967]. Niniejsza praca poświęcona jest zaś językom, które na materiale słownika do tej pory nie doczekały się naukowego opracowania. Języki kipczackie stanowią bowiem najliczniej reprezentowaną grupę języków turekijskich odwzorowaną w materiale leksykalnym słownika Pallas. Jest to grupa podlegająca intensywnemu rozwarstwieniu dialektalnemu (np. języki tatarskie), rozproszona na ogromnym terytorium Rosji, poddawana silnym wpływom ze

⁷⁵ W 2011 roku uroczystie obchodzono w Rosji 200-lecie śmierci Pallas i jednocześnie rocznicę pierwszego wydania dzieła *Zoographia Rosso-Asiatica* (1811), będącego zwieńczeniem jego 40-letniej pracy naukowej.

strony innych języków ąltajskich, języka arabskiego oraz perskiego. Monografia ta wpisuje się zatem w tradycję badań nad północno-zachodnią grupą języków turkijskich. Na gruncie polskim w tradycję tę wpisują się liczne prace poświęcone zabytkom piśmiennictwa kipczackiego, w szczególności ormiańskiego, autorstwa wybitnych orientalistów, m.in. Tadeusza Kowalskiego [1938], Ananiasza Zajączkowskiego [1954–1958], Edwarda Tryjarskiego [1960, 2017] czy Henryka Jankowskiego [2010].

Analiza semantyczna i gramatyczna kipczackiego materiału leksykalnego wykazała łącznie 285 haseł słownikowych oraz 3287 jednostek. 202 hasła rzeczownikowe uporządkowano według kryteriów semantycznych, tworząc 21 klas tematycznych. 83 hasła podlegały klasyfikacji gramatycznej na 8 pozostałych części mowy. Wybrane grupy semantyczne oraz klasy gramatyczne poddano szczegółowej charakterystyce. Na podstawie analizy materiału zaobserwowano modyfikacje semantyczne w obrębie leksyki kipczackiej, wyróżniono cechy fonetyczne ogólnoturkijskie oraz właściwe językom kipczackim. Z uwagi na obszerność przedłożonego materiału faktograficznego niniejsza praca stanowi jedynie próbę całościowego ujęcia wciąż aktualnego tematu i otwiera dalsze perspektywy badań porównawczych, w szczególności nad językami, które nie posiadają bogatej tradycji słownikowej.

Bibliografia

- Adelung F., 1815, *Catherinens der Grossen Verdienste um die vergleichende Sprachenkunde*, St. Petersburg.
- Ageeva R.A., 2000, *Kakogo my rodu-plemeni? Narody Rossii: imena i sud'by. Slovar'-spravochnik*, Moskva [Агеева Р.А., 2000, *Какого мы роду-племени? Народы России: имена и судьбы. Словарь-справочник*, Москва].
- Alekseev N.A., Funk D.A. (red.), 2008, *Tiurkskie narody Vostochnoi Sibiri*, Moskva [Алексеев Н.А., Функ Д.А. (ред.), 2008, *Тюркские народы Восточной Сибири*, Москва].
- Bang W., 1918, *Beiträge zur türkischen Wortforschung*, Turan.
- Baskakov N.A., 1969, *Vvedenie v izuchenie tiurkskikh iazykov*, Moskva [Баскаков Н.А., 1969, *Введение в изучение тюркских языков*, Москва].
- Baskakov N.A., 2007, *Tiurkskie iazyki*, Moskva [Баскаков Н.А., 2007, *Тюркские языки*, Москва].
- Baskakov N.A., Tenishev R. (red.), 1988, *Istoriko-tipologicheskaya fonologiya tiurkskikh iazykov*, Moskva [Баскаков Н.А., Тенишев Р. (ред.), 1988, *Историко-типологическая фонология тюркских языков*, Москва].
- Bednarczyk A., 2010, *Peter Simon Pallas (1741–1811): struktura świata organicznego i pojęcie gatunku. W dwusetną rocznicę śmierci*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki”, nr 55/2, s. 7–68.
- Bochnakowa A., 2013, „*Linguarum totius orbis Vocabularia comparativa Augustissimae cura collecta (...)*”, 1787–1789, „*Studia Linguistica Universitatis Jagellonicae Cracoviensis*”, t. 130, Kraków, s. 41–50.
- Böhtlingk O., 1851, *Über die Sprache der Jakuten. Grammatik, Text und Wörterbuch*, St. Petersburg.
- Borkin L.Ia., 2011, *Dobavleniia k bibliografii Petra Simona Pallasa*, „*Studies in the History of Biology*” Vol. 3, № 3, s. 130–157 [Боркин Л.Я., 2011, *Добавления к библиографии Петра Симона Палласа*, „*Studies in the History of Biology*” Vol. 3, № 3, s. 130–157].
- Chertykova M.D., 2020, *Periferiinye komponenty v semantike bazovykh pertseptivnykh glagolov kö-* „*smotret*” i *is-* „*slushat*” v *khakasskom iazyke*, „*Tomskii zhurnal LING i ANTR*”, 3(29), s. 80–91 [Чертыкова М.Д., 2020, *Периферийные компоненты в семантике базовых перцептивных глаголов kö-* „*смотреть*” и *is-* „*слушать*” в *хакасском языке*, „*Томский журнал ЛИНГ и АНТР*”, 3(29), s. 80–91], <https://doi.org/10.23951/2307-6119-2020-3-80-91>.

- Comtet R., 2010, *Le russe comme métalangage: transcription et translittération en alphabet cyrillique dans le Linguarum totius orbis vocabularia comparativa*, „Histoire Épistémologie Langage” 32/1, s. 93–114, <https://doi.org/10.3406/hel.2010.3292>.
- Dębowski P., 2014, *A língua portuguesa na transcrição cirílica num dicionário do século XVIII*, „Studia Iberystyczne” nr 13, s. 343–355, <https://doi.org/10.12797/SI.13.2014.13.27>.
- Dębowski P., 2016, *O Dicionário da czarina Catarina a Grande. Análise dos elementos portugueses*, „Zeitschrift für romanische Philologie” 132(1), s. 232–261, <https://doi.org/10.1515/zrp-2016-0009>.
- Dmitriev N.K., 1962, *Stroī tiurkskikh iazykov*, Moskva [Дмитриев Н.К., 1962, *Строй тюркских языков*, Москва].
- Dmitrieva L.V., 1979, *Nekotorye tiurkskie etimologii*, [w:] *Iazyki narodov Sibiri*, Kemerovo, s. 63–80 [Дмитриева Л.В., 1979, *Некоторые тюркские этимологии*, [w:] *Языки народов Сибири*, Кемерово].
- Egorov V.G., 1948, *Biograficheskie svedeniia o N.I. Ashmarine*, [w:] *N.I. Ashmarin – kak issledovatel' chuvashskogo iazyka*, Cheboksary, s. 6–35 [Егоров В.Г., 1948, *Биографические сведения о Н.И. Ашмарине*, [w:] *Н.И. Ашмарин – как исследователь чувашского языка*, Чебоксары, s. 6–35], [on-line:] http://www.nbchr.ru/virt2/pdf/1.3.3_egorov.pdf – 25 III 2021.
- Fałowski A., 1999a, *Materiał połabski w słowniku Katarzyny II*, [w:] M. Brzezina, H. Kurek (red.), *Collectanea linguistica in honorem Casimiri Polański*, Kraków, s. 49–58.
- Fałowski A., 1999b, *Język ukraiński w słowniku Katarzyny II*, [w:] H. Mieczkowska (red.), *In memoriam Alfredi Zareba et Josephi Reczek w dziesiątą rocznicę śmierci*, Kraków, s. 137–144.
- Fałowski A., 2000, *Materiał czeski w słowniku Katarzyny II*, [w:] H. Wróbel (red.), *Studia z filologii słowiańskiej ofiarowane profesor Teresie Zofii Orłoś*, Kraków, s. 89–94.
- Fasmer M., 1996, *Ėtimologicheskii slovar' russkogo iazyka*, Moskva [Фасмер М., 1996, *Этимологический словарь русского языка*, Москва].
- Gaĩsina G.R., 2008, *Persidskie zaimstvovaniia v bashkirskom iazyke*, Ufa [Гайсина Г.Р., 2008, *Персидские заимствования в башкирском языке*, Уфа].
- Grzeszak A., 2018, *Dawne i współczesne słowniki języków świata. Thesaurus polyglottus (1603), Linguarum totius orbis vocabularia comparativa (1786–89) i Wikisłownik*, [w:] *Między teorią a praktyką. Metody współczesnej leksykografii*, t. 1, Warszawa, s. 71–88.
- Gumbatov G., *Istoriia razvitiia sovremennykh tiurkskikh iazykov* [Гумбатов Г., *История развития современных тюркских языков*], [on-line:] <https://en.calameo.com/books/00226403741567d4ec4fd> – 11 XI 2021.
- Guzev V.G., 1973, *Kratkii obzor issledovaniĭ po iazyku tiurkov Maloi Azii XIII–XVI vv.*, [w:] *Tiurkologicheskii sbornik 1972*, Moskva, s. 69–93 [Гузов В.Г., 1973, *Краткий обзор исследований по языку тюрков Малой Азии XIII–XVI вв.*, [w:] *Тюркологический сборник 1972*, Москва, s. 69–93].
- Gyarmathi S., 1983, *Grammatical Proof of the Affinity of the Hungarian Language with Languages of Fennic Origin*, Göttingen, <https://doi.org/10.1075/acil.15>.

- Heffening W., 1942, *Die Turkischen Transkriptionstexte des Bartholomaeus Georgievits. Aus den Jahren 1544–1548. Ein Beitrag zur Historischen Grammatik des Osmanisch-Turkischen*, Leipzig.
- Heinz A., 1978, *Dzieje językoznawstwa w zarysie*, Warszawa.
- Iskandarov A.G., 2009, *Meteorologicheskaja leksika bashkirskogo iazyka. Avtoreferat dissertatsii na soiskanie uchenoi stepeni kandidata filologicheskikh nauk*, Ufa [Искандаров А.Г., 2009, *Метеорологическая лексика башкирского языка. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук*, Уфа], [on-line:] <http://libweb.kpfu.ru/referat/2009/0-777743.pdf> – 9 XI 2021.
- Iuldashev A.A., 1961, *Glagoly chuvstvennogo vospriiatiiia (verba sentiendi) v tiurkskikh iazykakh*, [w:] E.I. Ubriatova, *Istoricheskoe razvitie leksiki tiurkskikh iazykov*, Moskva, s. 294–321 [Юлдашев А.А., 1961, *Глаголы чувственного восприятия (verba sentiendi) в тюркских языках*, [w:] Е.И. Убрятова, *Историческое развитие лексики тюркских языков*, Москва, s. 294–321].
- Jakubczyk M., 2014a, *Słownik carycy Katarzyny Wielkiej w kontekście europejskich teorii językowych II połowy XVIII wieku i na tle tradycji leksykograficznej*, „Poradnik Językowy”, nr 9, s. 64–77.
- Jakubczyk M., 2014b, *Polszczyzna grażdńska w słowniku carycy Katarzyny II*, „Poradnik Językowy”, nr 2, Warszawa, s. 78–95.
- Jankowski H., 2010, *Język krymskotatarski*, Warszawa.
- Jankowski H., 2017, *Some Notes on Talat Tekin's Classification of Turkic Languages*, [w:] O. Fikri Sertkaya [et al.], *Prof. Dr. Talât Tekin Hattıra Kitabı*, İstanbul, s. 461–476.
- Juszkiewicz U., 1975, *Porównawczy słownik Katarzyny II na tle rozwoju rosyjskiego języka literackiego XVIII wieku*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska”, Vol. 30, Sectio F, s. 157–168, [on-line:] <http://dlibra.umcs.lublin.pl/dlibra/plain-content?id=4553> – 13 VI 2021.
- Juszkiewicz U., 1978, *Materiał rosyjski ze słownika Katarzyny II*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska”, Vol. 31, S.F, s. 385–401.
- Kakuk Z., 1980, *Mai török nyelvek: szövegek*, Budapest.
- Kaminskaia L.N., 2010, *Nekotorye nabludeniia nad albanskoj leksikoj v slovarie S. Pallasa*, „Vestnik Sankt-Peterburgskogo gosudarstvennogo universiteta”, nr 4, s. 125–134 [Каминская Л.Н., 2010, *Некоторые наблюдения над албанской лексикой в словаре С. Палласа*, „Вестник Санкт-Петербургского государственного университета”, nr 4, s. 125–134].
- Kaminskaia L.N., 2013, *Slovar' S. Pallasa „Linguarum Totius Orbis Vocabularia Comparativa augustissimae cura collecta” (1787, 1789 gg.) kak istochnik foneticheskogo issledovaniia*, „Verbum”, Vol. 4, s. 70–78 [Каминская Л.Н., 2013, *Словарь С. Палласа „Linguarum Totius Orbis Vocabularia Comparativa augustissimae cura collecta” (1787, 1789 гг.) как источник фонетического исследования*, „Verbum”, Vol. 4, s. 70–78], <https://doi.org/10.15388/Verb.2013.4.4983>.
- Klubkova T.V., 2016, *Pervyi rossiiskii lingvisticheskii oprosnik*, „Oriental Studies”, nr 9(1), s. 181–188 [Клубкова Т.В., 2016, *Первый российский лингвистический опросник*, „Oriental Studies”, nr 9(1), s. 181–188], <https://doi.org/10.22162/2075-7794-2016-23-1-181-188>.

- Kononov A.N., 1976, *Ocherk istorii izucheniia turetskogo iazyka*, Leningrad [Кононов А.Н., 1976, *Очерк истории изучения турецкого языка*, Ленинград].
- Kononov A.N., 1969, *Pokazateli sobiratel'nosti-mnozhestvennosti v tiurkskikh iazykakh: Sravnitel'no-istoricheskii étiud*, Leningrad [Кононов А.Н., 1969, *Показатели собирательности-множественности в тюркских языках: Сравнительно-исторический этюд*, Ленинград].
- Korostelev A.D., Guboglo M.N., 2005, *Russkii iazyk v tiurko-slavianskikh étnokul'turnykh vzaimodeistviakh (étnologicheskie ocherki)*, Moskva [Коростелев А.Д., Губогло М.Н., 2005, *Русский язык в тюрко-славянских этнокультурных взаимодействиях (этнологические очерки)*, Москва].
- Kowalski T., 1938, *Wyrazy kipczackie w języku Ormian polskich*, Wilno.
- Krañniuchenko E.V., 2011, *Russkaia leksikografiia tiurkskikh iazykov (diakhronicheskii aspekt)*, „Universitetskie chteniia” Ch. 7 [Крайнюченко Е.В., 2011, *Русская лексикография тюркских языков (диахронический аспект)*, „Университетские чтения” Ч. 7], [on-line:] https://pgu.ru/editions/un_reading/detail.php?SECTION_ID=2869&ELEMENT_ID=10276 – 29 XII 2020.
- Kulpin-Gubajdullin E.S., 2018, *Złota Orda. Problemy genezy państwa rosyjskiego*, przeł. K. Pietkiewicz, Toruń.
- Loseva-Bakhtiarova T.V., 2005, *Voennaia leksika tiurkskikh iazykov. Avtoreferat dissertatsii na soiskanie uchenoi stepeni kandidata filologicheskikh nauk*, Moskva [Лосева-Бахтиярова Т.В., 2005, *Военная лексика тюркских языков. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук*, Москва], [on-line:] <https://cheloveknauka.com/voennaya-leksika-tyurkskih-yazykov> – 22 XI 2021.
- Maciuszak K., 2003, *Persian Vocabulary of the 18th Century in the Tsarina Catherina's Dictionary*, „Folia Orientalia”, Vol. 39, s. 159–176.
- Majda T., 2015, *Język turecki*, Warszawa.
- Majewicz A., 1989, *Języki świata i ich klasyfikowanie*, Warszawa.
- Mańczak-Wohlfeld E., 2001, *The English Equivalents in „Linguarum totius orbis vocabularia comparativa”*, [w:] W. Witalisz (red.), „*And Gladly Wolde He Lerne and Gladly Teche*”. *Studies on Language and Literature in Honour of Professor Dr. Karl Heinz Göller*, Kraków, s. 181–186.
- Marakuev V.N. (red.), 1877, *Pëtr Simon Pallas. Ego zhizn', uchënye trudy i puteshestviia*, Moskva [Маракуев В.Н. (ред.), 1877, *Пётр Симон Паллас. Его жизнь, учёные труды и путешествия*, Москва].
- Menges K.H., 1968, *The Turkic Languages and Peoples: An Introduction to Turkic Studies*, Wiesbaden.
- Meninski F., 1680, *Thesaurus linguarum orientalium Turcicae, Arabicae, Persicae... nimirum lexicon Turcico-Arabico-Persicum*, Vol. I–III, Viennae.
- Meshadieva A., 2018, *Infinitivy i imena deistviia v tiurkskikh iazykakh*, Baku [Мешадиева А., 2018, *Инфинитивы и имена действия в тюркских языках*, Баку].
- Mukoseeva Ia.Iu., 2013, *Ural'skaia promyshlennaia leksika v nauchnom trude P.S. Pallasa „Puteshestvie po raznym provintsiiam Rossiiskogo gosudarstva”*, „Dialog so vremenem”, nr 42, s. 346–354 [Мукосеева Я.Ю., 2013, *Уральская промышленная*

- лексика в научном труде П.С. Палласа „Путешествие по разным провинциям Российского государства”, „Диалог со временем”, nr 42, s. 346–354].
- Musaev K.M., 1975, *Leksika tiurkskikh iazykov v sravnitel'nom osveshchenii*, Moskva [Мусаев К.М., 1975, *Лексика тюркских языков в сравнительном освещении*, Москва].
- Osipov V.I. (red.), 1993, *Nauchnoe nasledie P.S. Pallasa. Pis'ma. 1768–1771 gg.*, Sankt-Peterburg [Осипов В.И. (ред.), 1993, *Научное наследие П.С. Палласа. Письма. 1768–1771 гг.*, Санкт-Петербург].
- Osokina C.A., 2015, *Osnovaniia lingvisticheskoi teorii tezaurusy*, Barnaul [Осокина С.А., 2015, *Основания лингвистической теории тезауруса*, Барнаул].
- Pallas P.S., 1787–1789, *Sravnitel'nye slovni vsëkh iazykov i narëchiï sobrannye desnitsei Vsevysochaishëi osoby (Linguarum totius orbis vocabularia comparativa; augustissimae cura collecta)*, t. I–II, Petersburg [Паллас П.С., 1787–1789, *Сравнительные словари всëх языковъ и нарëчій собранные десницею Всевысочайшей особы (Linguarum totius orbis vocabularia comparativa; augustissimae cura collecta)*, т. I–II, Петербург].
- Pekarskiĭ E.K., 1907, *Slovar' iakutskogo iazyka*, Sankt-Peterburg [Пекарский Е.К., 1907, *Словарь якутского языка*, Санкт-Петербург].
- Podhajecka M., 2014, *Researching the Beginnings of Bilingual Polish-English and English-Polish Lexicography: An Introduction*, „Studia Linguistica Universitatis Jagellonicae Cracoviensis”, t. 131, s. 193–212.
- Pokrovskaiia L.A., 1961, *Terminy rodstva v tiurkskikh iazykakh*, [w:] E.I. Ubriatova, *Istoricheskoe razvitie leksiki tiurkskikh iazykov*, Moskva, s. 11–81 [Покровская Л.А., 1961, *Термины родства в тюркских языках*, [w:] Е.И. Убрятова, *Историческое развитие лексики тюркских языков*, Москва, s. 11–81].
- Popowska-Taborska H., 1994, *Słownictwo kaszubskie w osiemnastowiecznych porównawczych słownikach Europy i Azji*, „Rocznik Sławistyczny” nr 49, s. 41–46.
- Popowska-Taborska H., 2006, *Raz jeszcze o materiałach kaszubskich w „Słownikach porównawczych języków i narzeczy Europy i Azji”*, [w:] *Szkie*, s. 287–296 [pierwotny druk: „Rocznik Gdański”, t. LVIII, z. 1 (1998), s. 163–171].
- Radloff W., 1882, *Vergleichende Grammatik der nördlichen Türksprachen. Erster Teil. Phonetik der nördlichen Türksprachen*, Leipzig.
- Radlov V.V., 1893, *Opyt slovaria tiurkskikh narechiĭ*, t. 1, Sankt-Peterburg [Радлов В.В., 1893, *Опыт словаря тюркских наречий*, т. 1, Санкт-Петербург].
- Ramstedt G.I., 1957, *Vvedenie v altaiskoe iazykoznanie*, Moskva [Рамстедт Г.И., 1957, *Введение в алтайское языкознание*, Москва].
- Räsänen M., 1969, *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türk sprachen*, Helsinki.
- Rassadin V., 2019, *Ocherki po istorii slozheniia tiurko-mongol'skoi iazykovoĭ obshchnosti*, Sankt-Peterburg [Рассадин В., 2019, *Очерки по истории сложения тюрко-монгольской языковой общности*, Санкт-Петербург].
- Samoilovich A.N., 1922, *Nekotorye dopolneniia k klassifikatsii turetskikh iazykov*, Peterburg [Самойлович А.Н., 1922, *Некоторые дополнения к классификации турецких языков*, Петербург].

- Samoïlovich A.N., 2005, *Tiurkskoe iazykoznanie: filologiiia, runika*, Moskva [Самойлович А.Н., 2005, *Тюркское языкознание: филология, руника*, Москва].
- Schlözer A.L., 1875, *Rusische Sprachlehre*, St. Petersburg.
- Sevortian È.V., 1962, *O tiurkskikh èlementakh v «Russkom ètimologicheskome slovarë» M. Fasmera*, [w:] *Leksikograficheskii sbornik*, V, Moskva, s. 11–29 [Севортян Э.В., 1962, *О тюркских элементах в «Русском этимологическом словаре» М. Фасмера*, [w:] *Лексикографический сборник*, V, Москва, s. 11–29].
- Sevortian È.V., 1974–1980, *Ètimologicheskii slovar' tiurkskikh iazykov*, t. I–III, Moskva [Севортян Э.В., 1974–1980, *Этимологический словарь тюркских языков*, t. I–III, Москва].
- Shakhin E., 2015, *Pyotr Simon Pallas'in Sravnitelniye slovni vseh yazikov i nareçiy sobrannyye desnitseyu vseisoçayşey osobi (İmparatoriçe hazretlerinin kendi eliyle topladığı bütün dil ve lehçelerin karşılaştırmalı sözlükleri) adlı eserinde Türk lehçeleri ve ağızları*, „Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi”, nr 1, Marmara, s. 73–85.
- Shakhin E., 2016, *Peter Simon Pallas's Work „Comparative Dictionaries of All Languages and Dialects” and Its Place in the Study of Turkic Languages and Dialects*, „Journal Tatarica”, nr 7, s. 7–16.
- Shcherbak A.M., 1961, *Nazvaniia domashnikh i dikikh zhivotnykh v tiurkskikh iazykakh*, [w:] E.I. Urbiatova, *Istoricheskoe razvitie leksiki tiurkskikh iazykov*, Moskva, s. 82–161 [Щербак А.М., 1961, *Названия домашних и диких животных в тюркских языках*, [w:] Е.И. Урбятова, *Историческое развитие лексики тюркских языков*, Москва, s. 82–161].
- Shcherbak A.M., 1970, *Sravnitel'naia fonetika tiurkskikh iazykov*, Leningrad [Щербак А.М., 1970, *Сравнительная фонетика тюркских языков*, Ленинград].
- Shcherbak A.M., 1977, *Ocherki po sravnitel'noi morfologii tiurkskikh iazykov: (imia)*, Leningrad [Щербак А.М., 1977, *Очерки по сравнительной морфологии тюркских языков: (имя)*, Ленинград].
- Shcherbinin V.K., 1987, *Vselennaia v alfavite. Slovni – vchera, segodnia, zavtra*, Minsk [Щербинин В.К., 1987, *Вселенная в алфавите. Словари – вчера, сегодня, завтра*, Минск].
- Shirobokova N.N., Shchamina L.A. (red.), 2005, *Otnoshenie iakutskogo iazyka k tiurkskim iazykam Iuzhnoi Sibiri*, Novosibirsk [Широбокова Н.Н., Щамина Л.А. (red.), 2005, *Отношение якутского языка к тюркским языкам Южной Сибири*, Новосибирск].
- Siemienieć-Gołaś E., 1996, *Chuvash Words in Pallas Dictionary (1787–89)*, „Studia Turcologica Cracoviensia”, t. 8 (2001), Kraków, s. 121–140.
- Stachowski K., 2008, *Names of Cereals in the Turkic Languages*, Kraków.
- Stachowski M., 2020, *Edward Piekarski (1858–1934) i jego Słownik jakucki (1907–1930)*, „LingVaria”, XV (2020), nr 2 (30), s. 257–269, <https://doi.org/10.12797/LV.15.2020.30.19>.
- Stachowski S., 1967, *Osmanisch-türkische Wörter im Wörterbuch von P. Pallas (1787–1789)*, „Folia Orientalia”, t. IX, s. 53–68.
- Stachowski S., 1987, *Wyrazy albańskie w Słowniku P. S. Pallasa (1787–1789)*, „Acta Baltico-Slavica”, t. 17, Warszawa, s. 237–253.

- Stala E., 2011, *Diccionario de Catalina la Grande (1787–1789). Análisis del material español*, „Studia Iberystyczne”, nr 10, Kraków, s. 151–163, <https://doi.org/10.12797/SI.10.2011.10.10>.
- Tekin T., 1989, *A New Classification of the Chuvash-Turkic Languages*, „Erdem”, nr 5 (13), s. 129–139.
- Tenishev È.R. (red.), 1988, *Sravnitel'no-istoricheskaja grammatika tiurkskikh iazykov. Morfologija*, Moskva [Тенишев Э.Р. (red.), 1988, *Сравнительно-историческая грамматика тюркских языков. Морфология*, Москва].
- Tenishev È.R. (red.), 2001, *Sravnitel'no-istoricheskaja grammatika tiurkskikh iazykov. Leksika*, Moskva [Тенишев Э.Р. (red.), 2001, *Сравнительно-историческая грамматика тюркских языков. Лексика*, Москва].
- Tenishev È.R. (red.), 2002, *Sravnitel'no-istoricheskaja grammatika tiurkskikh iazykov. Regional'nye rekonstruktsii*, Moskva [Тенишев Э.Р. (red.), 2002, *Сравнительно-историческая грамматика тюркских языков. Региональные реконструкции*, Москва].
- Teres E., 2011, *Derivational Suffixes in Chinese Tatar*, [on-line:] <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/173034> – 13 VI 2021.
- Tishkov V.A., 1994, *Narody Rossii. Èntsiklopediia*, Moskva [Тишков В.А., 1994, *Народы России. Энциклопедия*, Москва].
- Trubachev O.N., 1960, *Proiskhozhdenie nazvanii domashnikh zhivotnykh v slavianskikh iazykakh*, Moskva [Трубачев О.Н., 1960, *Происхождение названий домашних животных в славянских языках*, Москва].
- Tryjarski E., 1960, *Ze studiów nad rękopisami i dialektem kipczackim Ormian polskich*, „Rocznik Orientalistyczny” XXIII, s. 7–55.
- Tryjarski E., 1995, *In confinibus Turcarum. Szkice turkologiczne*, Warszawa.
- Tryjarski E., Mejor M., Bareja-Starzyńska A. (red.), 2017, *Armeno-Kipchak Studies. Collected Papers*, Warszawa.
- Tuzov N.V., 2011, *Narody i narodnosti Rossii*, Moskva [Тузов Н.В., 2011, *Народы и народности России*, Москва].
- Vakhitova A.G., 2007, *Bashkirsko-mongol'skie iazykovye sviazi: na materiale leksyki. Avtoreferat dissertatsii na soiskanie uchenoi stepeni kandidata filologicheskikh nauk*, Ufa [Вахитова А.Г., 2007, *Баширско-монгольские языковые связи: на материале лексики. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук*, Уфа].
- Voloshina O.A., 2012, „*Sravnitel'nyi slovar' vsekh iazykov*” Petra Simona Pallasa, „Vestnik Nizhegorodskogo universiteta im. N. I. Lobachevskogo”, nr 6(1), Nizhniĭ Novgorod, s. 354–361 [Волошина О.А., 2012, «*Сравнительный словарь всех языков*» Петра Симона Палласа, „Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского”, nr 6(1), Нижний Новгород, s. 354–361].
- Zajączkowski A., 1954–1958, *Słownik arabsko-kipczacki z okresu Państwa Mameluckiego*, t. 1–2, Warszawa.

ŹRÓDŁA INTERNETOWE

- Bashkiry* [Башкиры], [on-line:] <http://n-avdeev.livejournal.com/3046.html> – 20 II 2021.
- Borkin L., *Paradoks Pallasa* [Боркин Л., Парадокс Палласа], [on-line:] <https://trv-science.ru/2016/09/paradoks-pallasa/> – 2 VI 2020.
- Chatskie tatory* [Чатские татары], [on-line:] <http://trog.narod.ru/et/cattatary.html> – 12 II 2020.
- Chuvashskaia Respublika – Chuvashiia* [Чувашская Республика – Чувашия], [on-line:] <https://www.bankgorodov.ru/region/chyvashiya> – 20 II 2021.
- Dialektne znachenie slova «zhito»* [Дialeктное значение слова «жито»], [on-line:] <http://iamruss.ru/dialektne-znachenie-slova-zhito/> – 21 XII 2021.
- ENCENC, *Encyklopedie humanistyczne*, [on-line:] <https://www.encyc.pl/chakasi/> – 2 VI 2020.
- Evrasijskaia nauka i iskusstvo. Vestnik* [Евразийская наука и искусство. Вестник], [on-line:] https://kaznui.kz/wp-content/uploads/2020/09/III-Eurascian-Science-ARTS-2019_compressed.pdf – 25 IV 2021.
- Iakimova M.V., *Buriaty, évenki i tofalary v XIV–XVII vv.*, [Якимова М.В., Буряты, эвенки и тофалары в XIV–XVII вв.], [on-line:] <https://urok.1sept.ru/articles/669618> – 18 II 2021.
- Iakutskaiia oblast'* [Якутская область], [on-line:] https://bigenc.ru/domestic_history/text/4925838 – 18 II 2021.
- Kak nam obustroit' tatar: fakty, tsifry i plan deistviï dlia russkogo natsional'nogo pravitel'stva* [Как нам обустроить татар: факты, цифры и план действий для русского национального правительства], [on-line:] <https://sputnikipogrom.com/russia/74844/rebuilding-tatarstan/> – 12 II 2020.
- Karta Khakasii* [Карта Хакасии], [on-line:] <https://sites.google.com/site/cultkhakasia/slovo-o-hakasii/karta-i-geograficeskoe-polozenie-respubliki-hakasia> – 20 II 2022.
- Khakasiiia* [hasło], [Хакасия], [on-line:] <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A5%D0%B0%D0%BA%D0%B0%D1%81%D0%B8%D1%8F> – 20 II 2022.
- Kto zhe takie tatory?* [Кто же такие татары?], [on-line:] <https://zen.yandex.ru/media/id/5d61a0e4118d7f00b661c5c1/kto-je-takie-tatory-5d6416ca80879d00ad9caaf2> – 20 II 2021.
- Nanzat-ool M.V., *Tofalary* [Нанзат-оол М.В., Тофалары], [on-line:] <https://bigenc.ru/ethnology/text/4198842> – 1 II 2021.
- Putenikhin V., *O bashkirskom étape akademicheskoi ékspeditsii Petra Simona Pallasa v 1769 godu* [Путенихин В., О башкирском этапе академической экспедиции Петра Симона Палласа в 1769 году], [on-line:] <https://www.rgo.ru/ru/article/o-bashkirskom-etape-akademicheskoy-ekspeditsii-petra-simona-pallasa-v-1769-godu> – 2 VI 2020.
- Rassadin I.V., *Khoziaistvo, byt i kul'tura tofalarov* [Рассадин И.В., Хозяйство, быт и культура тофаларов], [on-line:] <https://www.dissercat.com/content/khozyaistvo-byt-i-kultura-tofalarov> – 2 VI 2020.

- Shtyrikova R., *Ėtnogeograficheskaia kharakteristika shortsev* [Штырикова Р., *Этногеографическая характеристика шорцев*], [on-line:] <http://www.myshared.ru/slide/471866/> – 20 II 2021.
- Steingass F.J., *A comprehensive Persian-English dictionary*, [on-line:] https://dsal.uchicago.edu/cgi-bin/app/steingass_query.py?qs=residan%2C+risidan&matchtype=default – 15 IV 2022.
- The quarterly oriental magazine*, [on-line:] <https://books.google.pl/books?id=kA0-AAAAcAAJ&pg=PA289&lpg=PA289&dq=Klaproth+on+the+people+of+Bukhara&source=bl&ots=WOTRUZDcvu&sig=ACfU3U0faGzSXuXY8oH5NBHuMmy8JvoKSw&hl=pl&sa=X&ved=2ahUKEwjR8Ze68Or2AhUkIYsKHcM3De4Q6AF6BAgKEAM#v=onepage&q=Klaproth%20on%20the%20people%20of%20Bukhara&f=false> – 16 IV 2022.
- Tsvetkov S.Ė., *Khakasy*, [Цветков С.Э., *Хакасы*], [on-line:] <https://sergeytsvetkov.livejournal.com/115772.html> – 20 II 2022.
- Vtorov I.P., *Rol' ėkspeditsii P.S. Pallas (1768–1773 gg.) v «zarozhdenii geologicheskikh nauk» v Rossii* [Второв И.П., *Роль экспедиции П.С. Палласа (1768–1773 гг.) в «зарождении геологических наук» в России*], [on-line:] <https://istina.msu.ru/conferences/presentations/83874143/> – 13 XII 2020.
- Zabolotnye tatory* [hasło], [*Заболотные татары*], [on-line:] https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%97%D0%B0%D0%B1%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D1%82%D0%BD%D1%8B%D0%B5_%D1%82%D0%B0%D1%82%D0%B0%D1%80%D1%8B#/media/%D0%A4%D0%B0%D0%B9%D0%BB:Peoples_Siberia_XVI.jpg – 20 II 2021.
- <http://www.muradova.ru/html.php?144> – 2 VI 2020.
- <http://www.ras.ru/lomoexpedition/443b234f-cf1d-494e-93a1-2fd84db5ca17.aspx?hidetoc=0> – 2 VI 2020.
- https://dsal.uchicago.edu/cgi-bin/app/steingass_query.py?qs=hair&matchtype=default – 15 IV 2022.
- <https://en.ppt-online.org/257622> – 18 II 2021.
- <https://web.archive.org/web/20070928192338/> – 2 VI 2020.
- <https://woofla.pl/klasifikacje-jezykow-turkijskich-czesc-1/> – 2 VI 2020.
- <https://www.bigenc.ru/ethnology/text/4198842> – 2 VI 2020.
- https://www.etnografia.ru/aborigen/1_tofa/land/land.htm – 2 VI 2020.
- <https://www.portal-slovo.ru/philology/47665.php> – 2 VI 2020.
- <https://www.prilib.ru/item/371071> – 2 VI 2020.
- <https://www.twirpx.com/file/1357721/> – 2 VI 2020.

SPIS ILUSTRACJI I TABEL

Rys. 1.	Peter Simon Pallas (1741–1811), źródło: Osipov 1993	10
Rys. 2.	Mapa podróży P.S. Pallasa w latach 1768–1774, źródło: https://istina.msu.ru/conferences/presentations/83874143/ – 13 XII 2020	12
Rys. 3.	Okładka I tomu słownika P.S. Pallasa <i>Сравнительные словари всех языков и наречий...</i> , źródło: Pallas 1787 I	16
Rys. 4.	Źródła altajskiego materiału leksykalnego, źródło: Adelung 1815: 29	21
Rys. 5.	Spis treści w słowniku P.S. Pallasa <i>Сравнительные словари всех языков и наречий...</i> (tomy I/II), źródło: Pallas 1787 I	22
Rys. 6.	Przykładowe hasło słownikowe БОГЪ wraz z ekwiwalentami w 200 językach świata, źródło: Pallas 1787 I: 1–4	23
Rys. 7.	Liczebniiki w słowniku P.S. Pallas (na przykładzie 1–5), źródło: Pallas 1789 II: 472, 474, 476, 478, 480, 482, 484, 486, 488, 490	24–25
Rys. 8.	Klasyfikacja semantyczna leksyki w słowniku P.S. Pallas (procentowy wykres kołowy), źródło: opracowanie własne	29
Rys. 9.	Podział na części mowy haseł w słowniku P.S. Pallas, źródło: opracowanie własne	31
Rys. 10.	Języki turkijskie w słowniku P.S. Pallas (na przykładzie hasła ‘niebo’ НЕБО), źródło: opracowanie własne na podstawie: Pallas 2 – II/5	40
Rys. 11.	Mapa etnograficzna – Rosja (XVI w.), źródło: https://ru.wikipedia.org/wiki/Заболотные_татары#/media/Файл:Peoples_Siberia_XVI.jpg – 17 IV 2021	48
Rys. 12.	Etnogeneza Tatarów – mapa, źródło: https://zen.yandex.ru/media/id/5d61a0e4118d7f00b661c5c1/kto-je-takie-tatary-5d6416ca80879d00ad9caaf2 – 20 II 2021	49
Rys. 13.	Tatarzy syberyjscy i astrachańscy, źródło: https://sputnikipogrom.com/russia/74844/rebuilding-tatarstan/ – 12 II 2020	50
Rys. 14.	Chakasja (mapy), źródła: https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A5%D0%B0%D0%BA%D0%B0%D1%81%D0%B8%D1%8F ; https://sergeytsvetkov.livejournal.com/115772.html ; https://sites.google.com/site/cultkhakasia/slovo-o-hakasii/karta-i-geograficeskoe-polozenie-respubliki-hakasia – 20 II 2022	52

Rys. 15. Szorowie wśród innych mniejszości etnicznych Rosji (mapa), źródło: http://www.myshared.ru/slide/471866/ – 20 II 2021	53
Rys. 16. Zasięg występowania Baszkirów, źródło: http://n-avdeev.livejournal.com/3046.html , CC BY-SA 3.0 – 20 II 2021	54
Rys. 17. Tofańczycy na mapie Rosji, źródło: https://urok.1sept.ru/articles/669618 – 18 II 2021	55
Rys. 18. Zasięg występowania Teleutów, źródło: https://en.ppt-online.org/257622 – 18 II 2021	56
Rys. 19. Mapa Jakucji, źródło: https://bigenc.ru/domestic_history/text/4925838 – 18 II 2021	58
Rys. 20. Republika Czuwaska, źródło: https://www.bankgorodov.ru/region/chyvashiya – 20 II 2021	59
Rys. 21. Materiał turkijski w słowniku P.S. Pallasa (ujęcie klasyfikacyjne), źródło: opracowanie własne	62–63
Tab. 1. Klasyfikacja semantyczna leksyki w słowniku P.S. Pallasa, źródło: opracowanie własne	28
Tab. 2. Języki turkijskie odnotowane w słowniku P.S. Pallasa, źródło: opracowanie własne	44
Tab. 3. Słownik P.S. Pallasa (dane statystyczne), źródło: opracowanie własne	61
Tab. 4. Materiał języków turkijskich w słowniku P.S. Pallasa (dane statystyczne), źródło: opracowanie własne	62
Tab. 5. Liczba nieodnotowanych leksemów w materiale turkijskim (w kolejności malejącej), źródło: opracowanie własne	63
Tab. 6. Języki kipczackie (dane statystyczne), źródło: opracowanie własne	64
Tab. 7. Języki kipczackie (klasy semantyczne rzeczowników), źródło: opracowanie własne	65
Tab. 8. Podział gramatyczny leksyki w słowniku P.S. Pallasa, źródło: opracowanie własne	123

STRESZCZENIE

Niniejsza praca poświęcona jest słownikowi Petera Simona Pallas *Сравнительные словари всех языков и наречий* (1787–1789) (łac. *Linguarum totius orbis vocabularia comparativa; augustissimae cura collecta*). Pallas, wybitny przyrodnik, został twórcą pierwszego słownika porównawczego stanowiącego cenne źródło wiedzy na temat nazewnictwa i rozmieszczenia języków i dialektów tureckich używanych na terytorium XVIII-wiecznego Imperium Rosyjskiego. W pracy przeprowadzono analizę semantyczną i gramatyczną kipczackiego materiału leksykalnego, najliczniej reprezentowanego wśród odnotowanych języków tureckich. Na podstawie dostępnych klasyfikacji języków tureckich wyodrębniono oraz dokonano opracowania 9 języków kipczackich, których leksyka objęła łącznie 285 haseł słownikowych oraz 3287 jednostek. Wybrane grupy semantyczne oraz klasy gramatyczne poddano szczegółowej analizie, która wykazała obecność modyfikacji semantycznych oraz cech fonetycznych właściwych językom kipczackim. Z uwagi na obszerność przedłożonego materiału faktograficznego praca stanowi jedynie próbę całościowego ujęcia tematu, który wciąż pozostaje aktualny i otwiera dalsze perspektywy badawcze.

Słowa kluczowe: Pallas, języki tureckie, słownik, tezaurus, języki kipczackie

SUMMARY

Izabela Kozera-Sławomirska
Kipchak lexical material in the dictionary
by Peter Simon Pallas (1787–1789)

The dissertation focuses on Peter Simon Pallas's dictionary *Linguarum totius orbis vocabularia comparativa; augustissimae cura collecta* (1787–1789) (*Sravnitel'nye slovari vsekh iazykov i narechii*). Pallas, an outstanding natural scientist, was the creator of the first comparative dictionary, which is a valuable source on the naming and distribution of Turkic languages and dialects spoken in the territory of the Russian Empire in the 18th century. A semantic and grammatical analysis is undertaken of the Kipchak lexical material recorded by Pallas, which is the most abundant among the Turkic vocabularies contained in his dictionary. The lexis of nine Kipchak languages includes a total of 285 dictionary entries and 3,287 lexical units. The detailed study of selected semantic fields and grammatical classes has identified semantic changes and phonetic features typical of Kipchak languages. The comprehensive approach to the topic adopted in the dissertation opens further research avenues, especially as regards languages which do not have a rich lexicographical tradition.

Keywords: Peter Simon Pallas, Turkic languages, dictionary, thesaurus, Kipchak languages

INDEKS OSOBOWY

A

Abramzon Saul Mendelewicz (Абрамзон Саул Менделевич) 57
 Adelung Friedrich von 19–20
 Ageeva Ruf Aleksandrovna (Агеева Руфь Александровна) 47–49, 51–59
 Aszmarin Nikolaï Iwanowicz (Ashmarin Nikolaï Ivanovich, Ашмарин Николай Иванович) 43

B

Bacmeister Hartwig Ludwig Christian (Бакмейстер Хартвиг Людвиг Кристиан) 17, 19, 26
 Bang Willi 79
 Baskakow Nikolaï Aleksandrowicz (Baskakov Nikolaï Aleksandrovich, Баскаков Николай Александрович) 42–43, 45
 Bednarczyk Andrzej 9, 13, 16, 26
 Benzig Johannes 42
 Bochnakowa Anna 141
 Böhrling Otto von 43
 Borkin Lew Jakowlewicz (Боркин Лев Яковлевич) 9, 13

C

Calepino Ambrogio 36
 Chertykova Maria Dmitrievna (Чертыкова Мария Дмитриевна) 112
 Comtet Roger 32

Court de Gébelin Antoine 17
 Czyngis-chan, wódz Mongołów 48

D

Dębowski Przemysław 32, 141
 Dmitrieva Lyudmila Vasilievna (Дмитриева Людмила Васильевна) 80
 Doerfer Gerhard 42

E

Egorov Vasilii Georgievich (Егоров Василий Георгиевич) 43
 Euler Leonhard (Эйлер Леонард) 14

F

Falck Johan Peter 11, 17
 Fałowski Adam 37, 141
 Fasmer Max zob. Vasmer Max Julius Friedrich

G

Gaïsina Gulnaz Rimovna (Гайсина Гульназ Римовна) 86, 140
 Georgiev Bartolomeo 39
 Gesner Conrad 36
 Gmelin Samuel Gottlieb 17
 Grzeszak Anna 37

Güldenstädt Johann Anton 17
Gumbatov Gahraman (Гумбатов Гахраман) 113
Guzev Viktor Grigorievich (Гузев Виктор Григорьевич) 39
Gyarmathi Samuel 45

H

Heffening Willi 39
Heinz Adam 17, 35–37

I

Iskandarov Akhmet Gareevich (Искандаров Ахмет Гареевич) 107
Iuldashev Akhnef Akhmetovich (Юлдашев Ахнеф Ахметович) 111

J

Jakubczyk Marcin 17–18, 32, 37, 141
Jankowicz Mirijewski Fiodor (Янкович де Мириево Фёдор) 33
Jankowski Henryk 35, 42–43, 142
Juszkiewicz Urszula 141

K

Kaminskaia Larisa Nikolaevna (Каминская Лариса Николаевна) 17, 141
Katarzyna II Wielka (Екатерина II Великая), caryca Rosji 10, 14, 16–21, 32
Klaproth Heinrich Julius 45
Klubkova Tatiana Władimirowna (Klubkova Tatyana Vladimirovna, Клубкова Татьяна Владимировна) 17, 26
Kononov Andrey Nikolaevich (Кононов Андрей Николаевич) 39, 79
Kowalski Tadeusz 142
Kozera-Sławomirska Izabela 156
Krajniuczenko Elena Władimirowna (Крайниученко Елена Владимировна) 38–39
Kraus Christian Jakob 33

Kulpin-Gubajdullin Eduard Salmanowicz (Кульпин-Губайдуллин Эдуард Салманович) 48

L

Leontiew G. (Леонтьев Г.) 19
Lepiochin Iwan Iwanowicz (Лепёхин Иван Иванович) 11, 17
Linneusz Karol 9
Loseva-Bakhtiarova Tanem Valerievna (Лосева-Бахтиярова Танем Валерьевна) 122

Ł

Łomonosow Michaił Wasiliewicz (Ломоносов Михаил Васильевич) 14

M

Maciuszak Kinga 141
Mahmud z Kaszgaru 38
Majda Tadeusz 38
Majewicz Alfred 44–45, 62
Mańczak-Wohlfeld Elżbieta 141
Marakuev Vladimir Nikolaevich (Маракуев Владимир Николаевич) 11, 16
Megiser Hieronim 36–39
Menges Karl Heinrich 42, 79
Meniński Franciszek 39
Meshadieva Ainel (Мешадиева Айнель) 128
Miller Gerhard Friedrich (Миллер Герхард Фридрих) 13
Mukoseeva Iana Iur'evna (Мукосеева Яна Юрьевна) 9–11, 13, 141
Musajew Kenesbaj Musajewicz (Musaev Kenesbaj Musaevich, Мусаев Кенесбай Мусаевич) 69, 71, 86–89

N

Nicolai Christoph Friedrich 17
Nogaj, chan Złotej Ordy 54

O

Osipov Valeriy Ivanovich (Осипов Валерий Иванович) 9–11, 13–14
 Osokina Svetlana Anatolievna (Осокина Светлана Анатольевна) 23, 27

P

Pallas Peter Simon (Паллас Петр Симон) *passim*
 Piekarski Edward 43
 Piotr I Wielki, car Rosji 9
 Pokrowska Ludmiła Aleksandrowna (Pokrowskaia Lyudmila Alexandrovna, Покровская Людмила Александровна) 69–73
 Polivanov Yevgeny Dmitrievich (Поливанов Евгений Дмитриевич) 104
 Pollux Julius 27
 Pomorska Marzanna 66
 Popowska-Taborska Hanna 17, 141
 Postel Guillaume 36

R

Radlow Wasyl Wasiliewicz (Radlov Vasilii Vasil'evich, Радлов Василий Васильевич) 42, 69, 72–73
 Ramstedt Gustav John 79
 Räsänen Martti 98
 Rassadin Valentin (Рассадин Валентин) 86–87
 Roget Peter Mark 27
 Rudolphi Karl Asmund 13

S

Samojłowicz Aleksander (Samoilovich Aleksandr Nikolaevich, Самойлович Александр Николаевич) 42
 Scaliger Joseph Justus 36
 Scaliger Julius Caesar 36
 Schlözer August Ludwig von (Шлёцером Август Людвиг) 26

Schott Wilhelm 43
 Sevortian Ervand Vladimirovich (Севортян Эрванд Владимирович) 69, 102, 104–105, 115, 122
 Shaikovich 27
 Shakhin Erdal 49
 Shcherbak Alexander Mikhailovich (Щербак Александр Михайлович) 79, 87
 Shcherbinin V.K. (Щербинин В.К.) 23
 Siemienieć-Gołaś Ewa 141
 Stachowski Marek 43
 Stachowski Stanisław 37, 141
 Stala Ewa 141
 Steingass Francis Joseph 72
 Sternberg Lew Jakowlewicz (Штернберг Лев Яковлевич) 69
 Strahlenberg Philip Johan von 39–40
 Šrader 86

T

Tekin Talat 43, 109
 Teniszew Edchjam Rachimowicz (Tenishev Ėdkhiam Rakhimovich, Тенишев Эдхям Рахимович) 70, 78–82, 86–87, 93, 97–98, 102, 104, 110, 114–116, 118, 120–123, 140
 Teres Ersin 88, 124
 Tishkov Valeriy Alexandrovich (Тишков Валерий Александрович) 47–53, 55–59
 Trubachev Oleg Nikolaevich (Трубачев Олег Николаевич) 87
 Tryjarski Edward 38, 40–42, 45, 49, 51, 142
 Tuzov Nikolai Vitalievich (Тузов Николай Витальевич) 47, 50, 52, 55

V

Vakhitova Aisylu Galinurovna (Вахитова Айсыду Галинуровна) 107
 Vasmer (Fasmer) Max Julius Friedrich 69
 Volney Constantin François de 32
 Voloshina Oksana Anatolievna (Волошина Оксана Анатольевна) 11, 15–17, 26–27, 33

W

Wilkins John 27

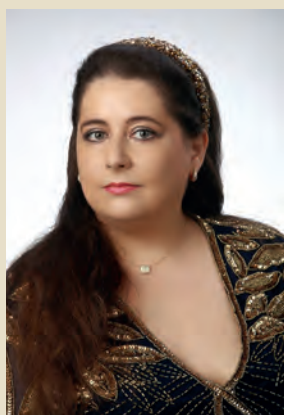
Wtorow Iwan Petrowicz (Второв Иван Пет-
рович) 12

Z

Zajączkowski Ananiasz 142

Niniejsza monografia wpisuje się w tradycję badań nad językami turkijskimi należącymi do kipczackiej (północno-zachodniej) grupy językowej. Praca jest poświęcona dziełu Petera Simona Pallasa, wybitnego niemieckiego zoologa i botanika, którego zainteresowania naukowe wykraczały daleko poza nauki przyrodnicze, obejmując także etnografię i językoznawstwo. *Sravnitel'nye slovari vsekh iazykov i narechii* (łac. *Linguarum totius orbis vocabularia comparativa; augustissimae cura collecta*) na tle pierwszych słowników porównawczych stanowi niezwykle dojrzałe dzieło leksykograficzne, odzwierciedlające XVIII-wieczny stan wiedzy na temat wewnętrznego zróżnicowania języków turkijskich, których użytkownicy zamieszkiwali teren ówczesnego Imperium Rosyjskiego. Opracowanie Pallasa to pierwszy porównawczy słownik wielojęzyczny.

„Praca została napisana w sposób ciekawy i przystępny, z wykorzystaniem mało znanych i mało zbadanych źródeł. Stanowi cenne opracowanie, które może zainteresować zarówno turkologów i językoznawców, jak i leksyko-
grafów, historyków nauki oraz wszystkich zainteresowanych światem ludów tureckich” (z recenzji dr Anny Sulimowicz-Keruth).

Izabela Kozera-Sławomirska – doktor nauk humanistycznych w zakresie językoznawstwa, adiunkt w Zakładzie Językoznawstwa Rosyjskiego w Instytucie Filologii Wschodniosłowiańskiej Uniwersytetu Jagiellońskiego. Absolwentka filologii rosyjskiej UJ, kulturoznawstwa UJ (spec. lingwistyka) oraz filologii orientalnej UJ (spec. turkologia). Stypendystka Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego (2014/2015) i stażystka Państwowego Instytutu Języka Rosyjskiego im. A.S. Puszkina w Moskwie (2009). Autorka monografii *Semantika i pragmatika vtorichnoï imperfektivatsii v sovremennom russkom iazyke na osnovanii korpusnogo analiza* oraz ponad 20 artykułów naukowych w czasopismach punktowanych, monografiach wieloautorskich i zbiorach pokonferencyjnych.

<https://akademicka.pl>

ISBN 978-83-8138-698-2

